

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**MARMARA BÖLGESİ ÖZELİNDE TARIM
KOOPERATİFÇİLİĞİNİN DEĞERLEMESİ VE
GELECEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Taner OKUR

BURSA-2013

T.C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**MARMARA BÖLGESİ ÖZELİNDE TARIM
KOOPERATİFÇİLİĞİNİN DEĞERLEMESİ VE
GELECEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Taner OKUR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

BURSA-2013

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı, Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişmeler Bilim Dalı'nda 700911010 numaralı Taner OKUR'un hazırladığı "Marmara Bölgesi Özelinde Tarım Kooperatifçiliğinin Değerlemesi ve Geleceği" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../2013 günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../2013

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Taner OKUR
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İktisat
Bilim Dalı	: Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişmeler
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIV + 157
Mezuniyet Tarihi	:/...../2013
Tez Danışman(lar)ı	: Yrd. Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

MARMARA BÖLGESİ ÖZELİNDE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN DEĞERLEMESİ VE GELECEĞİ

Kooperatifler, iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için önemli düzeyde ekonomik ve toplumsal işleve sahip kuruluşlardır. Nitekim kooperatiflerin, gelişmiş ülkelerde birer ekonomik işletme gibi “üçüncü sektör” olarak faaliyet gösterdikleri, toplumsal rol oynadıkları ve birer istihdam sağlayıcı kuruluş oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de kooperatiflerin, mevcut potansiyellerini tam olarak kullanamadıkları ve gelişmiş ülkelere benzer bir role sahip olmadıklarını söylemek mümkündür. Kooperatifçiliğimizin istenilen seviyede olmamasına neden olarak da gerekli yasal-kurumsal çerçevenin oluşturulmamasının yanı sıra konunun yeterince anlaşılmasını, anlatılmamasını ve halkın bu konuda yeterli seviyede bilgilendirilmemiş olması gösterilebilir. Bu bağlamda, çalışmada bireylerin ortak ekonomik ve sosyal problemlerine çözüm bulmak amacıyla karşılıklı yardımlaşma ile bireysel hak ve sorumluluk eşitliğine dayalı bir örgütlenme birimi olarak tanımlanan kooperatiflerin ele alınmasıyla; Türkiye ekonomisinin makroekonomik açıdan en önemli bölgesi olan Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren kooperatiflerin yapısı ve türleri, ülke ekonomisindeki yerleri ve sağladıkları katkılar incelenerek, karşılaştıkları sorunlar belirlenmiş ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kooperatifçilik, Tarım kooperatifleri, Tarımsal örgütlenme, Marmarabirlik, Trakyabirlik.

ABSTRACT

Name and Surname : Taner OKUR
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Filed : Economy
Branch : International Economics and Economic Developments
Degree Awarded : Master
Page Number : XIV + 157
Degree Date :/...../2013
Supervisor : Assist. Prof. Metin ÖZDEMİR

THE EVALUATION AND THE FUTURE OF AGRICULTURAL COOPERATIVES IN THE MARMARA REGION

In order to achieve economic development, cooperatives are the foundations which have an important economic and social function. Thus, in developed countries, cooperatives are seen as a “third sector” running like a business enterprise, having a social role and an institution that contributes to employment. However, it is possible to say that cooperatives in Turkey can't use their potential properly and doesn't have a role as in developed countries. Because of lack of legal-institutional framework, well-informed people and knowlege, cooperatives are not at the desired level in Turkey. In this context, in this study, by tackling cooperatives as an organisation unit based on reciprocal help and equality of individuals' rights and responsibility, we clarify the nature and the types of cooperatives which are in business in the Marmara Region, analyze contributions of the cooperatives to the country economy, specify the problems which cooperatives meet and we also offer solutions about these problems for the purpose of finding solutions for individuals' common economic and social problems.

Keywords: Cooperative, Agricultural cooperatives, Agricultural organization, Marmarabirlik, Trakyabirlik.

ÖNSÖZ

Günümüzde, gelişmiş ülkelerin birçoğunda ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kooperatifçilik hareketi önemli bir araç olarak görülmektedir. Kooperatifler, tarımsal kaynakların etkin şekilde üretime katılmalarını sağlayarak ve küçük ekonomik birimlerin ulusal ekonomiye katkılarını arttıracak örgütler olarak büyük bir öneme sahiptir. Ancak Türkiye’de kooperatifçiliğe yeterli düzeyde önem verildiğini söylemek mümkün olmadığı gibi, ülkemizde kooperatifçilik konusunda yeterince araştırma yapılmadığı söylenebilir. Kooperatiflerin tarım sektörüne etkilerinin araştırılıp ortaya konulması, üreticilerin örgütlenmesi açısından son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle kooperatifçilik ile ilgili politikalara yön verecek, özellikle üretici örgütlenmesinde önemli bir araç olacak bilimsel araştırmaların yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Yüksek Lisans Tez konumun seçiminde beni bağımsız bırakan ve bu çalışmayı yapmam konusunda beni teşvik eden değerli hocam Sn. Prof. Dr. Erol İYİBOZKURT’a, çalışmamın her aşamasında benden desteğini, ilgisini ve iyi niyetini esirgemeyen, değerli bilgisiyle bana yol gösteren danışman hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR’e en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışma esnasında bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim çok değerli hocam Sn. Prof. Dr. Hasan VURAL’a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmamın yazım aşamasında ve çıktıya dönüşmesinde katkılarını gördüğüm değerli arkadaşım Dr. Rustam HOJİYEV’e teşekkür ederim.

Son olarak her koşulda yanımda olup ve bu süreçte benden destek ve ilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen çok sevdiğim aileme sonsuz teşekkür ederim.

Taner OKUR

Bursa, 2013

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
ŞEMA, RESİM VE HARİTALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİK, KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ VE TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI

1. KOOPERATİF: TANIM, NİTELİK VE TEMEL İLKELER.....	4
1.1. KOOPERATİFİN TANIMI.....	4
1.2. KOOPERATİFİN NİTELİKLERİ VE DEĞERLERİ.....	6
1.3. KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ	7
1.3.1. Gönüllü ve Herkese Açık Üyelik	8
1.3.2. Üyeler Tarafından Gerçekleştirilen Demokratik Yönetim	8
1.3.3. Üyelerin Ekonomik Katılımı.....	9
1.3.4. Özerklik ve Bağımsızlık	9
1.3.5. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme	10
1.3.6. Kooperatiflerarası İşbirliği.....	11
1.3.7. Topluma Karşı Sorumlu Olma	11
2. KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ.....	12
2.1. TOPLUM HALİNDE YAŞAM VE KOOPERASYONUN TEMELLERİ	12
2.2. SANAYİ DEVRİMİ VE KOOPERASYON	13
2.2.1. Robert Owen ve İngiltere’de Kooperatifçilik Hareketi	16
2.2.2. Charles Fourier ve Fransa’da Kooperatifçilik Hareketi.....	18
2.3. DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ.....	20
2.3.1. Rochdale Öncesi Dönem.....	21
2.3.2. Rochdale’den 1900 Yılına Kadarki Dönem.....	21
2.3.3. 1900’den 1917’ye Kadarki Dönem	21
2.3.4. 1918’den 1945’e Kadarki Dönem	21
2.3.5. 1945’ten 1980’e Kadarki Dönem	22

2.3.6. 1980 Sonrası Dönem.....	22
2.3.7. Almanya’da Kooperatifçilik Hareketi	22
2.3.8. İsrail’de Kooperatifçilik Hareketi.....	25
2.3.8.1. <i>Kibbutzlar</i>	25
2.3.8.2. <i>Moshavlar</i>	27
2.3.9. Amerika Birleşik Devletleri’nde Kooperatifçilik Hareketi.....	29
3. KOOPERATİFLER VE TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI.....	31
3.1. TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI	31
3.1.1. Tarımsal Ürünler Arz ve Talebinin Özellikleri.....	31
3.1.1.1. <i>Tarımsal Ürünler Arzı</i>	31
3.1.1.1.1. <i>Çok kısa dönemde tarımsal ürün arzı</i>	32
3.1.1.1.2. <i>Kısa dönemde tarımsal ürün arzı</i>	32
3.1.1.1.3. <i>Uzun dönemde tarımsal ürün arzı</i>	33
3.1.1.2. <i>Tarımsal Ürün Talebi</i>	33
3.1.1.2.1. <i>Gıda gereksinmelerini karşılayan tarımsal ürünler talebi</i>	34
3.1.1.2.2. <i>Endüstriyel sektörde hammadde olarak kullanılan tarımsal ürünlerin talebi</i>	34
3.2. KOOPERATİFLER VE TARIMSAL ÜRÜN FİYATLARI.....	34
3.2.1. Rekabetçi Piyasa ve Tarımsal Ürünlerde Fiyat Oluşumu	35
3.2.2. Tarımsal Ürün Piyasasında Fiyat Mekanizması ve Aracılık Faaliyetleri	37
3.2.3. Tarımsal Ürün Piyasasında Üretici ve Tüketici Kooperatifleri.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİK VE TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER

1. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ.....	43
1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM	43
1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ.....	45
1.2.1. 1923–1950 Yılları Arası Kooperatifçilik.....	46
1.2.2. 1950–1960 Yılları Arası Kooperatifçilik.....	48
1.2.3. 1960 Sonrası Planlı Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik	51
1.2.4. 1980 Sonrası Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Kooperatifçilik.....	55
2. TÜRKİYE’DEKİ KOOPERATİFLERİN MEVCUT GÖRÜNÜMÜ.....	60
2.1. KOOPERATİFLERİN SINIFLANDIRILMASI	60
2.1.1. Tarım Dışı Kooperatifler.....	60
2.1.2. Tarım Kooperatifleri.....	60
2.2. KOOPERATİFLERİN ANAYASAL VE HUKUKİ STATÜSÜ	64
2.2.1. Kooperatifçilik Mevzuatının Gelişimi	64
2.2.2. Anayasalarda Kooperatifçilik.....	65
2.2.3. Kooperatifçiliği Düzenleyen Kanunlar	65
2.2.3.1. <i>Kooperatifler Kanunu (1163 Sayı ve 1969 Tarih)</i>	65
2.2.3.2. <i>4572 Sayı ve 2000 Tarihli Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu</i> ...	66
2.2.3.3. <i>1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu</i>	66

3. TÜRKİYE'DE TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER	68
3.1. TÜRK TARIMINDA ÖRGÜTLENME	68
3.1.1. Tarımsal Kooperatifler	69
3.1.2. Tarımsal Kooperatiflerin Sınıflandırılması	72
3.1.2.1. <i>Tek Amaçlı Tarım Kooperatifleri</i>	72
3.1.2.1.1. <i>Tarım satış kooperatifleri (TSK)</i>	72
3.1.2.1.2. <i>Tarım kredi kooperatifleri (TKK)</i>	76
3.1.2.1.3. <i>Pancar ekicileri kooperatifleri (PEK)</i>	78
3.1.2.1.4. <i>Sulama kooperatifleri (SK)</i>	80
3.1.2.2. <i>Çok Amaçlı Tarım Kooperatifleri</i>	82
3.1.2.2.1. <i>Köy kalkınma kooperatifleri (KKK)</i>	82
3.1.2.2.2. <i>Su ürünleri kooperatifleri (SÜK)</i>	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARMARA BÖLGESİ'NDE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE GELECEĞİ

1. MARMARA BÖLGESİ'NDE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ	86
1.1. BÖLGEDE TARIMSAL KOOPERATİF TÜRLERİ	87
1.2. TRAKYA BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ	89
1.2.1. Tarımsal Kooperatifçilik Biçimleri	91
1.2.1.1. <i>Tarım Kredi Kooperatifleri</i>	91
1.2.1.2. <i>Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri</i>	91
1.2.1.3. <i>Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri</i>	92
1.2.1.4. <i>Pancar Ekicileri Kooperatifleri</i>	92
1.2.1.5. <i>Köylere Hizmet Götürme Birlikleri</i>	92
1.2.1.6. <i>Damızlık Sığır Yetiştirici Birlikleri</i>	93
1.2.2. Yıldız Dağları ve Ergene Bölüm'ünde Tarım Kooperatifçiliği	93
1.2.2.1. <i>Yıldız Dağları Bölümü ve Kooperatifçilik Biçimleri</i>	93
1.2.2.2. <i>Ergene Bölümü ve Tarım Kooperatifçiliği</i>	95
1.3. ÇATALCA-KOCAELİ BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ	96
1.3.1. Bölümde Üretici Örgütlenmesi	97
1.4. GÜNEY MARMARA BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ	98
1.4.1. Tarımsal Kooperatifçilik Biçimleri	100
1.4.1.1. <i>Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri</i>	100
1.4.1.2. <i>Tarım Kredi Kooperatifleri</i>	101
1.4.1.3. <i>Tarım Satış Kooperatifleri</i>	101
1.4.1.4. <i>Pancar Ekicileri Kooperatifleri</i>	102
1.4.1.5. <i>Sulama Kooperatifleri</i>	103
2. TRAKYABİRLİK VE MARMARABİRLİK TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ	103
2.1. TRAKYABİRLİK (Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) ..	104
2.1.1. Kuruluş, Amaç ve Çalışma Konuları	104
2.1.2. Trakyabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Kuruluşlar	106

2.1.2.1. Trakyabirlik'e Bağlı Kuruluşlar	106
2.1.2.1.1. Entegre tesisleri	106
2.1.2.1.2. Karacabey yağ fabrikası	107
2.1.2.1.3. Karma yem fabrikası	108
2.1.2.2. Trakyabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları	109
2.1.3. Finansman, Ürün Alımı ve Fiyatlama	110
2.1.3.1. Fiyat Oluşumu ve Ürün Bedelinin Ödenmesi	114
2.1.3.2. Ürünün İşlenmesi, Satış ve Pazarlama	116
2.2. MARMARABİRLİK (Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)	119
2.2.1. Kuruluş, Amaç ve Çalışma Konuları	119
2.2.2. Marmarabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Kuruluşlar	121
2.2.2.1. Marmarabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları	121
2.2.2.2. Marmarabirlik'e Bağlı Kuruluşlar	125
2.2.2.2.1. Başköy entegre tesisi	125
2.2.2.2.2. Erdek zeytinyağı tesisi	126
2.2.2.3. Fiyat Oluşumu ve Ürün Bedelinin Ödenmesi	127
2.2.2.4. Ürün Alımı	129
2.2.2.5. Ürünün İşlenmesi, Satış ve Pazarlama	130
2.3. TRAKYABİRLİK VE MARMARABİRLİK'İN ULUSAL EKONOMİYE KATKILARI	133
2.3.1. Birliklerin İhracatı	135
2.3.2. Birliklerde İstihdam	136
2.3.3. Birliklerin Gelirleri	138
3. TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN DEĞERLEMESİ, TEMEL SORUNLARI VE ÖNERİLER	140
3.1. KOOPERATİFÇİLİĞİN DEĞERLEMESİ	140
3.2. KOOPERATİFÇİLİĞİN SORUNLARI VE ÖNERİLER	142
3.2.1. Finansman Sorunu	143
3.2.2. Mevzuat Sorunu	145
3.2.3. Üst Örgütlenme Sorunu	147
3.2.4. Eğitim ve Araştırma Sorunu	149
3.2.5. Denetim Sorunu	151
SONUÇ	153
KAYNAKLAR	158
ÖZGEÇMİŞ	171

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.r.	Adı geçen rapor
a.g.tz.	Adı geçen tez
ARİP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
b.	Basım veya Baskı sayısı
BTSO	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DFİF	Devlet Fiyat İstikrarı Fonu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
ed.	Editör
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
İSO	İstanbul Sanayi Odası
ICA	International Cooperative Alliance (Uluslar arası Kooperatifler Birliği)
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KKK	Köy Kalkınma Kooperatifleri
Md.	Madde
M.Ö.	Milattan önce
PEK	Pancar Ekicileri Kooperatifleri
S.	Sayı
S.S.	Sınırlı sorumlu
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SÜK	Su Ürünleri Kooperatifleri

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKK	Tarım Kredi Kooperatifleri
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
ts.	Tarihsiz
TSK	Tarım Satış Kooperatifleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Türkiye-Koop	Türkiye Milli Kooperatifler Birliği
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
yay. y.	Yayımcı yok
y.y.	Yayım yeri yok

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: 1950–1960 Döneminde Türkiye’de Tarımsal Üretim Göstergeleri.....	49
Tablo 2: Türlerine Göre Kooperatifler ve Ortak Sayıları.....	61
Tablo 3: Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Birim Kooperatif ve Üst Örgütlerinin Sayısal Dağılımı.....	70
Tablo 4: Marmara Bölgesinde Tarım Kooperatifleri ve Ortak Sayıları.....	87
Tablo 5: Trakya Bölümünde Tarım Kooperatifleri ve Ortak Sayıları.....	90
Tablo 6: Çatalca-Kocaeli Bölümünde Tarımsal Amaçlı Kooperatif Türleri.....	97
Tablo 7: Güney Marmara Bölümünde Tarımsal Amaçlı Kooperatif Türleri.....	99
Tablo 8: Trakyabirlik’e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları.....	110
Tablo 9: Yıllar İtibariyle Trakyabirlik Ayçiçeği Mübaya Durumu ve Alım Fiyatı.....	113
Tablo 10: Marmarabirlik’e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları.....	121
Tablo 11: Marmarabirlik Dane Zeytin Barem Alım Fiyatları (Gemlik Çeşidi) (TL/kg)...	128
Tablo 12: Marmarabirlik’in Toplam Ürün Alım Miktarı.....	129
Tablo 13: Marmarabirlik’in Yağlığa Ayırdığı Zeytin Miktarı.....	130
Tablo 14: Marmarabirlik Tesis Kapasiteleri.....	131
Tablo 15: Türkiye’de En Büyük İlk 500 Sanayi Kuruluşu İçinde Trakyabirlik ve Marmarabirlik’in Yeri (1993–2011).....	135
Tablo 16: MARMARABİRLİK’in Yıllar İtibariyle Sofralık Zeytin İhracatı ve Türkiye Toplam Sofralık Zeytin İhracatı İçindeki Payı.....	136
Tablo 17: TRAKYABİRLİK ve MARMARABİRLİK’in Çalıştırdıkları Kişi Sayısı ve İstihdama Katkıları.....	137
Tablo 18: MARMARABİRLİK ve TRAKYABİRLİK’in Ulusal Ekonomiye Katkıları ..	138

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Tam Rekabet Piyasasında Denge Fiyatı.....	35
Şekil 2: Üretici ile Tüketici Arasına Aracıların Girmesi ve Pazarlama Marjlarının Azalması veya Kalkmasının Piyasa Dengesi Üzerindeki Etkileri	38
Şekil 3: Pazarlamacı Firmanın Alışta Monopson ve Satışta Monopol Durumunda Olması Halinde Denge	41
Şekil 4: Toplam Kooperatif Sayısına Göre Kooperatiflerin Yüzdesel Dağılımı.....	63
Şekil 5: Toplam Ortak Sayısına Göre Kooperatiflerin Yüzdesel Dağılımı.....	63
Şekil 6: Tarım Kooperatiflerin Kooperatif ve Ortak Sayısına Göre Yüzdesel Dağılımı.....	71
Şekil 7: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Rafine Yağ Satışları.....	117
Şekil 8: Trakyabirlik'te Yıllara İtibariyle Margarin Satışları.....	117
Şekil 9: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Karma Yem Satışları.....	118
Şekil 10: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Küspe Satışları.....	118

ŞEMA, RESİM VE HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Şema 1: Türk Tarımında Örgütlenme Yapısı	68
Resim 1: TRAKYABİRLİK Genel Müdürlüğü	104
Resim 2: Trakyabirlik'in Entegre Tesisleri	107
Resim 3: Karacabey Yağ Fabrikası	108
Resim 4: MARMARABİRLİK Genel Müdürlüğü	119
Harita 1: Marmara Bölgesinin Bölümleri	89

GİRİŞ

İnsanların toplum halinde yaşamaya başlamalarından bu yana çeşitli amaçlar için ortak çabalara giriştikleri bilinmektedir. İşbirliği-güç birliği esasına dayanan bu ortak çabalar günümüze kadar hemen hemen her alanda kendini göstermiş ve çeşitli boyutlara ulaşmıştır. Kooperatifçilik faaliyeti bu tür çabaların en önemlilerinden biridir.

Ekonomik ve toplumsal değişimin bir sonucu olan kooperatifçilik, 19. yüzyılda ortaya çıkışı ile birlikte getirmiş olduğu ilkelerle evrensel boyutlara ulaşmıştır. Kooperatifçilik İngiltere’de, sanayi devrimi sırasında liberalizmle ortaya çıkan işçi kesiminin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla kendi kendine yardım hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Esas olarak, bir girişimci olan Robert Owen işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla bugünkü anlamda ilk kooperatifçilik hareketini denemiştir. Daha sonra ise yine İngiltere’de Manchester şehrinin yakınında küçük bir dokuma kasabası olan Rochdale’de 28 dokuma işçisi, kendi aralarında bir tüketim kooperatifi kurmuşlardır.

Günümüzde özel ve kamu sektöründen ayrı, üçüncü bir sektör olarak kabul edilen kooperatifçilik, uygulama farklılıkları olsa da dünyanın her ülkesinde ve her çeşit ekonomik ve toplumsal ortamlarda görülmektedir. Bunu sağlayan unsur kooperatifçiliğin bütün ekonomik ve toplumsal sistemlerde rahatlıkla uygulanabilen bir esnekliğe sahip olmasıdır. Kalkınma aşamasında olan toplumlarda kooperatiflerin ekonomi ve sosyal yaşamdaki rolü oldukça fazladır. Ayrıca, bir istihdam alanı olarak da ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadırlar.

Geçmişini çok eskilere uzanan ve toplumun kalkınmasında etkinliği dünyaca kabul görmüş olan kooperatifçilik, Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal yapısında geniş bir uygulama alanı bulmuş ve özellikle tarım kesiminde ekonomik ve sosyal kalkınma aracı olarak kullanılmıştır.

Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi, Mithat Paşa’nın kurduğu Memleket Sandıkları ile başlamaktadır. Ancak, modern anlamda kooperatifçilik hareketi Atatürk’ün öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Ülkemizde kooperatifçilik, Cumhuriyet sonrası dönemde tabandan gelen bir hareket olarak değil devletin müdahalesinin yoğun olarak hissedildiği yukarıdan aşağıya başlatılmış bir hareket olarak gelişebilmiştir. Devlet müdahalesinin 1950’li yıllarda azaldığı söylenebilir. Bunda özel sektörü öne çıkarmaya yönelik

politikaların etkisi olmuştur. 1960'lı yıllarda kooperatifçiliğin, anayasa ve kalkınma planlarında yer almasının da etkisiyle devletin çeşitli teşvikleri olmuştur. Bazı kooperatiflere verilen öncelik ve kooperatifler aracılığıyla yapılan destekleme alımları, devletin güdümünün devamını sağlamıştır. Devletin teşvik verdiği alanlarda kooperatiflerin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Ülkemizde aşağıdan yukarı, tabandan gelen kooperatifçilik ise 1960'lı yılların ikinci yarısında çok amaçlı Köy Kalkınma Kooperatiflerinin kurulmasıyla başlamıştır. 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, kooperatiflerin ve üst örgütlerin demokratik olarak örgütlenmelerinin öngörmektedir.

1980'den itibaren piyasa ekonomisine geçilmesi ile tarım alanında uygulanmaya başlanan "yapısal uyum programları", kırsal alanda üretim yapan küçük çiftçinin ekonomi ile olan ilişkilerini değiştirmiştir. Bu değişiklikler, temel tarım girdilerinin sağlanmasından, ürünlerin pazarlanmasına kadar tarım ve tarıma dayalı sektörlerinin hemen her aşamasında görülmektedir. Aynı dönemde dayatılan politikalar çiftçinin kooperatifler yolu ile örgütlenmesine ve ekonomik ve siyasal güç olmasına engel olacak şekilde uygulanmıştır. Tarımla ilgili kooperatiflerin kapatılması ve faaliyet alanlarının azaltılması bu konuda en iyi örneği oluşturmaktadır. 1980 yılında, askeri darbe ile kooperatifler ve üst örgütlerinin demokratik gelişmeleri sona ermiştir. Ancak 1990'lı yıllardan sonra kooperatif ve ortak sayılarında artış görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda dışarıya açılma politikaları kooperatiflere olan devlet desteklerini azaltmıştır. 1990'lı ve 2000'li yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle bu süreç hızlanmış ve devlet öncülüğünde kooperatif kurma dönemi sona ermiştir.

Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen sürede birçok yasal ve kurumsal değişikliğe uğrayan ve gelişen kooperatifler, serbest piyasanın getirdiği rekabet ortamında faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Sayı olarak belirli bir gelişme göstermişlerse de, tarım ve tarım dışı kesimlerde üretici ve tüketicinin korunması, iç ve dış pazarlamada ve sosyal gelişmenin sağlanmasında etkin olamadıkları ve oldukça yetersiz kaldıkları söylenebilir.

Bu çalışmanın temel konusunu, tarımsal amaçlı kooperatifçilik ve Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren tarım kooperatifleri oluşturmaktadır. Buradan hareketle, Marmara Bölgesi özelinde tarımsal kooperatiflerin genel bir değerlemesi yapılarak başarılı örnekler olarak ortaya çıkan Marmarabirlik ve Trakyabirlik kooperatifleri ayrıca ele

alınarak incelenmiştir. Bu anlamda çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin makroekonomik açıdan en önemli bölgesi olan Marmara Bilgesinde faaliyet gösteren kooperatiflerin yapısı, türleri, ülke ekonomisindeki yerleri ve sağladıkları katkıların incelenmesi suretiyle karşılaştıkları sorunlara yönelik olarak çözüm önerileri sunmaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. I. bölümde kooperatifler ve kooperatifçilik olgusu incelenecektir. Ekonomik bir örgütlenme biçimi olan kooperatifçiliğin tanımı yapılarak kooperatif nitelik ve değerlerinin sunulmasının ardından dünyada kooperatifçilik hareketinin gelişimi incelenecek ve doğmuş olduğu ülkelerdeki (İngiltere ve Kara Avrupa'sında da Fransa ve Almanya) kooperatif öncülerinin görüş ve uygulamalarına genel bir bakış yapılacaktır. Bu bölümde ayrıca kooperatiflerin, tarımsal ürün piyasaları ve bu piyasalardaki ürün fiyatlarının oluşmasındaki rolleri de ele alınmaktadır.

II. bölümde, Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin gelişimi incelenerek, kooperatifçiliğin hukuki statüsünün tespiti ve genel olarak sınıflandırılması yapılmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Türk tarımındaki örgütlenme biçiminden hareketle tarım kooperatiflerinin türleri verilmekte ve sınıflandırılması sunulmaktadır.

Çalışmanın III. bölümünde ise, Marmara Bölgesindeki tarım kooperatifleri bölgenin coğrafi bölümlenmesinden hareketle ele alınmaktadır. Yaygın olarak kurulmuş olan tarım kooperatiflerinden bahsedilecektir. Bölgede son derece gelişmiş olan Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Marmarabirlik) ve Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Trakyabirlik) kuruluş, amaç, çalışma konuları, ürün alımları ve ürün alım politikaları, ürünün işlenmesi ve pazarlanması, fiyat oluşumu ve ürün bedelinin ödenmesi, ülke ekonomisine ve istihdamına katkıları üzerinden ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise tarım kooperatifçiliğinin genel olarak değerlemesi yapılarak, temel sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİK, KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ VE TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI

1. KOOPERATİF: TANIM, NİTELİK VE TEMEL İLKELER

Bir üretim organizasyonu biçimi olarak kooperatif, ait olduğu iktisadi ve toplumsal formasyona bağlı olarak farklı karakteristiklere sahiptir. Bu durum, kooperatifin gerek tanım gerekse nitelikleri itibariyle ülkeler arasında farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Yine de kooperatifçilik deneyimlerinden hareketle belirli bir tanım, nitelik ve ilkeler bütününe ortaya koymak mümkündür.

1.1. KOOPERATİFİN TANIMI

Kooperatif Latince “Cooperatio“ kelimesinden türemiştir. Latince “Cooperatio“ işbirliği demektir ve bunun fiili olan “Cooperari“ kelimesi ise işbirliği yapmak anlamına gelir. O halde kelime olarak kooperatif, işbirliğine karşılık gelmektedir.¹ Kooperatifin evrensel bir tanımını yapmak güçtür. Güçlünün nedeni, kooperatifin çok değişik amaçlara ve birbirinden çok ayrı ekonomik ve toplumsal sistemlere kolayca uyabilen esnek bir örgüt olmasıdır.² Bu nedenle iktisatçıların çoğu kesin bir kalıba sığdırılacak bir tanımdan kaçınırlar ve kooperatifçiliğin bir sonuç değil, belirli amaçlara ulaşmak için bir araç olduğu görüşünde birleşirler.³

Kooperatifler, belirli toplumsal aktörlerin belirli bir amaç uğruna bir araya gelmelerini de içerdiğinden, tanım söz konusu olduğunda iktisadi içeriğin yanında hukuki boyutun da ortaya konması gerekir. Bu anlamda, her ülke mevzuatında kooperatifin ne olduğunun, kooperatifçiliğin özünden ve ilkelerinden ayrılmamak koşuluyla,

¹ Ziya Gökalp Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, 1. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 51.

² Franz C. Helm, **Kooperatif İşletme Ekonomisi**, çev. İlhan Cemalcılar, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No. 150/92, Pazarlama Enstitüsü Yayınları, Eskişehir, 1976, s. 3.

³ Ayhan Çıkın-Ali Rıza Karacan, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Basımevi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 511, İzmir, Bornova 1994, s. 65.

tanımlanmasına öncelikle özen gösterildiği görülmektedir. Örneğin Alman mevzuatında kooperatif, “müşterek bir işletme vasıtasıyla ortaklarının tarımsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş sınırsız ortaklı şirket”, Hollanda mevzuatında ise, “ortaklarının girme ve çıkmalarının serbest olduğu ve ortaklarının, işlerini birleştirerek veya onlara lüzumlu maddeleri satın alarak veyahut da onlara kredi sağlamak suretiyle, ekonomik haklarını savunma amacını güden şahıs birleşmeleri” şeklinde tanımlanmıştır.⁴

Ekonomik açıdan ise kooperatif, ortakların işbirliği ve dayanışmasından doğan güçle belirli amaçlara ulaşmak, ekonomik ve sosyal güçlüklerini yenebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için örgütlenmeleridir. Bu anlamda kooperatifler: ekonomik olarak güçlü olanların tek başlarına elde ettiklerini sağlamak üzere ekonomik olarak güçsüz olanların bir araya gelmeleridir.⁵

Kooperatifler, genelde kardan çok, ortaklarına hizmeti öne alan örgütlerdir. Bununla birlikte piyasada çalışmalarını sürdürebilmek, ayakta kalabilmek için ekonomik koşullara uygun davranmak zorundadırlar. Kooperatifler, hem ortaklarına hizmet vermek hem de piyasada tutunmak için düşük karla çalışmayı yeterli görürler.⁶ Ünlü Fransız kooperatifçisi Charles Gide kooperatifi “karı ortadan kaldırma amacını güden bir birleşme” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda kooperatiflerin amacının şirketler gibi kar değil, maliyetine hizmet olduğu vurgulanmaktadır.⁷ Buradan hareketle toplumsal boyutuna ağırlık vererek kooperatif, “İstihsal, kredi, istihlak ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini maksadıyla kendi arzu ve iradeleri ile bir araya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi iktisadi gayretleri ile bir işyeri ve işletme vücuda getiren insanların birleşme teşebbüsü”⁸ olarak tanımlanabilir. Benzer şekilde kooperatifi, “bireylerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi biçimde

⁴ Yılmaz Ülper, Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Eskişehir, 1984, ss. 5–6.

⁵ Mükremin Altıntaş, **Kooperatif İşletmelerde Vergi Muhasebesi**, 2. b., yay. y., Adana, 1980, ss. 1–2.

⁶ Zeynep Dernek, **Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No. 56, SDÜ Basımevi, Isparta, 2006, s. 164.

⁷ İ. Hakkı İnan, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, Genişletilmiş 2. b., Sektörel Yayınlar, Yayın No. 2008–73, İstanbul, 2008, s. 24.

⁸ Z. Fahri Fındıkoğlu, **Kooperasyon Sosyolojisi, Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No. 1206, İktisat Fakültesi Yayını No. 198, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967, s. 119.

ve maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma suretiyle ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁹

Kooperatifi “dağılımdan zarar görenlerin, bu zararı ortadan kaldırmak ve dağılımda bir denge yaratmak amacıyla, kendi istekleri üzerine birleşip meydana getirdikleri kolektif bir işletme” şeklinde de tanımlanabilir. Bu tanım, kooperatifin bütün amaçlarını belirtmemekle beraber, asıl amacını göstermesi yönünden oldukça önemlidir. Bu tanıma göre bir kooperatifin varlığı için, gelir dağılımından zarar gören bir kitlenin varlığı ve bu zararın o kitle tarafından kendi istekleri ile bir araya gelip bir işletme kurmak suretiyle ortadan kaldırılması amacının bulunması gerekir ki kooperatifin en önemli amacının da bu olduğu açıktır. Nitekim toplumdaki ekonomik düzenden ve gelirin dağılımından herkes memnun olsa idi, bir kitlenin kendi haklarını savunmak için kooperatif kurmalarına gerek kalmazdı.

Kooperatifin uluslararası düzeydeki en yeni tanımı ise, kooperatif ilkelerini yeniden belirlemek için 1995 yılında Manchester’da toplanan ICA (International Cooperative Alliance, Uluslararası Kooperatifler Birliği) kongresinde kabul edilen tanımdır. Bu tanıma göre kooperatif: “kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinim ve özlemlerini, müştereken sahip olunan ve demokratik kurallarla yönetilen bir işletme vasıtası ile karşılamak için gönüllü olarak oluşturdukları özerk bir işletmedir”.¹⁰

1.2. KOOPERATİFİN NİTELİKLERİ VE DEĞERLERİ¹¹

Çeşitli tanımların varlığına rağmen bir kooperatifin içeriğini anlayabilmek için kooperatifin niteliklerini bilmek gerekmektedir. Bu yönüyle kooperatifler ekonomik ve hukuksal yönden şu niteliklere sahiptir:

- Kooperatifler, ekonomik amaçlarla bir araya gelen kişi topluluklarıdır,
- Kooperatiflerde temel amaç, ortaklar arasında dayanışma ve karşılıklı yardım koşuluyla ekonomik güçlükleri yenmektir,

⁹ Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçilik**, 6. b., Yetkin Basımevi, Ankara, 2010, s. 72.

¹⁰ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 69–71.

¹¹ İnan, a.g.e., s. 52.

- Kooperatifler ekonomik yönden güçsüz üretici ve tüketicileri bir araya getiren kuruluşlar olarak ekonomik ve ahlaki yönleri olan toplumsal bir olgudur,
- Kooperatiflerde asıl amaç kazanç elde etmek ve bunu ortaklara dağıtmak olmayıp, ortakların gereksinmelerini, daha kolay ve ucuza sağlamaktır,
- Kooperatifler serbestçe oluşan değişir ortaklı ve değişir sermayeli kuruluşlardır,
- Kooperatifler gerçek kişiler tarafından kurulabildiği gibi, kamu tüzel kişileri ile köyler, belediyeler, özel idareler ve dernekler tarafından da kurulabilirler,
- Kooperatifler tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır ve kendi tüzel kişiliklerine ait bir birleşmeye sahiptirler,
- Kooperatiflerde demokratik yönetim ilkesi geçerlidir. Bu ilkeye göre tüm ortaklar kooperatifin yönetiminde eşit hak ve yetkilere sahiptir. Kooperatiflerde ticaret ortaklıklarında olduğu gibi sermaye değil, insan unsuru ön plandadır.

Nitelikleri itibariyle toplumsal ve iktisadi birer yapı olan kooperatifler ayrıca belirli evrensel değerleri de içermektedirler. Bu değerler, “kendine yardım, kişisel sorumluluk duygusu, demokrasi, eşitlik, adalet ve dayanışma”dır. Ayrıca, kooperatif ortaklarının “dürüstlük, açıklık, sosyal sorumluluk ve başkaları ile ilgilenmek” gibi inandıkları etik değerler de mevcuttur.

1.3. KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ

Kooperatifçilik ilkelerinin değişik biçimde yorumlanmaması ve yanlış anlaşılmasını önlemek için Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından çeşitli ilkeler zaman zaman ele alınarak gözden geçirilmiş ve ilk olarak 1937’de 7 ilke, 5–7 Eylül 1966 tarihleri arasında Viyana’da yapılan kongrede 6 ilke ve son olarak 20–23 Eylül 1995 tarihleri arasında İngiltere’nin Manchester kentinde yapılan kongrede 7 ilke benimsenerek kooperatifçiliğin evrensel ilkeleri olarak bütün ülkelerce kabul edilmiştir.¹²

Temel ilkeler, kooperatiflerin sahip olduğu nitelik ve evrensel değerlerin uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla belirlenmiştir. Bu bağlamda kooperatif ilkeleri, kooperatiflerin kendi değerlerini uygulamaya koyarken esas aldıkları kurallardır. Bunlar:

¹² İnan, a.g.e., s. 52.

gönüllü ve herkese açık üyelik, üyeler tarafından gerçekleştirilen demokratik yönetim, üyelerin ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık, eğitim, öğretim ve bilgilendirme, kooperatifler arası işbirliği ve topluma karşı sorumlu olma ilkeleridir.

1.3.1. Gönüllü ve H herkese Açık Üyelik

Kooperatifler, cinsel, sosyal, ırksal, siyasal ve dinsel ayrımcılık olmaksızın, hizmetlerinden yararlanabilecek ve üyeliğin sorumluluklarını kabule razı olan herkese açık gönüllü kuruluşlardır.¹³

Bu ilke “serbest giriş” ya da “açık kapı” ilkesi olarak da adlandırılır. Burada serbest giriş terimi, kooperatifin her isteyene değil, statüde belirlenmiş koşullara sahip herkese açık olduğunu ifade etmektedir. Serbest giriş kooperatiflerin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim ona kendine has karakterini veren ve onu hem devlet kurumlarından hem de ticaret şirketlerinden ayıran bu özelliktir.¹⁴ Bu ilke uygulanmadığı zaman kooperatifin kar amacı taşıyan ve belirli bir topluluğa hizmet eden şirketlerden farkı kalmaz.¹⁵

1.3.2. Üyeler Tarafından Gerçekleştirilen Demokratik Yönetim

Bu ilkeye göre; kooperatifler ortaklar tarafından yönetilen demokratik kuruluşlardır. Yönetime seçilenler ortaklara karşı sorumludurlar. Kooperatiflerde ortaklar eşit oy (bir ortağa bir oy) hakkına sahiptirler. Kooperatiflerin yönetim ve denetimi, ortaklar tarafından demokratik bir biçimde yapılmaktadır.

Kooperatiflerin genel kurullarında yönetime seçilenler, kooperatifin asıl sahibi olan ortaklara karşı sorumludurlar ve bu sorumluluğun doğal sonucu olarak da, onlara her an hesap vermek zorundadırlar. Ortaklar da, seçilmiş ve atanmış yöneticilerini eleştirebilirler ve gerektiğinde onları değiştirebilirler. Ortağın demokratik yönetimi, kooperatifçilikte asıl unsurun insan olduğunu (sermaye olmadığını) göstermektedir. Böylece, yalnız siyasal

¹³ T.C. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, “Uluslararası Kooperatifler Birliği’nin Kuruluşunun 100. Yılında Manchester Kentinde Yapılan Genel Kurul Toplantısında Gözden Geçirilerek Kabul Edilen Kooperatifçilik İlkeleri”, <http://www.turkiyemillikoop.org.tr/haberkosesi.html> (04.05.2011).

¹⁴ Çıkın-Karacan, a.g.e., s. 69.

¹⁵ İnan, a.g.e., s. 53.

alandaki insana dayanarak uygulanmakta olan demokrasi, kooperatiflerde ortağın demokratik yönetimi ilkesiyle, ekonomik ve sosyal yaşama da geçmiş olmaktadır. Ortağın demokratik yönetimi ilkesi, kooperatifleri sermaye şirketlerinden ayırt eden niteliklerin de başında gelmektedir.

1.3.3. Üyelerin Ekonomik Katılımı

Bu ilke ekonomik nitelikleri içeren bir ilkedir. Kooperatifin ekonomik yönünü düzenler. Bu ilkeye göre; ortaklar, kooperatifin sermayesine adil bir şekilde katılırlar. Ortaklar, kooperatife ortaklık koşulu olarak yatırdıkları ortaklık paylarına karşılık, eğer faiz veriliyorsa, sınırlı oranda bir faiz alırlar.

Öte yandan ortaklar, işletme fazlalarını, kooperatifi geliştirmek için dağıtılamayan yedek akçeye; ortakları kooperatifiyle alış-verişleri oranında yararlandırmaya ya da ortaklarca uygun bulunan ve onaylanan diğer faaliyetlerin desteklenmesine tahsis edebilirler. Bu ilkeye göre; sermaye, kooperatifin patronu değil, aksine hizmetçisidir. Bu nedenle bu ilke, ortakların kooperatiflerine nasıl yatırım yapacaklarını ve elde edilen işletme fazlasının nasıl paylaşılacağını gösterir. Kooperatif sermayesinin az bir bölümü kooperatifin ortak mülkiyetinde olup; bu bölüm, hiçbir surette ortaklara dağıtılamaz. Burada amaç, kooperatifin uzun vadeli yaşamını sürdürmesini sağlamaktır.¹⁶

1.3.4. Özerklik ve Bağımsızlık

Kooperatifler özerk, kendi kendine yeten ve üyelerince yönetilen kuruluşlardır. Kooperatifler, hükümetler dâhil olmak üzere diğer kuruluşlarla bir anlaşmaya girmeleri ya da dış kaynaklar yoluyla sermayelerini artırmaları durumunda, bunu kooperatiflerin özerkliğini sürdüreceği ve üyelerinin demokratik yönetimini koruyacak şekilde gerçekleştirirler.¹⁷

Bu yeni ilke ile kooperatif kimliğinin korunması için özerklik ve bağımsızlığın şart olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kooperatifler, hükümetler ve

¹⁶ Halil Aytac, Türk Siyasi Partilerinin Kooperatiflere ve Kooperatifçiliğe Bakışı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, ss. 11-13.

¹⁷ T.C. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, a.g.m.

siyasi partiler tarafından kullanılabilmekte, kooperatiflerin yönetimine müdahale edilmekte ve hatta kooperatifler devlet kuruluşları ile ortak iş yapabilmektedir. Böyle bir durumda kooperatifin özerklik ve bağımsızlığı zedelenmektedir. Bu ilke kooperatiflerin özerk ve bağımsız olmalarını kural haline getirmektedir.¹⁸

1.3.5. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme

Kooperatifler üyelerine, seçilmiş temsilcilerine, yöneticilerine ve çalışanlarına kooperatiflerinin gelişimine etkin bir şekilde katkıda bulunabilmeleri için eğitim ve öğretim imkânı sağlar. Kooperatifler genel kamuoyunu - özellikle de gençleri ve kamuoyunu oluşturanları - işbirliğinin şekli ve yararları konusunda bilgilendirirler.¹⁹

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi, özellikle az gelişmiş ülkeler kooperatifçiliği için büyük önem taşımaktadır. Genel eğitim düzeyi düşük olan bu ülkelerde, eğitim, öğretim ve bilgilendirmeyi geliştirmek suretiyle kooperatifçiliğin diğer ilkeleri doğru olarak uygulanabilmektedir.²⁰

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi altında, bilgilendirme, öğretim ve eğitim gibi üç temel fonksiyon ortaya çıkmaktadır.

Bilgilendirme fonksiyonu kooperatiflerin, kooperatif mensuplarının (seçilmiş ve atanmış yöneticiler ve çalışanlar), genel olarak toplumun ve özellikle de genç neslin kooperatif bilinci kazanmasına yardımcı olur. Reklam, okul programları vb. yollarla toplum sürekli bilgilendirmelidir. Günümüzde kooperatif web sitelerinin bilgilendirme açısından önemi büyüktür.

Öğrenim fonksiyonu, örgün ve yaygın eğitim olarak kooperatif profesyonellerinin yetiştirilmesi ve çalışanların öğretim düzeylerinin geliştirilmesini içerir. Kooperatifler ülkede mevcut öğrenim sistemi içinde kooperatifçiliğe yer vermesi konusunda katkı sağlamalıdır.

¹⁸ Haşmet Başar, **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No. 3-020-0066, Bursa, 1983, s. 54.

¹⁹ T.C. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, a.g.m.

²⁰ Mülâyim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 89.

Eğitim fonksiyonu kurum dışından çok, kooperatif yönetici ve çalışanlarının sürekli eğitim anlayışı içinde kooperatifçilik konusunda eğitilmelerini içerir. Aslında eğitim fonksiyonunun bilgilendirme ve öğrenimin bir karışımı olduğu söylenebilir.²¹

1.3.6. Kooperatiflerarası İşbirliği

Bu ilkeye göre, “kooperatifler, ortaklarına daha etkin bir biçimde hizmet edebilmek ve tümüyle kooperatifçilik hareketini güçlendirebilmek için diğer kooperatiflerle yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği yaparlar”. Kooperatiflerarası işbirliği ilkesi, kooperatifin ortaklarına daha fazla ve daha etkili hizmet sağlamanın ötesinde daha geniş boyutlu olarak tümüyle ulusal ve uluslararası düzeyde kooperatifçilik hareketini güçlendirme amacını da ifade etmektedir. Kooperatifler birlikler, merkez birlikleri ve ulusal birlik oluşturmak suretiyle bölgesel ve ulusal düzeyde işbirliğinde bulunmaktadırlar. Uluslararası Kooperatifler Birliği ise, uluslararası düzeyde kooperatifçilik hareketini geliştirme konusunda işbirliğine en güzel örnek oluşturmaktadır. Kooperatifler, ancak muhtelif kademeli işbirliği sayesinde ulusal düzeyde büyük aracı, tefeci, sanayici ve holdinglerle; uluslararası düzeyde ise çok uluslu şirketlerle yarış (rekabet) edebilir ve ekonomik, teknik ve eğitsel amaçlarına erişebilirler. Aksi halde kooperatiflerin ortaklarına ve topluma yararı çok sınırlı kalır. Kooperatifler arası işbirliği, hükümet/devlet karşısında kooperatifçilik hareketini güçlü bir biçimde temsil etme yahut halka kooperatifçiliği benimsetme yönünden de büyük önem taşımaktadır.

1.3.7. Topluma Karşı Sorumlu Olma

Bu ilkeye göre, “kooperatifler, ortaklarınca onaylanan politikalar aracılığıyla içinde yaşadıkları toplumun sürdürülebilir kalkınması için çalışırlar”. Bu ilke, 1995 kooperatif ilkeleri arasında tümüyle yeni olan tek ilkedir. Bu ilke ile kooperatiflere, ortakların çıkarları ötesinde, bir de toplumsal sorumluluk yüklenmiş bulunmaktadır. Kooperatifler esas itibariyle ortaklarının çıkarları için var olan kuruluşlardır. Ancak genellikle belirli bir coğrafi alanda yaşayan ortaklar arasındaki güçlü ilişki nedeniyle kooperatifler çoğu kez içinde buldukları topluma da sıkı sıkıya bağlıdırlar. Kooperatiflerin, toplumların

²¹ Erkan Rehber, **Kooperatifçilik**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, ss. 117–118.

ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkınmalarının sürekliliğini korumak ve çevrenin korunması için de sürekli olarak çalışmak sorumlulukları vardır. Bir kooperatifin, toplumun sürdürülebilir kalkınmasına özel olarak nasıl katkıda bulunabileceğine ortaklar karar vereceklerdir. Ancak bu ilkeye göre, kooperatif ortakları, bu toplumsal katkı sorumluluğunu yüklenmekten kaçınmazlar. Demek ki, kooperatifler içinde yaşadıkları toplumun da çıkarlarını gözetirler. Bir yandan ortaklarının gereksinimlerini ön planda tutarken, diğer yandan toplumun, çevrenin korunması gibi, ortaklarının da benimseyebilecekleri sürdürülebilir kalkınma politikaları oluşturulmasına da katkıda bulunurlar.²²

2. KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ

Kooperatifçilik hareketlerinin belirgin bir biçimde ortaya çıkışını Sanayi Devrimi ve kentleşmeye paralel olarak ele almak mümkün ise de ilkel toplumlardan beri insanların pek çok güçlük karşısında işbirliğine gittikleri bilinmektedir. Üretim organizasyonundaki ilerlemeler ve iktisadi işbölümünün ortaya çıkmasına bağlı olarak toplumsal sınıf ve mesleklerin ortaya çıkması ile söz konusu işbirliğinin sınıf ve meslek içi örgütlenmeleri beraberinde getirdiği gözlenmiştir.

2.1. TOPLUM HALİNDE YAŞAM VE KOOPERASYONUN TEMELLERİ

Belirli amaçlara ulaşmak için, kişilerin bir araya gelerek ortak çabalara girişmeleri, insanlık tarihi boyunca çok görülmüştür.²³ Nitekim insanlar toplu olarak yaşamaya başlasalar da beraber korunma, avlanma, barınma ve diğer konularda işbirliği içerisinde olma gereği ortaya çıkmıştır. Bu anlamda toplum halinde yaşam ve kooperasyonun düşünsel temelleri M.Ö. 3000’li yıllarda eski Mısır’a kadar götürülmektedir. Eski Mısır’lı esnaf ve sanatkârlar bütün ülkenin nakliye sistemini düzenleyen hayli gelişmiş bir taşımacılık organizasyonu ile bir kooperasyon örneğini gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan Babiller M.Ö. 2067–2025 yılları arasında hüküm süren Hammurabi zamanında çıkarılan

²² Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 91–92.

²³ Hilal Müftüoğlu-Volkan Aydos, **Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**, 1. b., İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2001–46, İstanbul, 2001, s. 12.

kanunlarla, kooperatif karakterli arazi kiralama sistemini düzenleyen kurallar koymuşlardır. Bu kanunlara göre, çiftçi gruplarının geniş arazileri kooperatif olarak işletmelerine imkân tanımıştır.

Eski Çinlilerde kooperatif görünümü tasarruf ve kredi kurumları Hıristiyanlığın doğuşundan 200 yıl kadar öncesine gitmektedir. Çinlilerin kredi kurumlarında her üyenin eşit paylarla katıldığı sınırlı ortaklık söz konusudur; karın eşit olarak dağıtılması esastır, ödünç alınan miktarlar belirli dönemlerde eşit taksitlerle geri ödenmekte ve fiyat ve ortaklık paylarının belirli dönemlerde ödenmesi kuraldır. Ayrıca sermaye birikimi için kişi başına düşen ortaklık payının ödenmemesi halinde cezai sorumluluk uygulaması vardır. Bu kurallar incelendiğinde, gelişmiş bir kooperatif kredi esaslarının olduğu kolayca anlaşılır.

Benzer şekilde Ortaçağ'da bazı sulama tesislerinin kooperasyonlar şeklinde bir araya gelinerek çalıştırıldığına rastlanılmaktadır. Bu sistemde sudan yararlanan herkesin suyollarının kendi payına düşen kısımlarının bakım ve korunmasını yapması ve ihtiyaçları oranında suyu kullanması esastır. Ayrıca, 1761 yılında İskoçya'da ev dokumacılığı yapan esnafın dokuma aletleri için kooperatif kurduklarına, 1769'da yine dokumacılıkta çalışan işçilerin bir tüketim kooperatifi vücuda getirdiklerine yine aynı tarihlerde İngiltere'de gemi inşaatında çalışan işçilerin un ve ekmek kooperatifi kurarak, müşterek olarak buğday aldıkları ve bunları kendi değirmenlerinde öğüterek ekmek imal ettikleri görülmüştür.²⁴

2.2. SANAYİ DEVRİMİ VE KOOPERASYON

Kooperatifçilik olgusu ve hareketlerinin, ekonomik ve toplumsal anlamda önemli dönüşümleri içeren Sanayi Devrimi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Sanayileşme ile üretimin hızlı artışı, feodal üretim biçiminin çözülmesine bağlı olarak kapitalist üretimin hâkim hale gelmesi piyasayı ortaya çıkarırken, toplumun belirli katmanlarının ortaya çıkan yeni yapıdan zarar görmelerine bağlı olarak kooperatifçilik hareketlerinin doğuşunu beraberinde getirmiştir.

Sanayi Devrimi, teknik alandaki yeni buluşlarla başlayan ekonomik, toplumsal ve politik değişmelere neden olan bir dönemdir. Bu dönemdeki ekonomik değişmelerin başlangıcı üretim sisteminin yapısal farklılaşmasına dayanmaktadır. El emeğinin geçerli

²⁴ Çıkın-Karacan, a.g.e., ss. 8–9.

olduğu üretim biçimi endüstrileşme sonucu makinenin hâkim olduğu fabrika sistemine dönüşmüştür. Bu üretim sisteminin gittikçe yaygınlaşması eski devrin ilkel kalan üretim şeklinin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Zira yeni üretim şeklinin devlet müdahalesinden uzak, serbest rekabet ilkelerine dayalı liberal ekonomik anlayışı piyasada birbiriyle rekabet eden çok sayıda fabrika sahibi işvereni ortaya çıkarmıştır. Bu durum insan emeğine dayalı, eski üretim tekniklerini kullanan küçük işletmelerin gittikçe şiddeti artan rekabete dayanamayarak kapanmalarına neden olmuştur. Kapanan işyerlerinin sahipleri ve çalışanları, vasıflı ve yarı vasıflı işçi olarak yeni açılan fabrikalara girmeye başlamışlardır.

Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmayı uman topraksız ve işsiz köylüler, fabrikaların kurulduğu kentlere doğru akın etmeye başlamışlardır. Sonuçta kırsal kesimdeki feodal yapı korunurken kentte işe girip çalışarak kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını sürdüren bir kesim ortaya çıkmış ve giderek artmıştır. Bütün bunlardan ayrı olarak endüstri alanında meydana gelen değişimlerden etkilenen tarım toplumu da zor durumda kalmaya başlamıştır. Ev ekonomisi yerine pazar ekonomisinin gittikçe hâkim olmaya başlamasından sonra tarımcılar da dışa açılmaya, başka bir deyişle satmak için ürün yetiştirmeye başlamışlardır. Bu nedenle gerekli tarımsal araç ve gereçleri satın almak için paraya ihtiyaç duyulmuştur. Bir süre sonra da bunların paraya, sermayeye olan ihtiyaçlarından faydalanmak isteyen aracı, tefeci gibi menfaat grupları ortaya çıkmıştır. Bu gruplar sanayi kesiminde de kendini göstermeye başlamıştır. Zira yeni doğan pazar ekonomisi üretici-tüketici ilişkilerine yeni boyutlar kazandırarak aracı mekanizmasının daha belirgin ve etkili hale gelmesini sağlamıştır.²⁵

Sanayileşme hareketi ile birlikte, burjuva sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki ekonomik ve sosyal farklılaşmanın giderek artması ve devletin liberal doktrinin etkisiyle, işçi-işveren ilişkilerine müdahale etmemesi karşısında, işçi sınıfının tümüyle korunma ve güvenlikten yoksun kalması tepkileri çoğaltmıştır.²⁶ İşçi sınıfının bir yandan istismar edilmesi, öte yandan insanlık dışı bir yaşam sürmesi karşısında soruna bir çözüm yolu bulabilmek için Karl Marx ve Friedrich Engels “işçi ihtilalini”, “üretim araçlarının devletleştirilmesini”

²⁵ Yılmaz Ürper, **Kooperatif İşletmeciliği**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No. 75, Eskişehir, 1989, ss. 4-7.

²⁶ Sami Güven, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997, s. 9.

önerirken, kooperatifçiliğin babası sayılan Robert Owen olayları başka bir yönde değerlendirerek “kooperatif toplumlar” kurarak kapitalizmin getirdiği sorunların çözülebileceğini ortaya koymuştur.²⁷

Kooperatifçi düşünce akımı da Sanayi Devrimi'nin doğurduğu sosyal sorunlara bir tepki olarak 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. R. Owen ve C. Fourier gibi düşün ve eylem adamlarının etkisiyle, Sanayi Devrimini yaşayan Batı Avrupa ülkelerinde sosyalist hareketler ortaya çıkmış ve sosyal siyasetler izlenmesine neden olmuştur. Bu ilk kooperatifçiler yeni oluşan işçi sınıfının işverenlerin elinde sömürülmesine ve yoksullaşmasına ve toplumsal parçalanmaya tepki göstermişlerdir. Bunlar bir yandan işçi sınıfının eşitliğini ve yaşam ölçülerinin yükseltilmesini savunurlarken, öte yandan da çatışmanın yerini sosyal uyum ve işbirliğinin almasını ön planda tutmuşlardır. Bu bağlamda, kapitalist düzeni veri almakla birlikte, sanayileşmenin yararlarını endüstri öncesi küçük toplulukların sosyal ve insancıl yararlarıyla birleştirilebilecek alternatif toplum modelleri geliştirmişlerdir. Bu modellerde, Sanayi Devriminin ayırttığı emekle sermayenin ortak üretim süreçlerinde yeniden birleştirilmesi düşüncesi esas alınmıştır.

Bu düşünörlere göre, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı sosyal sorunun çözümü toplulaştırmada değil, kooperatifleşmede yatmaktadır. Emek ile sermayenin, kooperatif ilişkilerinin egemen olacağı küçük yerel topluluklarda yeniden bütünleşmesi, yani işçilerin kapitalistler için çalışmalarını yerine kendi işletmelerine sahip olmaları ve denetlemeleri düşüncesi, daha sonra gelişecek olan işçi üretim kooperatiflerinin yönlendirici ilkelerini oluşturmuştur. Kooperatifçi düşünörlere, Sanayi Devrimi'nin bağımlı çalışan sınıflar üzerinde yarattığı yıkımların, sömürünün ve sefaletin bu yolla önleneneğine ve sosyal bütünleşmenin yeniden sağlanacağına inanmışlardır. Kapitalist karı (tekelci ve spekülasyon karları) ortadan kaldırmayı ve rekabeti baskı altında tutmayı hedef almışlardır.²⁸

Kooperatifçi düşünörlere (Robert Owen, Charles Fourier) özel mülkiyetin kaldırılmasını istememişler, kooperatif hareketin kapitalist toplumun düzeni içinde kalarak, geniş üretim ve tüketim toplulukları yoluyla işçilerin artan servetten pay alabileceğini,

²⁷ Haşmet Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, 1. Cilt, Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bursa, 1980, s. 2.

²⁸ Güven, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, a.g.e., s. 12.

emeğin sömürsünün ortadan kaldırılabileceğini, sosyal sorunların kooperatifler yoluyla ve devlet müdahalesiyle çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir.²⁹

2.2.1. Robert Owen ve İngiltere’de Kooperatifçilik Hareketi

Kooperatifçilik hareketinin günümüz anlamında ortaya çıkışı İngiltere’de gerçekleşmiştir. 17. yüzyılda İngiltere’de çalışma koşulları son derece ilkel. Sermaye sahipleri işçileri çok düşük ücretlerle ve uzun sürelerle çalıştırıyordu. Çalışanların hiçbir güvencesi yoktu. Çok küçük yaştaki çocukların yetersiz ücretlerle kötü koşullarda çalıştırılması olağan sayılıyordu. Çalışanların haklarını koruyacak, kendilerini savunacak herhangi bir kuruluşları yoktu. Karşılıklı dayanışmayı sağlayarak daha iyi yaşam koşulları elde etmek, insanca yaşayabilmek için çeşitli çözümler aranıyordu. İngiltere’deki kooperatifçilik hareketi bu ağır koşulların içinden doğmuştur.

İngiltere’de kooperatifçilik hareketinde Robert Owen (1771–1858), Dr. William King ve Rochdale Öncüleri önemli rol oynamışlardır.³⁰ 1820’lerde R. Owen, “işgücünü esaretten, işçileri sefaletten kurtaracağız” sloganıyla ortaya çıkmış, 1832’de Dr. W. King birleşik mağazalar açma etkinliğinin yanı sıra yayınladığı “Kooperatifçi” adlı dergiyle kooperatifçiliği sevdirmeye çalışmıştır. Nihayet 21 Aralık 1844 tarihinde Rochdale kasabasında 28 dokuma işçisi, C. Howarth’ın rehberliğinde bir araya gelerek ilk tüketim kooperatifini kurmuşlardır.³¹ Bu anlamda “Rochdale Öncüleri” olarak bilinen bir küme dokuma işçisinin bir araya gelerek, 1844 yılında kurdukları kooperatif çağdaş kooperatifçilik hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Hareket, yalnız tüketim kooperatifçiliğinin değil bütün kooperatifçilik hareketinin de temelini oluşturmuş ve tüm dünyaya yayılmıştır.³²

R. Owen, kendi çabalarıyla uygulamaya koyduğu modelde insan karakterinin topluma tamamen bağımlı olduğu görüşünü benimsemiştir. Liberalizmin yarattığı sorunları

²⁹ Temur Kurtaslan, “Kooperatiflerin Piyasa Ekonomisindeki Yeri ve Önemi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 811, Yıl 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Temmuz 2004, s. 14.

³⁰ Rıdvan Karalar, **Kooperatifçilik Teknikleri**, 2. b., Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21.

³¹ Enver Kılıç, **Kooperatifçilik İlkeleri ve Tüketim Kooperatifleri**, 1. b., Tüm Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği Yayınları: 1, İstanbul, 1999, s. 115.

³² Güven, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, a.g.e., ss. 6–8.

ortadan kaldırmaya yönelik köklü bir adım, aynı zamanda bir işveren olan R. Owen tarafından atılmıştır. Yeni bir sosyo-ekonomik dünya yaratılmasının yeni bir insan yaratılması ile aynı anlama geldiğini savunan Owen, kendi kendine yeten ve tamamıyla kooperatifler biçiminde örgütlenmiş toplumları yeni bir sosyo-ekonomik sistemin biçimlendirilmesinde kullanmayı düşünmüştür. Owen, uygulamasında öncülük ettiği New Harmony (yeni düzen) deneyiminin başarısızlığından sonra ilgi alanını daha çok tüketim kooperatifçiliği yönünde yoğunlaştırmıştır. Bununla birlikte, temel hedef olarak belirlediği tamamen kooperatifleşmiş bir toplum hayalinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Giderek tam anlamıyla entegre olmamış tüketim kooperatiflerinin, yeni sosyal düzenin temelini oluşturmada daha etkili olacağını düşünmüştür.³³

R. Owen, sağlıklı ve mutlu işçilerin verimliliği arttıracaklarını ve eğer işçiler daha iyi eğitilir, daha kısa süreli çalıştırılır ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşturulurlar ise daha istikrarlı bir emek sunacaklarını düşünmektedir. Owen, sosyal sorunların çözümünü toplumsallaştırmada değil, kooperatifleşmede aramıştır. Kapitalist düzende, rekabeti baskı altında tutmak için, kooperatifleri tek araç olarak görmüştür. Kapitalizme egemen olan ekonomik düşüncenin yanı sıra, insancıl ve toplumsal bir düşünceyi de sokma girişiminde bulunmuştur. Bu girişimi kooperatifçilik tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır.³⁴

Owen öteki sosyalistler gibi mülkiyet hakkını kaldırıp üretim araçlarını devlete mal etmeyi düşünmemiştir. Bir yandan devlet müdahalesi üzerinde durmuş, öte yandan bizzat işçileri yeni sermaye yaratmaya teşvik etmiş ve işçilerin kooperatifleşme yolu ile sermaye sahibi olabileceklerine inanmıştır. Bu inançla bir kooperatif program ileri sürmüştür.³⁵ Owen'ın kooperatif anlayışı, kendinden önce bu konu üzerinde çalışanlardan ayrılmaktadır. Ona göre işçi sınıfının gelir düzeyini arttırabilmesi ve işverenden hakkını alabilmesi için sendikalaşmaya yönelmesinin yanı sıra kendi aralarında kooperatifler kurarak da bir yandan tüketim mallarını ucuza temin edip reel gelirlerini arttırmaları, diğer yandan da üretime geçip işsizliğin azalmasında etkin bir rol oynamalarının zorunluluğu

³³ Necdet Özdemir, **Kooperatifçilik**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayın No. 163, Ankara, 1967, ss. 21–25.

³⁴ Güven, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, a.g.e., ss. 12–13.

³⁵ Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, Gözden Geçirilmiş 3. b., Doğan Yayınları, Ankara, 1977, s. 167.

üzerinde durmuştur. Bu amaçla İngiltere’de birçok kooperatifin kuruluşunu sağlamış ve özellikle sanayinin geliştiği şehirlerde işçi sınıfının bilinçlenmesi için çaba harcamıştır.³⁶

Owen’ın, 1000 kişilik bir topluluğun 4–6 bin dekar büyüklükteki bir araziye yerleştirilmelerini içeren, bunların birlikte çalışıp, yaşadıkları bir komün denemesi bulunmaktadır. Bu komünlerin içinde atölyeler, evler, ortak mutfak ve yemek salonları, kütüphane ve mezbaha bulunmakta, çocuklara bir arada ortaklaşa eğitim uygulanmaktaydı. Owen’ın “Eşitlik Topluluğu” şeklinde tanımladığı bu denemeler, İngiltere’de ve ABD’de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁷ Sosyal değişmeyi, kooperatif köyleri, çocuk işçi yasalarını, on saatlik çalışma süresini savunan Owen, işçi sendikaları ile üretici ve tüketici kooperatiflerini desteklemiştir.³⁸ Kurduğu “mübadele bankası” ile kooperatif hareketin öncülüğünü yaparak sosyalizmi uygulamayı düşünen R. Owen hayalci bir sosyalist ve ayrıca kendi fabrikalarında on yaşından küçük çocukları çalıştırmadığı için de büyük bir devrimci olarak kabul edilmiştir.³⁹

2.2.2. Charles Fourier ve Fransa’da Kooperatifçilik Hareketi

Fransa’da tarımsal kooperatifçiliğin tarihsel kökeni 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Alplerin ve Jura Dağlarının köylük yörelerinde gravyer peyniri üreten “fruitiere’ler” kooperatif niteliğine çok yakın bir gruplaşma şekli idi. Tarımda gerçek kooperatifçilik hareketinin doğuşu 19. yüzyılın sonlarına rastlar. Bu yüzyılın son yıllarında kurulan tarımsal sendikalar, ortaklarının ihtiyaç duyduğu gübre ve diğer girdileri temin ederek onları güçlendirmiş ve kooperatifler için ilk kurumsal yapı olmuştur.⁴⁰

³⁶ Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, a.g.e., s. 2.

³⁷ Güven, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, a.g.e., s. 13.

³⁸ Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi, Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatı ve Fikirleri**, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, 2. b., Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 129.

³⁹ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 348.

⁴⁰ Çıkın-Karacan, a.g.e., s. 32.

Fransa’da kooperatifçilik hareketindeki önemli isimlerden biri Charles Fourier’dır (1772–1837). Fourier, Owen’den farklı olarak üretimi ve tüketimi içine alan çok yönlü bir kooperatifçilik hareketi düşünmüştür.⁴¹

Fourier, komün yaşamı veya “phalanster” olarak adlandırdığı, bir “grup çalışması” fikri ortaya atmıştır. Bu yaklaşım, tüketim ve üretim kooperatiflerinin niteliklerini kapsamına alan temel bir sosyal yapı düşüncesini gerçekleştirme çabası olarak nitelendirilebilir. Phalanster (falanj) gerçekte bir ortaklık, bir kooperatiftir. Bu kooperatif, pay sahibi ortaklardan meydana gelmiş, üretim yapan, tüketim ihtiyaçlarını karşılayan, kendi kendine yeterli bir kuruluştur. Böylece falanj hem üretim hem de tüketim kooperatifçiliği rolünü üstlenecektir. Toplumun yeniden örgütlenmesinde yeri olan üretim ve tüketim kooperatiflerinde bu model, tartışmalı bazı yönlerine karşın sık sık gündeme gelmiştir.⁴²

Fourier, “Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon” adlı kitabında, “Falanj” dediği toplumlarda hayali kooperatifler tasarlamıştır. Fourier’e göre falanjlarda ekonomik bir sistem kurulacak ve bu sistem içerisinde herkes zevk aldığı veya hoşlandığı işi yapacaktır. Falanjlar tüketim kooperatifi olarak organize edilecektir. Her falanj 400 ile 2000 kişiden oluşacaktır. Falanjlarda her kişiye ortalama bir hektar arazi tahsis edilecektir. İşçiler çalışmalarını gruplar halinde yapacaklar ve işin zevkli hale getirilebilmesi için, her grubun başına bir kadın görevlendirilecektir. İşçiler çalıştıkları gün içerisinde sıkılırsa iş değiştirebileceklerdir. Falanjlarda, yeme, içme, çamaşır yıkama ve ütüleme gibi işler toplu olarak yapılacaktır.⁴³ Ücret sistemi ortadan kaldırılacak; eğitim uygulamaya dönük olacak; çekici nitelik taşıyan çalışmadaki şevkli yarışma, kamunun yararına yönelecek; dünyanın zenginlerini değerlendirecek olan büyük şantiyeler kurulacaktır. Burada ücret, çalışanların katkılarına göre oluşturulacaktır.

Falanjlar büyük otel olarak adlandırılan (Phalanstere) binalar etrafında kurulacaktı. Bu binalar 4 katlı apartman bloklarından oluşacaktı. Zenginler üst katta otururken fakirler alt katlarda oturacaklardı. Kişiler kendi istek ve yeteneklerine göre işe sahip olacaklar ve dolayısıyla zenginlik de sahip olunan işe bağlı olarak ortaya çıkacaktı. Fourier ideal bir

⁴¹ Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, 1. b., Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 25 – 26.

⁴² Fındıkoğlu, a.g.e., ss. 64–65.

⁴³ Mustafa Kara, **Kooperatifçilik**, 1. b., Poyraz Ofset, Eduser Yayıncılık, Bolu, 2003, ss. 38–39.

falanjda 1620 kişinin yaşaması gerektiğini savunmuştur. Onun inancına göre bu yerleşim yerlerinin sayısı 6 milyona ulaşacak ve dünya çapında gevşek bir yönetimle önce “omniarch” (unarch bir falanjın başkanı iken, omniarch; oluşacak sistemin dünya düzeyindeki yöneticisidir) ve daha sonra da falanjların Dünya Kongresi tarafından yönetilecektir.⁴⁴

Fransa’da tüketim kooperatifçiliği alanında önemli bir yeri olan düşünce akımı “Nimes Okulu”dur. 1885 yılında başlayan “Nimes Okulu”na sonradan giren C. Gide, bu okula büyük katkılarda bulunmuştur. C. Gide’nin kooperatif düşünceye en büyük etkisi, kooperatifçiliği bağımsız bir bilim dalı haline getirebilmek için göstermiş olduğu çabada yatmaktadır. Gide, dayanışmayı toplum hayatının genel bir kanunu niteliğinde görmekte, kooperatifçiliği, toplumun sorunlarını çözebilecek ve sosyal ahlakın en yüksek potansiyeli olarak kabul etmektedir. Gide, kooperatifçiliğin üretim araçlarının birleşmesi karşısında kolektivizme inanmamış, kooperatifi kuranların emredicilik yerine gönüllülük ilkeleri ile hareket etmeleri nedeniyle kişisel hürriyetlerden ve mülkiyetlerden vazgeçmediklerini belirtmiştir.⁴⁵

2.3. DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ

Kooperatifçilik tarihinin ayrıntılı incelenmesinde kooperatiflerin önemli niteliksel aşamalar geçirdiklerini saptamak mümkündür. 24 Ekim 1844 günü İngiltere’de çağdaş kooperatiflerin ilk öncüsü sayılan Rochdale tüketim kooperatifi kurulmuştur. Sonraki yıllarda da Fransa üretim kooperatifçiliği ile Almanya ise esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliği ile İngiltere’yi takip etmiştir.

Bu tüketim kooperatifini baz alarak, dünyada kooperatif hareketinin çeşitli ülkelerde doğup gelişmesini altı zaman dilimi içinde incelemek mümkündür.⁴⁶

⁴⁴ Rehber, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 15–16.

⁴⁵ Kocabaş, a.g.e., ss. 25–26.

⁴⁶ Mustafa Ün, “Dünya’da Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi”, **Dünya’da Kooperatifleşmenin Tarihine İlişkin Rapor**, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlanma Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı, İstanbul, Aralık 2007, <http://tgm.sanayi.gov.tr/.../dunyada-kooperatiflesmeni-21052010153812.d> (28.07.2012).

2.3.1. Rochdale Öncesi Dönem

1844 yılında İngiltere'nin Rochdale kasabasında mevcut ekonomik düzene uygun ilk kooperatif kurulana kadar, çeşitli kooperatif projeler üretilip uygulamaya sokulmaya çalışılmıştır. 1750'de Amerika Birleşik Devletleri'nde Benjamin Franklin'in yangına karşı kurduğu "yardımlaşma sigortası" ile Fransa'da Franche-Compte'de kurulan ilk "frutieres" (peynir kooperatifi) ilk kooperatif tipleri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde oluşturulan kooperatif nitelikli kuruluşların 14'ü Avrupa'da olmak üzere 19 ülkede görülmektedir.⁴⁷

2.3.2. Rochdale'den 1900 Yılına Kadarki Dönem

Bu dönemde kooperatifler daha çok orta düzeyde gelişmiş ülkelerde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde özellikle tüketim, tarımsal kredi ve esnaf kredileri alanında 12'si Avrupa'da olmak üzere 23 ülkede kooperatif hareketinin başladığı görülmektedir. Türkiye'de de kooperatifçilik hareketi (1863) bu dönemde başlamış, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) bu dönem içinde kurulmuştur (1895).⁴⁸

2.3.3. 1900'den 1917'ye Kadarki Dönem

Bu dönemde kooperatif hareketi daha çok sanayi ülkelerinin sömürgesi olan ülkelerde ve tarımsal karakterli kooperatifler oldukları görülmektedir. Bu dönemde kooperatiflerin çeşitliliği de artmaya başlamış ve alternatif bir sosyo-ekonomik denge ögesi olarak bazı önemli yapısal özellikler kazanmaya başlamışlardır.

2.3.4. 1918'den 1945'e Kadarki Dönem

Bu dönemde dünya tarihinde önemli olaylar olmuş, iki dünya savaşı yaşanmış, kapitalizm dışında sosyalizm de ekonomik uygulamada ilk kez yer almıştır. Bu dönemde kooperatiflerin sosyalist ülkelerde ekonomik modelin amaçlarına göre çalışmasına katkıda

⁴⁷ Burhan Aykaç, "Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Yeni Nesil Kooperatifçilik", **Karınca Kooperatif Postası**, S. 893, Yıl 76, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2011, s. 4.

⁴⁸ Ayhan Çıkın, "Kooperatifçilik Tarihinin Kırılma Noktaları", www.elelebizbize.com/ekutuphane/ayhancikin/kirilmanoktaları.pdf (15.11.2012).

bulunmak üzere yeniden organize olduğu ve yeni olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Bu dönemde kooperatifler, bir yandan sosyalizmin kurulması için tamamlayıcı görevler üstlenirken, diğer yandan da gelişmekte olan ülke ekonomilerinde tarımın pazar ve sanayi ile bütünleşme sürecinde rol almaları istenmiştir.

2.3.5. 1945'ten 1980'e Kadarki Dönem

Bu dönem çeşitli ülkelerdeki kooperatiflerin gelişme ve olgunluk gösterdiği dönemdir. Ancak yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş pek çok üçüncü dünya ülkelerinde kooperatiflerin yayılmasını sürdürdüğü görülür. Bu yeni ülkelerde kooperatif hareketleri, genellikle mevcut iktidarların öncülüğünde ortaya çıkmışlardır.⁴⁹

2.3.6. 1980 Sonrası Dönem

Sermayenin, teknolojinin, girişimciliğin, ülke sınırlarının ortadan kalktığı, üretim faktörlerinden sadece doğa ile emeğin bir coğrafi sınırlar içinde kapalı kaldığı bir ortamda kooperatifler, yerel kaynaklar olan emeği ve doğayı ekonomiye en iyi şekilde sokan özel nitelikli girişimlerdir. Bu dönemde, dünyanın tüm ülkelerinde, dünya nüfusunun yarısına ekonomik getiriler sağlayan, yine dünyada 100 milyondan fazla kişiyi istihdam eden kooperatifler yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir.⁵⁰

2.3.7. Almanya'da Kooperatifçilik Hareketi

İngiliz kooperatif hareketi ile aynı zamanlara rastlayan Alman kooperatifçilik hareketi H. Schulze-Delitzsch ve F. W. Raiffeisen öncülüğünde kendine özgü yapılar geliştirmiştir. Kooperasyon anlamında her zaman kooperatifler mevcut olsa da, Almanya'da modern kooperatifler ancak 19. yüzyılın ortalarında liberal ekonomik düzen ile sınırsız rekabet baskısı altında ortaya çıkmıştır.⁵¹

⁴⁹ Ün, a.g.r.,

⁵⁰ Çıkın, "Kooperatifçilik Tarihinin Kırılma Noktaları", a.g.m.,

⁵¹ Metin Kamil Ercan-İlhan Küçükkaplan, "Türk Kooperatifçiliğinin Gelişimi İçin Bir Kooperatif Bankası Modeli ve Kooperatifçiliğe Katkıları", **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 2002, s. 34.

Üretim kooperatifçiliğinde Fransa, tüketim kooperatifçiliğinde İngiltere öncülük yaparken kredi kooperatifçiliğinde de Almanya'nın öncülük yaptığını söyleyebiliriz. Almanya'daki kredi kooperatifçiliğini esnaf ve tarım kesimindeki gelişmeler şeklinde iki bölümde ele almak gerekir. Esnaf kredi kooperatifçiliği ile başlayan hareket ardından tarım kesiminde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Liberal ekonominin rekabet unsurunun Almanya'da da görülmeye başlanmasından sonra, rekabet edebilme güçleri zayıf olduğundan sanayi kesimindeki küçük üretici zor durumda kalmıştır. Bu durumun önüne geçmek için öncelikle 1849 yılında hammadde tedariki kooperatifi, ardından esnaf kredi kooperatifi kurulmuştur. Bu kuruluşların öncülüğünü, Hermann Schulze-Delitzsch yapmıştır.⁵² H. Schulze-Delitzsch, İngiliz ve Fransız kooperatif deneyim ve ilkelerini incelemiş, diğer yandan kendi tecrübelerine dayanarak, bazı ilkeler çıkarmıştır. Bunları kendi kurduğu kooperatiflerde uygulamış ve olumlu sonuçlar almıştır. H. Schulze-Delitzsch'ın geliştirdiği ilkeler şunlardır: bölge sınırlaması olmaması, kooperatiflerin esnaf ve zanaatkârların kendi meslek grupları içinde kurulması, kooperatiflerde dayanışma ve müşterek sorumluluk, kooperatif ortakların sermayeye katılması, bir ortağa bir oy kuralı uygulanması, risturn esası uygulanması, önce kooperatif ortaklarının gereksinimleri karşılanması, kooperatifler meslekten memur olanlarca yönetilmesi, kooperatiflerde yüksek faiz ve kısa vade esası uygulanması, ortak sayısı sınırlandırılması ilkesi.⁵³ Bu gelişmelerden sonra 1859 yılında "Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" adı altında bir üst birlik oluşturulmuş ardından da 1864 yılında Alman Kooperatifler Bankası kurulmuştur. Almanya'daki bu gelişmeler sadece kredi alanında değil, tüketim ve pazarlama alanında da kooperatifler kurulmasını sağlamıştır.

Almanya'daki kooperatif hareketinin, tarım kesiminde ortaya çıkması Wilhelm Raiffeisen'in öncülüğünde olmuştur. Başlangıçta kırsal kesimdeki üreticileri, mahsullerin kötü olduğu yıllarda içinde buldukları zor durumdan kurtarmak ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla dernek, birlik ve sandık şeklinde kurulan kendi kendine yardım hareketleri, daha sonra sınırsız sorumluluk ve müteselsil kefalet usulüyle kredi kooperatifi

⁵² Yılmaz Ürper, **Kooperatif İşletmeciliği**, Birlik Ofset Yayıncılık, Eskişehir, 1996, s. 10.

⁵³ Kamil Turan, **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1979, ss. 124–125.

şekline dönüşmüştür. Yine Raiffeisen ilk önce küçük tarımsal üreticileri korumak için 1847 yılında bir yardım derneği kurmuştur. Tefeciliğin üreticileri zor durumda bıraktığını gördükten sonra sınırsız sorumluluk ve müteselsil kefalet usulünü esas alarak 1849 yılında yardım birliğini kurmuştur. Daha sonra bu birlik sırasıyla ikraz sandığı, tasarruf sandığı şekline dönüşmüştür. Raiffeisen kooperatiflerinin kısa sürede yayılarak başarılı şekilde bütünleşebilmiş olmalarının nedeni günümüzde de değer taşıyan bir dizi ilkelere uymalarından kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler, sınırsız sorumluluk ve müteselsil sorumluluk, ortakların birbirini tanması, kredinin kontrolü, faaliyet konusunun sınırlandırılması, risturn verilmesi, ortak dışı işlemin yapılması, her ortağa bir oy hakkı verilmesi, uzun vade, düşük faiz, yönetimin işleyişinin parasız yapılmasıdır.⁵⁴

Modern kooperatiflerin kuruluş aşamasının ilk on yılında hukuki şekilleri bakımından hiçbir yasal dayanak bulunmuyordu, yani kooperatifler medeni hakları henüz kullanamıyorlardı. Schulze-Delitzsch'ın baskısı sonucu 27 Mart 1867 yılında Prusya Kooperatif Kanunu çıkarılmış, 4 Temmuz 1868 tarihinde de Kuzey Almanya Birliği Kanunu olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun dikkat çeken en önemli özelliği kooperatif üyelerinin sınırsız sorumluluklarıydı, yani üyeler kooperatifin yükümlülükleri için tüm özel mal varlıklarıyla sorumlu oluyorlardı. Konjonktürün gerilemesi döneminde bu durum üyelerin mali açıdan kayıplarına neden oldu ve kooperatifçilik hareketine olumsuz etkide bulundu. Bu durum özellikle konut yapı kooperatifleri için geçerliydi. Zira konut inşaatı için önemli ölçüde yabancı sermayenin alınması gerekiyordu. 1868 yılındaki kooperatif kanununun yerine 1 Mayıs 1889 yılında yeni kooperatif kanunu yürürlüğe sokuldu ve bu kanun birçok değişikliğe rağmen (son değişiklik 1973) esas itibarıyla bugün dahi yürürlükte.⁵⁵

⁵⁴ Ürper, **Kooperatif İşletmeciliği**, Birlik Ofset Yayıncılık, a.g.e., ss. 11–12.

⁵⁵ Helmut Jenkis, “Kooperatif Özerkliği ve Devlet Denetimi-Bir İtiraz?-Almanya'daki Deneyim ve Düşünceler-”, **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 2002, s. 49.

2.3.8. İsrail’de Kooperatifçilik Hareketi

İsrail, sosyalist sistemi benimsememiş olmasına karşın, büyük ölçüde sosyalist ilkelere dayalı tarımsal kooperatif işletme örneğini başarıyla uygulayan bir ülkedir. İsrail’in kuruluşunda izlenen politikaya bağlı olarak Yahudileri Filistin’de toplamayı amaçlayan ve bunun için de finansman olanakları sağlayan Musevi örgütler, satın aldıkları toprakları halka dağıtmak yerine, devlete bağlı büyük çiftlikler şeklinde (Kibbutz-Moshavlar) işletmeyi yeğlemişler ve bu şekilde büyük kooperatif işletmeleri doğmuştur. İsrail’de, dağlık bölgelerdeki ferdi işletmeler (bunlar genellikle Arap tarımcıdır) ve pek önemli olmayan devlet çiftlikleri yanında, bu ülkenin karakteristik denemeleri denilebilecek üç ayrı tarımsal işletme tipi vardır: Kibbutzlar, Moshav Ovdimler ve Moshav Shitufiler.⁵⁶

2.3.8.1. Kibbutzlar

Kelime anlamı “halk toplaşması” veya kısaca “toplaşma” olan Kibbutz gerçekte, üyelerinin beraber yaşadıkları, üretim ve tüketimin ortaklaşa yapıldığı bir kollektif işletme tipidir. Ortaklık ruhunun başarıyla uygulandığı bu kuruluşla İsrail, oldukça orijinal bir toplum tipi oluşturmuştur.

Bu kolektivist toplulukların teknik, ekonomik ve sosyal yönleri, bahsedilmeye layık nitelikler taşımaktadır.

—Teknik Yön: İsrail tarımının temel birimi Kibbutzlardır. Kibbutzlar, kollektif çalışma ilkesi doğrultusunda gelir ve giderlerin ortak kullanımı ilkesine dayanan, bireysel mülkiyetin olmadığı ve kendi üyelerinin oluşturduğu bir idare heyeti tarafından yönetilen işletmelerdir.

Devletin mülkiyetinde olan topraklar uzun bir süre için (49 yıl) Kibbutzlara kiraya verilmiştir. Kibbutz’un en ilginç yönlerinden biri, işletme yönetimindeki demokratik tutumdur. Bütün üyelerin katıldığı bir genel meclis vardır ve bu organ her yıl kendi yöneticilerini (bir iç işleriyle ilgili sekreter, bir dış işler ve mali konularla ilgili sekreter ve bir de çalışmayı organize eden sekreter) seçmektedir.

⁵⁶ Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 4. b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s. 163.

Yalnız erkek ve kadın bütün yetişkinler değil, çocukların da çalıştığı Kibbutzlarda, kimlerin nerede ve ne işte çalışacakları bir gün önceden ilan edilmektedir. Bazı kimseler bütün yıl aynı işi yaparken, bazıları gereksinime göre, farklı işlerde çalışmaktadırlar. Fakat kalifiye olsun ya da olmasın, fikri ya da bedensel güce dayalı çalışsın, herkesin ortak yaşamda gerekli hizmetlere (yemek servisi yapma, ortak sağlık tesislerinin temizliği, yalnız uyuyan çocukları beklemek vs.) mutlaka belirli bir oranda katılması gerekmektedir.

—Ekonomik Yön: Kibbutzlarda toprak için yıllık kira ödenmekte ve kapital eşyaları ödünç verilmektedir. Kibbutz’da hiç bir şekilde ücretli işçiye başvurulmamakta ve faaliyetler genellikle tarım dışına da (el sanatları, transformasyon endüstrisi, dinlenme evi yönetimi) kaymaktadır. Kollektif koloniler gelirlerinin yarısını bu tarım dışı faaliyetlerden sağlamaktadırlar. Bu faaliyetler sonucunda, elde edilen gelirlerin paylaşımı sırasında grubun olanaklarıyla sınırlı olmak kaydıyla herkes ihtiyacı olan kısmı almaktadır. Kibbutz gereksinimleri aynı olarak karşılanmakta (giyecek, yiyecek, lojman, sağlık hizmetleri vs.) ve üyelere hiçbir zaman gereksinimleri para olarak verilmemektedir. Yemekler kollektif mutfaklarda hazırlanarak birlikte yenilmektedir.⁵⁷

Topluluğun geliri, üretim masrafları, borçlar, amortisman masrafları ve yedek akçe çıktıktan sonra artan kısım Kibbutz’un hesabına yatırılmakta olup, tüketim ihtiyaçları kollektif ve sınırlandırılmış zaruri ihtiyaçlar formülüne göre çözümlenmektedir. Bunun dışında her üye Kibbutz idaresinden yılda belirli tutarda bir cep harçlığı alma hakkına sahiptir.⁵⁸

—Sosyal Yön: Kibbutzlar, “tüm üyeler arasında eşitlik, sınıf kavgasının olmaması, para için mücadelenin olmaması” şeklinde belirlenen ana amaçlarını büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Buna karşın, ferdiyetçiliğe doğru bir gidişin varlığı da hissedilmektedir. Başlangıçta burjuvazi hayat tarzı tamamıyla reddedilmekte, hiçbir şahsi eşya ve özel mülkiyet hakkı tanınmamaktaydı. Hatta serbest birleşme (nikâhsız karıkoca hayatı) uygulanıyordu. Daha sonra bu katı düşünce ve uygulamalarda bir takım değişikliklere gidilerek, bazı eşyalarda özel mülkiyet hakkı tanınmıştır.⁵⁹

⁵⁷ Dinler, a.g.e., ss. 163–164.

⁵⁸ Kamil Turan, **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994, s. 136.

⁵⁹ Dinler, a.g.e., s. 164.

1950'den sonra Kibbutz'lar gıda sanayinden başlayarak, sanayinin değişik dallarında (gıda sanayi, tarımsal makine ve aletler, metal sanayi, plastik ve mobilya sanayi) üretime geçmişler ve sanayileşme hareketi başarılı olmuştur. Kibbutz'lar 1970'den sonra tarımsal sanayi dışındaki elektrik, elektronik, kimya, ilaç sanayi gibi daha ileri teknoloji isteyen sanayilere de el atmışlar ve bu şekilde 200'ün üzerinde sanayi tesisi kurulmuştur.⁶⁰ 1906'da kurulan Kibbutz, 1972'nin Kibbutz'undan çok ayrıdır. Yine de, İsrail Kibbutz'u ülkenin kalkınmasına, yeni göçmenlerin emilmesine, toplumun toplumsal ve ekonomik yapısına kesin ve açık bir katkıda bulunmuş ve ülkeye bir taşra soyluluğu kazandırmıştır.⁶¹

2.3.8.2. *Moshavlar*

Moshavlar, Yahudi Ulusal Fonu tarafından, Kibbutzlara alternatif olarak öne sürülmüş ve organize edilmiştir. 1921 yılından itibaren kurulmaya başlayan Moshav'ların asıl gelişimi 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla hızlanmıştır. Özellikle, Asya ve Afrika'dan gelen Musevi göçmenlerle Moshavlar oluşturulmuştur.⁶²

Moshavlar, Moshav Ovdim ve Moshav Shitufi diye ikiye ayrılırlar.

Moshav Ovdim, "işçi yerleşimi" demektir ve bütün toprağın Ulusal Yahudi Vakfı tarafından toplu olarak sahipliği yapılan tarımsal bir köydür. Her aile kendisine ayrılan alanda geliri kendisine ait olmak üzere çalışır. Hiçbir aileye emek kiralamaya izin verilmez. Tarımsal üretim toplu olarak hazırlanır ve bireysel ve tarımsal tüketim maddeleri de benzer biçimde toplu olarak satın alınır.⁶³

Kibbutzlardan oldukça farklı bir şekilde organize edilmiş olan Moshav Ovdimler, ailevi ve ferdiyetçi yaşama daha geniş yer vermektedirler ancak aynı zamanda toplumsal bir yapıya da sahiptirler. Bunlara bir çeşit "kooperatif köyler" de denilebilir. Her aile bir eve ve geçimi için yeterli topraklara sahiptir. Aile hayatında ve üretim faaliyetlerinde serbesti tanınmıştır. Her aile, köyün genel giderlerinden kendi payına düşen kısmı verdikten sonra istediği gibi hareket edebilmektedir.

⁶⁰ İnan, a.g.e., s. 141.

⁶¹ İbrahim Yasa, "Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı", **Siyasal Bilim ve Hukuk, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 4, Ankara, 1972, s. 9.

⁶² Dinler, a.g.e., s. 165.

⁶³ Yasa, a.g.m, s. 10.

Topraklar devlet mülkiyetinde olup, işletmeler kiracı durumundadırlar. Topraklar 49 yıllık süre ile kiralanmıştır. Makine ve diğer demirbaş eşyalar komüne aittir ve her işletme bunlardan gereksinimine göre ve belirli bir sıra içinde yararlanmaktadır. Tüm mesleki alışlar (tarımsal girdiler) ve tarımsal ürünlerin (çıktıları) satışı, köy kooperatifi tarafından yapılmaktadır.⁶⁴

Moshav Ovdim'de, her ne kadar kooperatif köyde genel bir üretim planı uygulanırsa da üyeler, kendi işletmelerinde istedikleri biçimde çalışmakta serbesttirler. Moshav Ovdim'de ayrı ayrı işletmeler yanında zorunlu bir kooperatif örgütü de vardır. Bazı Moshav'larda, köyün sosyal, yönetsel ve ekonomik bütün işleriyle tek bir kooperatif uğraşır. Bazı Moshav'larda ise iki örgüt vardır: Birincisi, gerçek bir yerel otoritedir. Toprağı kiraya verme, yol, okul, sağlık hizmetleri ve binalarla ilgilenir. Diğeri ise, ürünün toplu pazarlanması, damızlık yetiştirme, tarım üretim araçları, ev ihtiyacı maddeleri, makine ve su sağlamak gibi tarımsal hizmetlerle meşgul olan normal bir kooperatiftir. Bazı Moshav'larda tüketim kooperatifleri ayrı bir kuruluştur. Kredi, bazen özel ödünç verme biçiminde, bazen de, ürünün satışında ödenecek biçimde sağlanmaktadır.⁶⁵

Kibbutz'un ortaklaşa, Moshav Ovdimlerin bireysel çalışmalarının birleşmesi sonucu Moshav Shittufi doğar.⁶⁶

Kolektif bir çiftlikten başka bir şey olmayan Moshav Shitufilerde toprak ve üretim araçları kooperatifin elinde bulunmaktadır. Moshav Ovdim'lerde ise toprak mülkiyeti kamuya aittir. Üretim ortaklaşa yapılmakta olup masraflar düşüldükten sonra gelir ortak aileler arasında dağıılmakta ve aile kendi payına düşen geliri istediği gibi harcamaktadır. Aileler genel yatakhane ve yemekhane yerine, kooperatife ait evlerde barınmakta ve herkes çocuğuna kendi evinde bakmaktadır, fakat ev eşyalarının mülkiyeti aileye ait olmaktadır. Eğitim, sağlık, kültür, eğlence gibi genel hizmetleri finanse eden Moshavlar, aile büyüdükçe bütçeyi büyütmede, küçüldükçe bütçeyi küçültmektedir.⁶⁷

1937 yılında görülmeye başlayan Moshav Shitufiler, özellikleri açısından Kibbutz ile Moshav Ovdim arasında yer almaktadır. Moshav Ovdim'i hatırlatan yönleri, her ailenin

⁶⁴ Dinler, a.g.e., s. 165.

⁶⁵ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 335.

⁶⁶ Yasa, a.g.m., s. 10.

⁶⁷ Çıkın-Karacan, a.g.e., s. 347.

kendine ait bir toprağı ile evi olması ve arzu ettiğı tarzda kültür yapmasıdır. Mülkiyeti devlete ait olan topraklarda çalışan işletmeciler Moshav Ovdim’de olduğı gibi, yine kiracı durumundadırlar. Bu köylerde bir aileye bırakılan toprak onu geçindiremeyecek kadar küçüktür ve köyün topraklarının önemli bir kısmı komün tarafından ortak işletilmektedir. Ortak toprakların işletilmesi az çok Kibbutzlarınkı gibidir. Her üye, günün belirli bir süresinde komün için çalışmak zorundadır. Kadınlar, ev işleri ile uğraştıklarından çocuklarının sayısına göre değışen bir süre için (örneğin; çocuksuz evli kadın günde 5 saat çalışırken, evli küçük çocuğı olan bir kadın günde 2 saat) komünde çalışmaktadırlar. Ortak çalışma sonucu elde edilen gelir, yapılan çalışmanın kalite ve kantitesine göre değil de, her aileye gereksinimine ve komünün olanaklarına göre dağıtılmaktadır. Bunların da bir kısmı para (aşağı yukarı % 50–60 kadarı) olarak verilmekte, kalan kısmı ise ücret alınmadan sunulan bazı hizmetlerin (çocukların tahsili, sağlık yardımları, çeşitli sigortalar, kültürel hizmetler) finansmanında kullanılmaktadır.⁶⁸

2.3.9. Amerika Birleşik Devletleri’nde Kooperatifçilik Hareketi

Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk kooperatif ortaklığı, 1831 yılında Philadelphia yakınında kurulan Oxford Koruma Ortaklığı olmuştur. İç savaşlara rastlayan bu tarihlerde halkın isteksizliği ve kooperatifçilik prensiplerinin eksikliği nedeniyle kooperatifin ömrü kısa sürmüştür.⁶⁹ Daha sonraları Robert Owen ve Rochdale Öncülerinin etki ve izleri ile ilk tüketim kooperatifi 1845 yılında Boston’da kurulmuş ise de hareket, diğer ülkelere nazaran hızlı bir gelişme gösterememiştir. Zaman içerisinde yerel kooperatifler yöresel, bölgesel ve ulusal düzeyde gelişme göstermişlerdir. 1857 yılı kooperatiflerle ilgili yapılan ilk yasal düzenlemelerin başlangıcı olup, bu yıldan sonra da birçok yeni düzenlemeler yapılmıştır. 19. yüzyılın başlarında hareketin özünü teşkil eden bir gelişme başlamış, Amerikan iç savaşı sırasında bilinçlenme ve örgütlenme ruhu gelişme olanağı bulmuş ve 1866 yılında Çiftçi Birlikleri (Grange) kurulup örgütlenmeye başlamışlardır. Bu birlikler çiftçilere üretim araç ve malzeme temin etmişlerdir.⁷⁰

⁶⁸ Dinler, a.g.e., ss. 165–166.

⁶⁹ Mennan Yiğiter, **Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 37.

⁷⁰ Hüseyin Polat-Tunç Tayanç, **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tüketim Kooperatifleri ve Sorunları, Fiyat Artışlarını Önlemede Tüketim Kooperatiflerinin Rolü**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 35, Ankara, 1973, ss. 14–15.

Bu, genel örgütlenme olayı olmasına rağmen taşıma, depolama ve pazarlama ile ilgili kooperatif örgütlerin de teşvikçisi olmuştur.

1870’li yıllarda sütçülük, meyve, pamuk ve hayvancılık kesiminde kurulan kooperatiflerin birçoğu, özel kesimin güçlü itirazı ve gerçek kooperatifçilik ilkelerinin uygulanamayışı nedenleri ile başarılı olamamışlardır. Bu olumsuz gidiş 1870–1890 arası sürmüştür. 1895–1920 dönemi, kooperatiflerin başarısının arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde birçok kooperatif depolama ofisleri ve sütçülük kooperatifleri kurulmuştur. 1920–1930 döneminde özellikle birinci dünya savaşı yıllarında düşük ürün fiyatları süresince kooperatifler hızlı bir gelişme göstermişlerdir. 1930 sonrası yeni düzenlemelerin de etkisi ile belki sayısal olarak çok fazla bir artış olmasa da kooperatif organizasyonu genişlemiş ve güçlenmiştir.⁷¹

20. yüzyılın başlarından itibaren tüketim kooperatifleri gelişmeye başlamış ve özellikle 1925–1933 yılları arasında ortak sayısı % 60 oranında artış göstermiştir. 1934–1936 yılları arasında ise perakende satış işlemleri % 39 artış kaydetmişlerdir.⁷²

Amerika Birleşik Devletleri’nde tarımsal kooperatiflerin iş hacmi 1950’de 8,1 milyar dolar iken bu miktar 1980’de 66 milyar dolara ulaşmıştır. 1995 yılı rakamlarına göre 91 çiftçi kooperatifi 5,6 milyar dolarlık tarımsal ürün ihraç etmişlerdir. Bu ihracat hububat, yağlı tohumlar, pamuk, et-süt ürünleri, yaş meyve-sebze, ağaç ürünleri, un, deri gibi ürünler üzerinedir. Bu ürünlerin ihracat değeri toplam tarım ürünleri ihracatının % 12,3’ünü oluşturmaktadır. Bu rakamlar ABD ekonomisinde kooperatifçiliğin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde değişik bir konuda faaliyet gösteren elektrik üretim ve dağıtım kooperatifleri kırsal kesimin elektrifikasyonunda büyük hizmetler görmektedir. Ülke genelinde 865 elektrik dağıtım ve 60 elektrik üretim ve dağıtım kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatifler 35 milyon insana, yani ulusal nüfusun % 11’ine hizmet vermektedir. Bu kooperatifler ülkede üretilen elektriğin % 4’ünü üretmektedirler.⁷³

⁷¹ Ün, a.g.r.,

⁷² Polat-Tayanç, a.g.e., s.15.

⁷³ Murat Yercan, “AB Sürecinde Kooperatifçilik Hareketimizin Değerlendirilmesi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 822, Yıl 70, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Haziran 2005, s. 3.

3. KOOPERATİFLER VE TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI

Tarım sektörü; istihdam edilen nüfus, ekonomiye katkısı, sanayiye hammadde sağlaması gibi göstergelerden dolayı önemli bir ekonomik sektördür. Tarım sektörü; tarım ürünlerinin talebin ve arzın fiyat esnekliği ile gelir esnekliğinin diğer sektör ürünlerine kıyasla düşük olması, üretimin doğa koşullarına bağlı olması, üretim döneminin uzun olması, diğer sektörlerle göre gelirinin düşük olması gibi özelliklere sahip bir sektördür.⁷⁴

3.1. TARIMSAL ÜRÜN PİYASALARI

Tarımsal piyasalar, çiftçilerin tarımsal faaliyetleri sonucunda elde ettikleri ürünler kadar çok sayıda ve çeşitlidir. Bir kısım piyasalar lüks tarımsal ürünlere aittir. Bazıları çabuk bozulabilen ürünlerle, bazıları da stok edilebilen dayanıklı ürünlerle ilgilidir. Yine kimi tüketiciler bazı tarımsal ürünlerin doğrudan doğruya alıcısı oldukları halde bazı hallerde tarım endüstrisi başlıca müşteri durumundadır. Bu nedenle bütün tarımsal piyasalarda arz, talep ve fiyat aynı özellikleri göstermeyebilir. Bu durumda her tarımsal piyasanın özellikleri arz, talep ve fiyata göre farklı olacaktır.

3.1.1. Tarımsal Ürünler Arz ve Talebinin Özellikleri

3.1.1.1. *Tarımsal Ürünler Arzı*

Bir tarımsal ürünün arzı, satıcıların belirli bir piyasada, belirli bir dönemde mümkün olan fiyatlarla bu üründen satmaya hazır oldukları miktardır. Tarımsal ürün arzı belirli bir dönemde bir üründen satmaya hazır olunan miktarı gösterdiğine göre bu ürünün üretilmiş olması veya üretiminin sonunda bulunması gerekir. Gerçekte bir tarımsal ürünün arzı, o ürünün fiyatı dışında diğer pek çok faktöre de (ikame edici ürünlerin fiyatına, mevsime, gelecekteki fiyatların önceden tahminine, üretim teknolojisine) bağlıdır. Fakat fiyatın arz edilen miktarlar üzerindeki etkisini daha kolay bir şekilde açıklığa kavuşturmak için bunlar ceteris paribus olarak ele alınmaktadır.⁷⁵

⁷⁴ Öznur Polat, Adana İli Yaş Sebze ve Meyve Toptan Fiyatlarının Analizi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010, s. 1.

⁷⁵ Metin Talim, **Tarımsal Üretim Ekonomisi**, 1. b., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 537, Ofset Atelyesi, İzmir, Bornova 1999, ss. 215–219.

Tarım ürünlerinin arzı zamana bağlı olduğu için üç farklı tarımsal ürün arzı söz konusudur ve bu yüzden tarımsal ürünlerde fiyat oluşumunun üç dönemde incelenmesi gerekir. Bunlardan birincisi çok kısa dönem arz miktarı ve fiyat oluşumu, ikincisi kısa dönem arz miktarı ve fiyat oluşumu ve üçüncüsü de uzun dönem arz miktarı ve fiyat oluşumudur.

3.1.1.1.1. Çok kısa dönemde tarımsal ürün arzı

Çok kısa dönemde üretim söz konusu değildir ve arz miktarı sabit, arz esnekliği sıfırdır. Bu dönemde fiyat artsa bile arz miktarını arttırmak mümkün değildir. Fiyatı tüketicilerin talepleri belirler ve eğer talep yüksek ise fiyat yükselir, fakat arz edilecek miktarı arttırmak için bir üretim dönemi beklemek gerekir, talep düşük ise fiyat da düşer. Bu koşullarda, arz edilen miktar, fiyattan tamamen bağımsızdır, diğer bir ifade ile arz inelastiktir.⁷⁶

Bu dönemde piyasa arzının özelliği, tarımsal ürünün stok edilip edilmemesine göre farklıdır. Çok kısa dönemde stok edilemeyen tarımsal ürünlerin arzlarının arz esnekliği sıfırdır. Stok edilmesi mümkün olan tarımsal ürünlerde ürünün muhafazası mümkün olduğundan ürün stok edilir ve piyasada fiyat yükseldikçe stoktan arz edilen miktar arttırılır. Ancak tarımcının malını satmaya razı olduğu bir minimum fiyat vardır. Fiyat tarımcının belirlediği minimum fiyat seviyesine yükselene kadar tarımsal ürünün arz esnekliği sıfırdan büyüktür. Fiyat tarımcının belirlediği minimum fiyatın üzerine çıktığında ürünün arz esnekliği sıfıra eşittir.

3.1.1.1.2. Kısa dönemde tarımsal ürün arzı

Kısa dönem, işletmenin üretim miktarını arttırmak ya da azaltmak için tüm üretim faktörlerini değiştirecek kadar zamana sahip olmadığı bir zaman aralığıdır. Tarımsal işletme bu dönemde üretim miktarını değiştirebilmek için sadece değişir faktör miktarını değiştirebilir. Dolayısıyla kısa dönemde işletmenin üretim kapasitesi sabittir, toplam tarımsal ürünler arz esnekliği çok kısa dönemdeki tarımsal ürünler arz esnekliğinden daha büyüktür yani çok kısa dönemdeki arza göre daha esnektir.⁷⁷

⁷⁶ Dernek, a.g.e., ss. 115–116.

⁷⁷ Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., Ekin Kitabevi Yayını, Bursa, 2000, ss. 218–219.

3.1.1.1.3. Uzun dönemde tarımsal ürün arzı

Uzun dönemde arz miktarı fiyatlara bağlı olarak değişmektedir. Buna göre uzun dönemde üreticiler fiyat değişmelerine göre üretim miktarlarını ayarlayabilirler. Bu dönemde üreticiler, fiyatlar artıyorsa arzı arttırmak için ekim alanlarını genişletebilir, ürünü depolayacak yatırımlar yapabilir, üretim teknolojilerini geliştirebilir, üretimi ve verimliliklerini arttırabilirler. Bu değişiklikleri yapabilecek kadar zamanları vardır.

Diğer yandan uzun dönemde tüketici sayısı artabilir, tüketicilerin geliri artabilir, gelir artışlarına bağlı olarak tüketiciler mala olan taleplerini arttırabilir, talep artışları ise fiyatları yükseltir. Bu şekilde piyasadaki fiyat değişimine arz ve talep uyum sağlar ve fiyatlar arz ve talebin dengede olduğu noktada oluşur. Uzun dönemde toplam tarımsal ürün arzı esnek değildir. Bunun nedeni toprağın miktarının arttırılamaması ve tarımda teknolojik iyileşmelerin sınırlı olmasıdır. Buna karşın uzun dönem toplam tarımsal ürünler arzı, kısa dönem toplam tarımsal ürünler arzına göre daha esnektir.⁷⁸

3.1.1.2. Tarımsal Ürün Talebi

Bir tarımsal ürünün talebi, belirli bir piyasadaki tüketicilerin belirli bir dönemde belirli bir üründen çeşitli fiyatlardan satın almaya hazır oldukları miktardır. Tarımsal ürün talebi, o ürünün fiyatı dışında başka faktörlere de (o ürünün rakibi ya da tamamlayıcı olan ürünlerin fiyatlarına, tüketicilerin tercihlerine, tüketicilerin gelirlerine, nüfusa) bağlıdır. Fakat talebi etkileyen faktörlerden tümünü sabit tutup, sadece birini değiştirerek, değişen faktörün talep üzerindeki etkisini ortaya koymak mümkündür. Bir piyasada herhangi bir üründen satın alınmak istenilen miktar ile bu miktarı belirleyen o ürünün fiyatı dışındaki faktörler sabit varsayıldığında fiyatın talep edilen miktarlar üzerindeki etkisinin daha kolay bir şekilde açıklanması mümkündür. Fiyatın fonksiyonu olarak talebi ifade eden bu durum, talebi etkileyen o ürünün fiyatı dışındaki tüm faktörler sabitken (ceteris paribus), söz konusu üründen çeşitli fiyatlardan satın alınmak istenen miktarların ne kadar olacağını göstermektedir.⁷⁹

⁷⁸ Dernek, a.g.e., ss. 121–122.

⁷⁹ Zeynel Dinler, **Mikro Ekonomi**, 20. b., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, ss. 92–96.

3.1.1.2.1. Gıda gereksinmelerini karşılayan tarımsal ürünler talebi

Gıda gereksinmelerini karşılayan tarımsal ürünlere olan talebin fiyat esnekliği oldukça serttir. Gıda maddeleri talebinin fiyat esnekliğinin sert olmasının nedeni, gıdasal gereksinmelerin özelliklerinin sonucudur. Karın doyurma gereksinmesinin karşılanması ertelenemediği gibi, gelir düzeyi arttıkça, gıda maddeleri tüketimi de gelirdeki artışla aynı oranda artmaz. Bunun sonucu olarak da, gıda maddeleri talebi, fiyat değişikliğinden çok az etkilenir. Fiyat yükseldiğinde gıdasal ürünlerden satın alınan miktar (talep) önemli ölçüde azalmadığı gibi, fiyat düştüğünde de büyük ölçüde artmaz. Bu özellik nedeniyledir ki, gıdasal ürünler talebi esnek değildir.⁸⁰

3.1.1.2.2. Endüstriyel sektörde hammadde olarak kullanılan tarımsal ürünlerin talebi

Tarımsal üretimin endüstride kullanılan tarımsal kökenli hammaddelere olan talep, bu maddeleri ikame eden sentetik hammaddelere rağmen giderek artmaktadır. Tarımsal kökenli endüstriyel hammadde olarak kullanılan ürünlerin talebinin fiyat esnekliği ise oldukça yumuşaktır. Bu ürünlerin fiyat değişikliklerine karşı duyarlı olmalarının nedeni, sentetikleriyle ikame edilme olanaklarının çok fazla olmasıdır.⁸¹

3.2. KOOPERATİFLER VE TARIMSAL ÜRÜN FİYATLARI

Piyasa mekanizması içinde kooperatifler, bazı mal ve hizmetlerin sunumunda ve isteminde ortaklarının pazarlık gücünü arttırmada, sermaye birikimini sürekli kılarak (ve sermayeyi sosyalleştirerek) ekonomik büyümeye katkıda bulunmada, “üretim ve bölüşüm” sürecini birbirleriyle ilintili kılarak ekonomik tıkanıklığı aşmada, pazarlık gücünü toplulaştırarak dev firmalar karşısında rekabeti korumada ve piyasaların (özellikle tarımsal piyasaların) yapısını ve işlemlerini düzenlemede önemli görevleri yerine getiren kuruluşlardır. Kooperatifçilik, serbest piyasa ekonomilerinde zayıflıkları azaltarak çeşitli ekonomik aktörlerin, ekonomik sistemde yer ve söz sahibi olabilmeleri bakımından denge sağlayıcı bir mekanizma sunmaktadır.⁸²

⁸⁰ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., ss. 230–231.

⁸¹ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., s. 238.

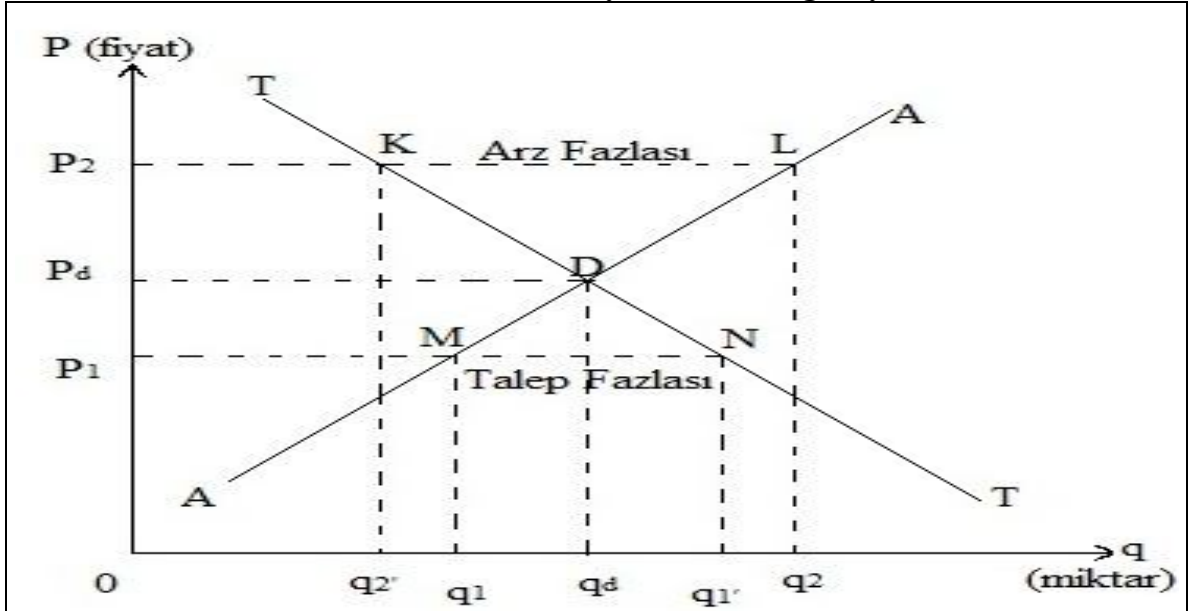
⁸² Ayhan Çıkın, “Ekonomilerde Kooperatiflerin Yeri”, www.blog.milliyet.com.tr/ss, (21.03.2007).

3.2.1. Rekabetçi Piyasa ve Tarımsal Ürünlerde Fiyat Oluşumu

Tarımsal ürün fiyatları diğer mal ve hizmetlerin fiyatları gibi arz ve talebe göre oluşur. Ancak tarımsal ürünlerin karakteristik özellikleri ve alıcı ve satıcıların sayısı bakımından diğer mal piyasalarından farklılık gösterir.

Piyasa fiyatı (denge fiyatı), arz edilen miktar ile talep edilen miktarı birbirine eşit kılan fiyattır. Arz ve talebin birbirine eşit olduğu fiyat düzeyi, Şekil 1’de görüldüğü gibi arz ve talep eğrilerinin (doğrularının) kesiştiği D noktasına karşılık gelir.

Şekil 1: Tam Rekabet Piyasasında Denge Fiyatı

Kaynak: Zeynel Dinler, *Mikro Ekonomi*, 20. b., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s. 244.

Denge noktasında P_d denge fiyatında q_d kadar ürün satılmaktadır. Eğer piyasadaki cari fiyat P_d denge fiyatının üzerine çıkmış ise, örneğin P_2 düzeyinde ise, arz edilen miktar talep edilen miktardan fazla olduğundan (arz edilen miktar $0q_2$ kadar, talep edilen miktar $0q_2'$ kadar) KL kadar arz fazlası söz konusudur. Bu durumda bazı satıcılar, bu fiyattan piyasaya sürdükleri ürünün bir kısmını satamazlar (KL kadar). Bu durumda P_2 fiyatından ürünlerini elden çıkarmayan satıcılar kendi aralarında rekabete girerler. Bazı satıcılar daha düşük fiyatı kabul ederler. Satıcılardan bir kısmı satış fiyatını düşürdüğü zaman, homojenlik koşulu, açıklık koşulu, mobilite koşulu söz konusu olduğundan, diğer satıcılar ürünlerini daha yüksek fiyattan satamazlar. Bu şekilde başlayan satıcılar arasındaki rekabet

sonucu cari fiyat düşerken, düşük fiyattan talep de artacağından arz fazlası giderek azalır. Fiyattaki düşüş, cari fiyat denge fiyatına ininceye kadar devam eder.

Cari fiyat, P_d denge fiyatının altına düşmüş ise, örneğin P_1 düzeyinde ise, arz edilen miktar talep edilen miktardan az olduğundan (arz edilen miktar Oq_1 kadar, talep edilen miktar Oq_1' kadar) MN kadar talep fazlası söz konusudur. Arz edilen miktar ile talep edilen miktar arasında MN aralığı kadar talep fazlası olması P_1 fiyatından piyasaya çıkarılan tüm ürünlerin satılmasına karşın alıcıların önemli bir kısmının piyasada ürün bulamamasını ifade etmektedir. Bu fiyattan ürün bulamayanlar, aynı ürünü daha yüksek fiyattan satın almaya razı olacaklardır. Bu şekilde talep fazlası olması halinde, alıcılar arasında ortaya çıkan rekabet, cari fiyatın yükselmesine neden olacak, fiyatlar yükseldikçe piyasaya arz edilen miktar da artacağından talep ve arz eğrileri arasında talep fazlasını gösteren açıklık giderek azalacaktır. Alıcıların kendi aralarında rekabet ederek daha yüksek fiyat ödemeye razı oluşu, fiyatın P_d 'ye yükselene kadar devam eder. Fiyat P_d 'ye yükseldiği zaman arz edilen miktar ile talep edilen miktar birbirine eşit olduğundan fiyat yükselişi duracaktır. Böylece arz ve talep eğrilerinin kesiştiği fiyat düzeyinde piyasa denge fiyatı oluşacaktır.⁸³

Burada oluşan denge fiyatı, ürünün tam rekabet piyasasında işlem gördüğü varsayımı altında oluşan fiyattır. Tarımsal ürün piyasaları, bazı ürünler için fiyat mekanizmasının en düzgün şekilde işlediği tam rekabet piyasası özelliklerinin koruduğu gibi, bazı ürünlerde aksamakta ve monopson, monopol hatta zincirleme monopol piyasası koşulları ortaya çıkmaktadır.⁸⁴ Tarımsal ürünleri üreten milyonlarca üretici ve tüketici olması, bu piyasayı tam rekabet piyasası gibi düşünmemize yöneltse de, üretici ve tüketiciler arasında binlerce aracı olması aksak rekabet piyasalarını aklımıza getirir. Komisyoncu, tüccar, perakendeci gibi çeşitli adlarla pek çok aracı piyasada etkilidir. Tarım sektöründe serbest rekabet koşulları tam gerçekleşmediği için çoğu zaman ürün fiyatları da arz ve talebin dengede olduğu noktada değil başka etkiler altında oluşur. Tarım ürünlerinin arz ve taleplerinin kendine özgü bazı özellikler taşımalarından dolayı fiyat mekanizması tarım kesiminde farklı işlemektedir.⁸⁵

⁸³ Dinler, **Mikro Ekonomi**, ss. 243–246.

⁸⁴ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., s. 215.

⁸⁵ Dernek, a.g.e., ss. 109–119.

3.2.2. Tarımsal Ürün Piyasasında Fiyat Mekanizması ve Aracılık Faaliyetleri

Tarım ürünleri fiyatları, diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarından farklı nitelik taşımaktadır. Ürün elde edildikten sonra o yılın fiyatı, var olan ürün miktarı ve talep tarafından belirlenmektedir. Sanayi kesiminde malın fiyatı satıcı tarafından ya üretimden önce sipariş üzerine belirlenir veya üretimden sonra bazı faktörlerin hesaba katılmasıyla tespit edilmektedir. Tarım kesiminde, genellikle üretim için daha fazla zamana ihtiyacın olması, piyasaların fiyatlar karşısında çok hassas olmaması ve belli bir sürede ürünün satılması şartından dolayı malın fiyatı sanayi kesimindeki gibi belirlenmemektedir. Ayrıca, sanayide kâr önceden tahmin edilebileceği veya kesin belirlenebileceği halde, tarımda belirsizlikler söz konusudur.

Tarım kesiminde, tam rekabet piyasasının birincil koşulu olan fiyatların veri olması, üretici açısından geçerli olmakla birlikte tüketici açısından birtakım farklılıklar taşımaktadır. Tarımsal ürün alıcıları genelde son tüketici değildir. Bu bakımdan, tekelci güçlerin piyasaya girmesiyle tam rekabet koşulları bozulmaktadır.

Tarımsal ürün fiyatlarının önemli özelliklerinden biri de konjonktür dalgalanmalarına çok duyarlı olmalarıdır. Konjonktürün yükselme dönemlerinde tarımsal ürün fiyatları, daha erken ve şiddetli yükselmekte, alçalma safhalarında ise, en erken düşmektedir. Özellikle konjonktürün alçalma safhası tarım üreticilerinin olumsuz yönde en çok etkilendikleri dönemdir. Ayrıca, tarım ürünleri fiyatları genellikle serbest rekabet şartlarının hâkim olduğu piyasalarda oluşmakta, dolayısıyla üretim kontrol edilememektedir.⁸⁶

Tarım ürünleri piyasasında her zaman denge fiyat oluşmayabilir. Üreticiler ve pazarları küçük ve dağınık olduğu için üreticilerin malı piyasaya aracılar tarafından ulaştırılmaktadır. Bu aracılar tüketicilerin talebini dikkate alarak üreticiden ürün toplamaktadırlar. Malı üreticiden belli bir fiyattan alırken, pazarlama, taşıma vb. masrafları ve kar payını ekleyerek daha yüksek bir fiyattan tüketicilere satarlar, dolayısı ile piyasayı da etkilemiş olurlar. Bunlar pazar kanallarını yönetir, ürünün fiyatını düşürür, ürünü bekletebilir, stok yapabilir, spekülasyonla fiyatları istedikleri yönde değiştirebilirler.⁸⁷

⁸⁶ Melda Koç, Ege Bölgesinde Çekirdeksiz Kuru Üzüm Fiyatlarında Dalgalanmalar ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları No. 122, Ankara, 2004, s. 6.

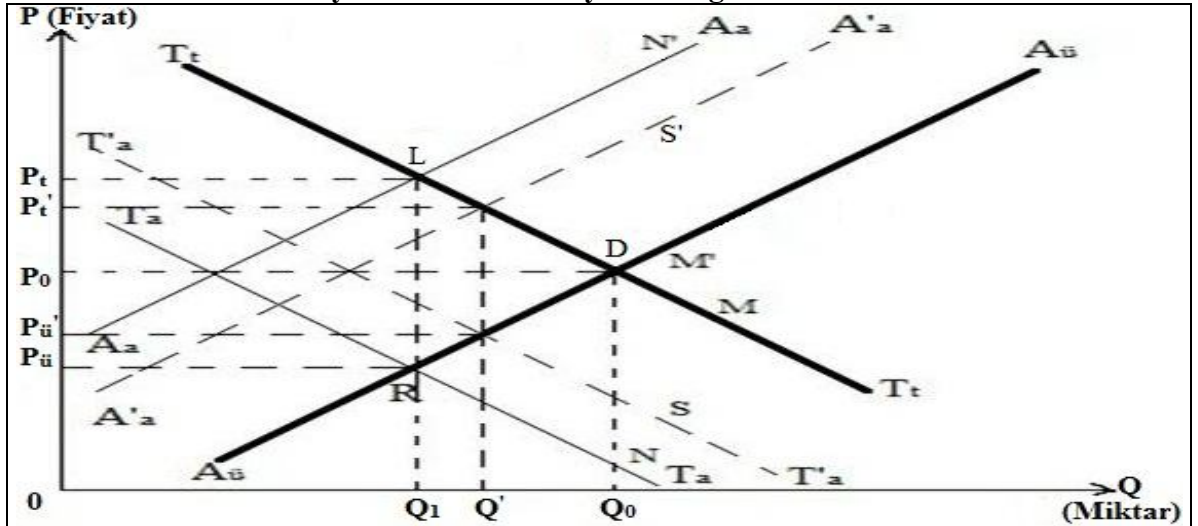
⁸⁷ Demek, a.g.e., ss. 121–122.

Üreticiler ile tüketiciler arasında aracılardan girdiği ya da tarımsal ürünün işlenerek belirli bir isim altında piyasaya sürüldüğü durumlarda tam rekabet koşulları büyük ölçüde aksamaktadır.⁸⁸

Tarım ürünlerinin büyük çoğunluğu insanların isteklerini tatmin için kullanılmadan önce çeşitli pazarlama hizmetlerine gereksinim gösterir. Bu hizmetler daha ileri işleme faaliyetlerini, taşımacılık, derecelendirme, paketlenme, stoklama ve diğer faaliyetleri içerir. Esasında bu ürünün tüketilebilir bir duruma gelebilmesi için bir zaman geçmesi gerekmektedir. Pazarlama hizmetleri zaman, yer veya şekil değişimi nedeniyle mevcut ürüne eklenmekte ve sonuç olarak maliyetler de artmaktadır. Bir miktar tarım ürününün işletme düzeyindeki satış fiyatı ile diğer bir düzeydeki fiyatı arasındaki fark pazarlama marjı olarak adlandırılır. Esas olarak pazarlama marjı, çeşitli pazarlama hizmetlerindeki talep ve arz tarafından birlikte belirlenir. Bu açıklamalar bütün piyasalarda üreticiler ve tüketiciler arasında çeşitli hizmet ve işlevleri yerine getiren aracılardan (toptancı, komisyoncu, perakendeci vb.) bulunduğunu göstermektedir.⁸⁹

Piyasadaki aracılardan ürünlerin satış fiyatları ve üretim hacmi üzerindeki etkileri Şekil 2 yardımı ile açıklanabilir.

Şekil 2: Üretici ile Tüketici Arasında Aracılardan Girmesi ve Pazarlama Marjlarının Azalması veya Kalkmasının Piyasa Dengesi Üzerindeki Etkileri

Kaynak: Metin Talim, *Tarımsal Üretim Ekonomisi*, 1. b., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 537, Ofset Atelyesi, İzmir, Bornova 1999, s. 251.

⁸⁸ Dinler, *Tarım Ekonomisi*, 5. b., s. 240.

⁸⁹ Talim, a.g.e., ss. 249–250.

Üreticiler ürünlerini aracılardan bulduğu piyasaya arz ederler. Bu piyasadaki talep aracılardan talebidir. Bu araçlar ürünleri tüketicilere arz ederler. Burada talep tüketicilerin satın alma gücüne dayanan taleptir. Araçlar tarımsal ürünleri kendileri için değil tüketicilere satmak için alırlar. Onların üretici piyasasındaki talebi tüketici talebinin türevidir ki bunda tüketici talebinde tercihler ve tüketicilerin gelirleri etkilidir. Aynı şekilde aracılardan arzı üreticilerin arzının türevidir. Üreticilerin arzı fiyat değişmelerine karşılık üretim planındaki düzenlemelere veya işletmeler düzeyinde sabit kaynakların tahsisine bağlıdır. Üreticilerin arzı ve tüketicilerin talebi bu bütünün temel iki elemanını oluştururlar ve pazarlama marjının büyüklüğünden etkilenmezler.

Şekil 2’de üreticilerin arzı $A_u A_u$ ve tüketicilerin talebi $T_t T_t$ kalın çizgilerle gösterilmiştir. Araçların talebi $T_a T_a$, tüketicilerin talebine $T_t T_t$ paralel olacak ve bunun altında LR kadar bir pazarlama marjı yer alacaktır. Araçların arzı $A_a A_a$ ise üreticilerin arzına $A_u A_u$ paralel olacak ve bunun üzerinde LR kadar bir pazarlama marjı yer alacaktır.

Araçların mevcut olmaması halinde piyasa dengesine OP_0 fiyatında ulaşılacaktır ki bu fiyattan üründen OQ_0 miktarı satılacaktır. Bu fiyat üreticiler tarafından elde edilen ve tüketiciler tarafından ödenen fiyattır. Tüketicilerin harcamaları şeklinde $OP_0 DQ_0$ dikdörtgeni ile gösterilmiştir ki bu üreticilerin kazancına eşittir. Araçların araya girmesi iki piyasanın oluşmasına neden olmaktadır. Bunlardan birincisi üreticiler piyasasıdır, ikincisi ise tüketiciler piyasasıdır. Üreticiler piyasasında, üreticilerin eline geçen fiyat arz edilen miktarların talep edilen miktarlara eşit olduğu noktadadır ve burada fiyat OP_u olup değişen ürün hacmi OQ_1 ’dir. Tüketiciler piyasasında, tüketiciler tarafından ödenen fiyatlar OP_t ve değişilen ürün hacmi OQ_1 ’dir. Tüketicilerin toplam harcamaları $OP_t LQ_1$ dikdörtgeni kadar olup bu üreticiler ve araçlar arasında sırasıyla $OP_u RQ_1$ ve $P_u P_t LR$ kadar paylaşılmaktadır.

Pazarlarda araçların üç gerçek etkisi söz konusudur. Bunlardan birincisi değişim miktarlarında azalma (OQ_0 ’den OQ_1 ’ye), ikincisi üreticilerin eline geçen fiyatlarda azalma (OP_0 ’dan OP_u ’ye) ve üçüncüsü tüketicilerin ödediği fiyatlarda artmadır (OP_0 ’dan OP_t ’ye). Aynı şekilde araçların ve pazarlama marjlarının kaldırılması tersine etki yapar. Bu durumda büyük miktarda ürün satılması nedeniyle tarımsal ürünler için bir sürüm olanağı sağlar ve üreticilerin gelirlerini, tüketicilerin ödedikleri fiyatları azaltarak arttırır.⁹⁰

⁹⁰ Talim, a.g.e., ss. 250–252.

Hangi tip aracı olursa olsun piyasada çok sayıda aracının olması yerine az ve örgütlü aracının olması hatta üreticilerin bir araya gelerek pazarlama örgütleri kurmaları ülke ekonomileri açısından çok önemli bir konudur. Piyasalarda çok sayıda aracının bulunması ürünün de çok fazla el değiştirmesine ve her el değiştirmişte maliyetinin artmasına neden olmaktadır.⁹¹

Pazarlama marjlarının tamamen kaldırılması, araçların hizmetlerinin kaçınılmazlığı nedeniyle mümkün değil ise bu durumda dağıtım sektöründe bir rasyonelleştirme birçok hallerde mümkün olabilir. Bu rasyonelleştirme pazarlama marjlarında bir azalma şeklinde somutlaştırılmıştır. Pazarlama marjının MN'den MS'ye (veya M'N'den M'S'ne) azalması üreticiler piyasasında araçlar talebinin ve tüketiciler piyasasında üreticiler arzının sırasıyla $T'_a T'_a$ ve $A'_a A'_a$ yer almasını sağlar. Mübadele edilen miktar $0Q_1$ 'den $0Q'$ 'ne yükselir, tüketiciler tarafından ödenen fiyatlar $0P'_t$ 'den $0P_t$ 'ne azalır, üreticilerin eline geçen fiyatlar $0P'_ü$ 'den $0P_ü$ 'ne çıkar.⁹²

3.2.3. Tarımsal Ürün Piyasasında Üretici ve Tüketici Kooperatifleri

Tarımsal ürün piyasasında gerek pazarlama giderleri, gerekse rekabet piyasasının aksaması, üreticilerin tarımsal ürünü fiyatı ile tüketicilerin aynı ürünü alış fiyatı arasında önemli farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bazen üreticiler, bazen de tüketiciler piyasadaki araçların elde ettikleri karı kendileri alabilmeleri için pazarlama ve tüketim kooperatifleri oluştururlar. Oldukça ender rastlanmasına rağmen böyle bir durumda, üreticilerin oluşturdukları pazarlama kooperatifleriyle tüketicilerin oluşturdukları tüketim kooperatifleri karşı karşıya gelir. Alıcı ve satıcıların temsilcileri olan bu kooperatiflerin karşı karşıya gelmeleri sonucunda ortaya çıkan bu piyasaya iki yanlı monopol piyasası denir.

Üreticiler tarafından oluşturulan pazarlama kooperatifleriyle tüketiciler tarafından oluşturulan tüketim kooperatiflerinin karşı karşıya geldiği iki yanlı monopol piyasasında tarımsal ürünün fiyatının ne olacağı tarafların pazarlık gücüne bağlıdır.

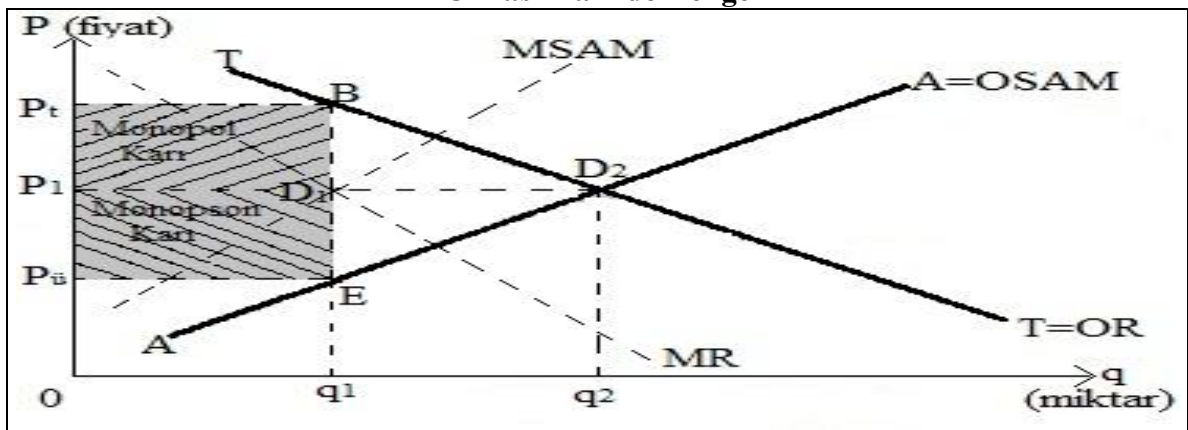
⁹¹ İ. Hakkı İnan – Okan Gaytancıoğlu – Recep Erbay – Fuat Yılmaz, **Gelişmiş Ülkelerde Tarım Piyasalarının Organizasyonu**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2003 – 53, İstanbul, 2003, s. 36.

⁹² Talim, a.g.e., s. 252.

Eğer üreticiler daha güçlüyse ürünlerini tam rekabet piyasası denge fiyatının üzerinde bir fiyattan tüketici kooperatiflerine satarak monopson karının tümünü, monopol karının da bir kısmını elde etmek isterler. Eğer tüketicilerin oluşturduğu kooperatif daha güçlüyse, bu defa pazarlama kooperatifinden ürünü tam rekabet piyasası denge fiyatının altındaki bir fiyattan satın alarak hem monopol hem de monopson karının bir kısmını elde etmek isterler. Eğer iki tarafın gücü eşit ise tarımsal ürün fiyatı tam rekabet piyasası denge fiyatının yakın bir düzeyinde oluşacaktır.

Üreticilerin bir araya gelerek oluşturdukları pazarlama kooperatifleri ürünü toplayan aracılardan işlevini kapsayabildiği gibi, ürünün ambalajlanmasını, hatta ürünün işlenmesini de üstlenebilir. Pazarlama kooperatifleri ürünleri doğrudan toptancıya satabilecekleri gibi, toptancıları da ortadan kaldırarak doğrudan doğruya perakende satış yapan mağazalar açarak tüketicinin ayağına kadar gidebilirler. Bir piyasada belirli bir ürünün tümünün tek kooperatif tarafından pazarlanmasının sağlanması halinde, kooperatif işletme monopolcu olur. Eğer birden fazla kooperatif aynı ürünü pazarlarsa bu defa oligopol koşulları söz konusu olur. Bu şekilde pazarlama kooperatifleri söz konusu malı satın alan pazarlamacıların elde edeceği karı kooperatife mal ederken, aynı zamanda ürünü tüketiciye kadar da götürebilirse monopson karı yanında monopol karını da elde eder. Bir başka deyişle, pazarlama kooperatifleri Şekil 3'te görüldüğü gibi monopson karını ortaklarına mal edebilecekleri gibi, aynı şekilde monopol karını da ortaklarına mal edebilmeleri mümkün olacaktır.⁹³

Şekil 3: Pazarlamacı Firmanın Alışta Monopson ve Satışta Monopol Durumunda Olması Halinde Denge

Kaynak: Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, 5. b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 252.

⁹³ Dinler, *Tarım Ekonomisi*, 5. b., ss. 253–255.

Şekil 3'te alışıta monopsoncu, satışta monopolcu konumunda olan bir pazarlayıcı firmanın, monopsoncu olarak AA arz eğrisiyle monopolcu olarak ise TT talep eğrisiyle karşı karşıya olduğu bir durum açıklanmaktadır. Söz konusu firmanın monopolcu olarak karşı karşıya olduğu TT talep eğrisi, aynı zamanda ortalama hasıla (OR) eğrisine özdeşir ve marjinal hasıla (MR) eğrisi bu eğrinin altında seyredir. Pazarlamacı firmanın monopolcu durumunda karşılaştığı AA arz eğrisi, ortalama satın alma maliyet (OSAM) eğrisine özdeşir ve bu eğrinin üzerinde, marjinal satın alma maliyet (MSAM) eğrisi seyretmektedir. Pazarlamacı firma marjinal hasılatının (MR) marjinal satın alma maliyetine (MSAM) eşit olduğu D_1 noktasında dengeye gelecektir. q_1 kadar tarımsal ürünü, üreticiden $P_{\bar{u}}$ fiyatından monopson koşullarında satın alan pazarlamacı firma, aynı ürünü monopol koşullarında P_t fiyatından satarak, parça başına $P_t P_{\bar{u}}$ kadar kar elde etmekte ve toplam karı da $P_t BEP_{\bar{u}}$ dikdörtgeninin alanının sayısal değeri kadar olmaktadır. Bu karın $P_1 D_1 EP_{\bar{u}}$ dikdörtgeninin alanının sayısal değeri kadar olan kısmı monopsoncu karı, kalan $P_t BD_1 P_1$ dikdörtgeninin alanının sayısal değeri kadar olan kısmı ise monopolcu karıdır.

Eğer çok sayıda tarımsal ürünler üreticileri ile tüketicileri arasına monopsoncu-monopolcu durumunda bir pazarlamacı firma girmeseydi, bir başka deyişle, tam rekabet piyasası koşulları söz konusu olsaydı, piyasa dengesi, arz ve talep eğrilerinin kesiştiği D_2 noktasında oluşacaktı. Bu durumda, q_2 kadar ürün, P_1 piyasa fiyatından alınıp satılacaktı.⁹⁴

Üreticiler kadar olmasa da, bazen tüketiciler de aralarında kooperatif şeklinde örgütler oluşturarak, pazarlamacı işletmelerin işlevlerini üstlenirler. Bu şekilde oluşturulan tüketici kooperatifleri aracılarm elde ettiği aksak rekabet piyasası karını kooperatif ortaklarına mal ederek üyelerin birçok temel gıda maddesini düşük fiyatlardan satın alabilmelerini sağlarlar.⁹⁵

⁹⁴ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., ss. 251–252.

⁹⁵ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., s. 254.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİK VE TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER

1. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

Tüm insanlık tarihinde görüldüğü gibi, Anadolu toplumunda da kendi içinde kooperatif özellikleri taşıyan karşılıklı yardımlaşma biçimleri, tarihin tüm dönemlerinde görülmüştür. Kırsal kesimlerdeki çeşitli imece biçimleri, kentsel kesimlerde görülen lonca biçimi, ahi gelenekleri Türkiye’nin zengin bir “karşılıklı yardımlaşma” birikimi ve kültürüne sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu yardımlaşma biçimleri yeterince incelenemediğinden, piyasa koşulları içinde kendi emeğini küçük sermayesiyle birleştirerek ürettiği ürünle pazara giren esnaf ve çiftçiye uygun ve ülkemize özgü bir kooperatif modelinin geliştirilemediği gözlenmektedir.¹

Türkiye’deki kooperatifçiliği “cumhuriyet öncesi” ve “cumhuriyet dönemi” olmak üzere iki başlık halinde inceleyebiliriz.

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

19. yüzyılın ortalarına kadar Türkiye’de kooperatifçilik düşünce ve hareketlerine rastlanmamaktadır. 1863 yılında Mithat Paşa’nın deneme esasıyla kurduğu ve adını “Memleket Sandığı” koyduğu kurum Türkiye’de tarımsal kredi kooperatiflerine ilk örnek olarak kabul edilmektedir.

Mithat Paşa’nın kurmuş olduğu “Memleket Sandıkları”, bugünkü kooperatiflerden ve o dönemde Avrupa’da görülen kredi kooperatiflerinden farklıydı. Bu bakımdan Mithat Paşa’nın “Memleket Sandıkları”, kooperatifçilik tarihinde özel bir yer işgal etmektedir.²

¹ Ayhan Çıkm, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik”, **Yar Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, S. 62, Antalya, Kasım 2003, ss. 1–2.

² Ziya Gökalp Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, 1. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 40.

Memleket Sandıklarının amacı, üreticiye yüksek faizle borç vererek istismar eden tüccar ve tefecilerle mücadele etmek, onların piyasadaki etkinliğini azaltmak, üreticiye gerekli olan krediyi sandıktan sağlamaktır. Sandıkların en önemli özelliği kendi kendine yardım ilkesinden hareket ederek, üreticinin ekonomik durumunu düzeltmek için çalışmalara girişim sağlamalarıdır.³

Başlangıçta, sandıkların finansmanı köylülerin; kendi arazilerini işledikten sonra artan zamanlarda devlete ait boş arazilerin belli bir miktarını ortaklaşa olarak, imece usulüyle ekmeleri ve bu ortaklaşa çalışma sonunda elde edilen ürünü ihtiyar heyeti aracılığı ile satıp elde edilen geliri memleket sandıklarına sermaye olarak yatırmaları ile sağlanmaktadır. Sandıkların köylülere ödeme yapabilmesi için sermayesinin en az 200 altını bulması gerekiyordu. Daha sonra yayınlanan bir nizamname ile Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de uygulanan bu sandıklar, ilçe halkı tarafından idare edilmiştir. Zamanla imece yöntemi iyi çalışmamış ve bu uygulama kaldırılarak, bir çift öküzü olan çiftçiden 15 kg. buğday alınmaya başlanmıştır.

Sandıklar, çiftçilere şahsi kefalet veya rehinli kredi verme esasına göre çalışmış, kredi vadesi en az üç ay ve en çok bir yıl üzerinden belirlenirken, alınan krediye aylık % 1 faiz uygulanarak verilen kredi 20 altını geçmemiştir. Bir süre sonra artan kredi gereksinimini karşılamak üzere, yeni önlemlere başvurulmuş ve 1883 yılından itibaren aşar vergisi % 1 arttırılmıştır. Bu % 1'lik paya "menafi hissesi" denildiğinden sandıkların ismi de "menafi sandıkları" olmuştur.

Tarım alanında kredi talebinin devamlı olarak artması yeni bir kredi örgütünün kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle menafi sandıkları kaldırılarak yeni bir örgütlenmeye gidildiği gözlenmiştir. Bu amaçla 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuş ve sandıkların 2.000.000 altın sermayesi de bu bankaya aktarılmıştır.⁴ Menafi Sandıklarının Ziraat Bankası'na çevrilmesinden sonra, tarımsal krediler banka aracılığı ile verilmeye başlanmıştır. Ancak, bankanın o tarihlerde birçok ilçe ve köylerde şubesi bulunmadığından ve üreticilerin büyük bir kısmının köylerde oturmalarından dolayı kredi ihtiyaçları

³ Haşmet Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, 1. Cilt, Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bursa, 1980, s. 83.

⁴ Hakan Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, Gözden Geçirilmiş 2. b., Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No. 250, Ankara, 2001, s. 13.

karşılanamamıştır. Bu bakımdan, Menafi Sandıklarına benzer bir kredi örgütünün kurulamaması yüzünden köylüler finansman güçlüğüne düşmüşlerdir.

Bu haliyle, Türkiye’de kooperatifçilik hareketi Avrupa’daki Sanayi Devrimi ve beraberinde gelişen sosyo-ekonomik koşullar içinde gerçekleşen bir hareket olarak meydana gelmemiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devletinde orta sınıf olmadığı gibi, bunlara karşı diğer sınıfların çıkarlarını savunan ne bir örgüt ne de bir düşünce akımı mevcuttur. Bu bakımdan Mithat Paşa’nın kooperatifçiliği devlet yardımını halk hareketi ile beslemek suretiyle yürütülen ve Mithat Paşa’nın şahsında gelişen özgün bir hareket olarak kabul edilmiştir.⁵

Memleket ve Menafi Sandıkları ve Ziraat Bankası’nın kurulması dışında, II. Meşrutiyet dönemine kadar kooperatiflerle ilgili bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Öte yandan, 1914 yılında İzmir’de, incir ihracatçılarından zarar gören üreticinin, tüccar ve tefeciden kurtulması için Milli Aydın Bankası adı altında bir kredi örgütünün kurulduğu belirtilmelidir. Bu banka I. Dünya Savaşı sırasında incir üreticisine yardımcı olmak için “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi” adıyla Türkiye’nin ilk tarım satış kooperatifini kurmuştur.⁶

1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ

Türkiye’de bugünkü anlamıyla kooperatifçilik Cumhuriyet döneminde Atatürk ile başlamıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliğinin kurucusu bütünüyle Atatürk’tür. Atatürk, vefatına kadar sürekli olarak Türk kooperatifçilik hareketinin içinde olmuştur. Kooperatifçiliğe olan ilgisini her zaman canlı tutmuş, muhtelif yer ve zamanlarda bu konudaki görüşlerini açıklamış; kooperatifçiliğin gelişmesinin gerektirdiği yasal düzenlemelere öncülük etmiş ve halka örnek olsun diye şahsen iki kooperatifin (Ankara Memurin Erzak Kooperatifi ve Silifke Kazası Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi) kurucusu ve ortağı olmuştur.

⁵ Necdet Özdemir, **Kooperatifçilik**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Neşriyat ve Yardım Bürosu, Ankara, 1967, s. 69.

⁶ Hilal Müftüoğlu-Volkan Aydos, **Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**, 1. b., İstanbul Ticaret Odası, Yayın No. 2001-46, İstanbul, 2001, s. 15.

Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin üreticiler için gerekli ve yararlı bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır. Atatürk döneminde kooperatifçilik ile ilgili yasal düzenlemeler açısından 1935 yılı en verimli yıl olmuştur. Hem 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve hem de 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” 1935 yılında Atatürk’ün direktifleriyle çıkarılmış ve derhal uygulamaya konulmuştur.

1.2.1. 1923–1950 Yılları Arası Kooperatifçilik

1923–1949 yılları arasında tarımın gelişmesine yönelik vergi, toprak mülkiyeti ve kredi konularında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda aşar vergisi kaldırılmış, tarımda özel mülkiyet hakkı tanınmış, topraksız köylüye toprak dağıtılmıştır. Büyük Krizle (1929–1935) birlikte tarımsal ürünlerin ihracatı azalmış, devlet çiftçiye korumak amacıyla destekleme alımlarına başlamış ve bu amaçla Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarımsal üretimdeki dalgalanma nedeniyle tarım sektörünün büyüme hızı, nüfus artış hızının altında gerçekleştiğinden, mal kıtlıklarının ortaya çıkardığı karaborsanın önüne geçilememiştir.⁷

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950’li yıllara kadar tarımda resmi örgütlenme çalışmaları tamamlanmaya çalışılmış, çiftçi örgütlenmesi içinde hukuksal alt yapı oluşturulmuştur. Çiftçi örgütlenmesinde arzu edilen hızda gelişme olmamasının nedeni, o yıllarda özellikle tarım sektöründe kapalı ekonomi sisteminin hâkim olması ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan Milli Koruma Kanunu, yeni vergi sistemlerinin getirilmesi gibi önlemler olarak sıralanabilir.⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’nin en önemli sorunlarından birinin tarım sektöründe verimliliğin artırılması, üreticinin aracı ve tefecilerin istismarından kurtarılarak, ürünlerinin değerlendirilmesi olduğu anlaşılmış ve bu sorunların çözülmesinde kooperatifçiliğin bir yol olarak izlenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bunun yanında devletin, kooperatifçiliği yalnız korumak ve desteklemekle kalmadığı çoğu zaman

⁷ Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 67, S. 2, Ankara, 2012, s. 166.

⁸ O. Murat Koçtürk, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 15, S. 2, 2008, s. 46.

kooperatiflerin kurucusu, yöneticisi ve işletmecisi olduğu ve kooperatifçiliğin yasal düzenlemelerle geliştirileceği kanaatinin uzun bir süre hâkim olduğu görülmektedir. Bu amaçla da 1924, 1929 ve 1935'te tarımsal kooperatifçilikle ilgili kanunlar çıkartılmıştır.⁹

1924 yılında çıkarılan 498 sayılı “İtibari Zirai Birlikleri Kanunu”nun en büyük özelliği kredi ve pazarlama faaliyetlerinin aynı örgüt tarafından yapılmış olmasıdır. Bu uygulama 1926 yılında çıkarılan 865 sayılı Ticaret Kanunu'nun uygulanmasına kadar sürmüştür. Kooperatiflerin Ticaret Kanunu içerisinde gösterilmesinden sonra kuruluşları da bu kanuna göre yapılmaya başlanmıştır. Ancak 1929 yılında 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”nun çıkarılmasıyla da bu uygulama sona ermiştir. Bu kanunla kooperatifçiliğin varlığı hukuken onaylanmıştır. 1470 sayılı Kanun'a göre kurulan kooperatifler şimdiki Tarım Kredi Kooperatiflerinin en eskilerini oluşturmaktadır. 1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ile 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunlar ile beraber tarımsal kooperatifçiliğin ülkenin ekonomik ve toplumsal kalkınmasında önemli bir araç olarak görülmeye başlandığı gözlenmiştir.¹⁰

Bu iki kanunun çıkması üzerine, 1 Kasım 1936 günü Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında Atatürk, “Kooperatif teşkilatı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu kadar istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz” demiştir. Böylece 1935 yılından itibaren Türkiye’de binlerce tarım satış ve tarım kredi kooperatifinin kuruluşu gerçekleşmiştir.¹¹

1938'den 1950 yılına kadarki dönemde kooperatifçilik konusunda önemli bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.¹² Bu dönemde 2834 ve 2836 sayılı Kanunlar tarım satış ve tarım kredi kooperatiflerinin çalışmasını sağlarken, Ticaret Kanunu'ndaki kooperatiflerle ilgili hükümler diğer kooperatifler için geçerli sayılmıştır.¹³

⁹ Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, a.g.e., s. 87.

¹⁰ Yılmaz Ülper, Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Eskişehir, 1984, ss. 35–36.

¹¹ Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 49.

¹² Nilüfer Serinikli-İ. Hakkı İnan, “Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 17, S. 1, 2011, s. 22.

¹³ Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, a.g.e., s. 92.

1.2.2. 1950–1960 Yılları Arası Kooperatifçilik

1950’li yıllara kadar olan dönem, Türk tarımı için hayvan ve insan gücüne dayalı, çağdaş ara girdi kullanılmayan, ilkel ve düşük teknolojinin kullanıldığı bir dönem olmuştur.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı sonunda, 1950 yılına kadar süren tek partili iktidar dönemi kapanmış ve yerine Adnan Menderes’in başbakanlığında, Demokrat Parti Hükümetleri kurulmaya başlanmıştır.¹⁵ Demokrat Parti 7 Ocak 1946 günü kurulmuş ve partinin kurulmasıyla birlikte Türkiye’de çok partili dönem başlamıştır. Çok partili sisteme geçiş, siyasal alanda olduğu gibi ekonomi alanında da önemli politika değişikliği getirmiştir. Demokrat Parti Programının 7. maddesi: “...işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz” şeklindedir.¹⁶

Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçiş, hükümetlerin geniş oy potansiyeli olan tarım sektörüne yönelik politika yürütmeye başlamalarına neden olmuştur. Bir yandan Marshall Yardım Programı, öte yandan siyasi partilerin kırsal kesimi memnun etmeye yönelik politikaları, Türkiye’de tarımda makineleşmeyi teşvik eden bir dönemi başlatmıştır.¹⁷

Bu bağlamda, Demokrat Parti tarafından uygulanan tarım politikaları, tarım sektörünü kalkındırmak, tarımı ekonominin dinamik bir sektörü haline getirmek yönünde olmuştur. Dönemin istatistikleri 1950’de Türkiye tarımında 16.585 adet traktör olduğunu göstermektedir. Bu sayı, 1955’de 40 bini, 1960’da ise 42 bini aşmıştır (Tablo 1). Bu süratli makineleşmenin tarım sektörü üzerinde birçok etkisi olmuştur.¹⁸

¹⁴ Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, 1. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 371.

¹⁵ Koçtürk, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, a.g.m., s. 47.

¹⁶ Yıldırım Koç, “Demokrat Parti, 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı”, **Teori Dergisi**, Mayıs, 2010, s. 3.

¹⁷ Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 4. b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s. 190.

¹⁸ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 10. b., Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2009, ss. 116–117.

1950–1960 yılları arası dönem, özellikle makineli tarım sayesinde tarımsal üretimde artışların olduğu bir dönemdir. Bu dönemde daha çok, tarımsal üretimi artırıcı alt yapı yatırımlarına önem verilmiştir. Çiftçi örgütlenmesi ile ilgili çalışmalara fazla yer verilmemiştir. Bu dönemde çiftçiler için çıkarılan en önemli yasalardan birisi, 1957 tarih ve 6964 sayılı Ziraat Odaları Kanunu’dur. Bu kanun ancak 1963 yılında uygulanmaya başlanmıştır.¹⁹ Tablo 1’de Demokrat Parti döneminde tarımsal üretime ait veriler gösterilmektedir.

Tablo 1: 1950–1960 Döneminde Türkiye’de Tarımsal Üretim Göstergeleri

Yıllar	İşlenen Tarım Alanı (Bin Hektar)	Traktör Sayısı (Adet)	Buğday Üretimi (Bin Ton)	Arpa Üretimi (Bin Ton)	Tarım Kredileri (Milyon TL)
1950	14.542	16.585	3.870	2.040	412
1951	15.272	24.000	5.600	2.700	646
1952	17.361	31.415	6.440	3.180	1.067
1953	18.812	35.600	8.000	3.640	1.213
1954	19.616	37.743	4.900	2.400	1.497
1955	20.988	40.282	6.900	2.980	1.558
1956	22.453	43.727	6.400	2.900	1.888
1957	22.161	44.144	8.300	3.650	2.108
1958	22.765	42.525	8.550	3.600	2.161
1959	22.940	41.896	7.850	3.300	2.313
1960	23.264	42.135	8.450	3.700	2.392

Kaynak: Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 2, Ankara, 2012, s. 168.

Tablo 1’de görüleceği üzere 1950’de 14.542 hektar olan ekim alanları, kamu mülkiyetinde olan tarımsal arazilerin 18.000 civarında aileye dağıtılıp üretime açılmasıyla 1960 yılında 23.264 hektara ulaşmıştır. 1950 yılında toplam tarımsal üretimin % 60’ı bitkisel üretimden, % 37’si hayvansal üretimden oluşmaktadır. 1950–1960 döneminde gübre kullanımı 4 kat artmış, buğday üretimi 3.870.000 tondan 8.450.000 tona, arpa üretimi 2.040.000 tondan 3.700.000 tona yükselmiştir. Bu durum, tarımsal ürünlerin depolama ve ihraç pazarlarına ulaşımını kolaylaştıracak tesislerin yapımını da hızlandırmıştır. Dönem içerisinde tarımsal kredilerde de önemli artış olmuş, 1950 yılında

¹⁹ Koçtürk, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, a.g.m., s. 47.

412.000.000 TL olan tarımsal krediler, dönem sonlarına doğru artış hızı yavaşlasa da 1960 yılında 2.392.000 TL'ye ulaşmıştır.²⁰

1950'li yıllarda traktör sayısı hızla artarken, öteki tarımsal makinelerin aynı hızla artmaması önemli sorunlar doğurmuştur. Bu yıllarda hükümet programlarında sadece traktör sayısının artışı amaçlanmış, tarımın gelişmesi için ciddi bir politika izlenememiştir.²¹

Bu dönemde gerçekleşen bir husus da tarımda sermaye kullanımının artmış olmasıdır. 1950'li yılların başında tarımda sabit sermaye yatırımlarının toplam sermaye yatırımlarına oranı % 22'ye kadar yükselerek sanayinin nispi payına eşitlenmiştir. Ancak makineleşme gibi tarım yatırımları da dönemin ilk yarısında yoğunlaşmıştır. 1956'dan sonra ortaya çıkan ekonomik bunalım tarımdaki bu gelişmeyi yavaşlatmıştır. Bu gelişmede yabancı sermaye girişinin yavaşlaması etkili olmuştur.

Bu dönemde tarım, taban fiyatları ve destekleme alımları politikasının genişletilmesi ile de desteklenmiştir. Bir yandan destekleme alımı kapsamına giren ürün sayısı artmış, diğer yandan satın alınan ürünlere yüksek taban fiyatları uygulanmıştır. Bu dönemdeki taban fiyatı uygulamasının iki önemli sakıncasına işaret etmek gerekir. Taban fiyatı uygulaması özellikle bazı ürünlerde üretim alanlarının aşırı genişlemesine ve üretimin marjinal topraklara kaymasına neden olmuştur. Bu durum bitkisel üretimin meralar ve hayvancılık aleyhine genişlemesine, marjinal toprakların üretime açılmasına, ortalama verimin düşmesine ve maliyetlerin yükselmesine yol açmıştır. Taban fiyatı uygulamasının diğer bir olumsuz sonucu tarımda gelir dağılımını bozmasıdır.²²

1950–1960 arası, Demokrat Parti'nin tarım politikası ülkenin ekonomik kalkınmasının kaynağı olarak görülmüş, tarım sektöründeki hızlı makineleşme sonucu ortalama işletme ölçeği büyürken, atıl topraklar ve meralar ekilmiş, yayıcı ve kiracılar işledikleri topraktan çıkarılmıştır. Böylece, ilk yıllarda ekilen arazilerin genişlemesiyle işgücüne olan talep azalmamakla birlikte, gizli işsizlik giderek artmış ve 1960'lara gelinirken, tarım dışına göç olgusu, bariz bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır.²³

²⁰ Takım, a.g.m., s. 168.

²¹ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 4. b., s. 191.

²² Şahin, a.g.e., ss. 117–119.

²³ Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 4. b., s. 192.

1.2.3. 1960 Sonrası Planlı Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik

1960 sonrası dönemde kooperatifçilik konusu ilk defa Anayasa'da yer almış, beşer yıllık kalkınma planları uygulanmaya ve bu planlarda kooperatifçiliğe yer verilmeye başlanmıştır. Tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tüm kooperatifleri kapsayacak 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu çıkartılmıştır.²⁴

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun çıkmasında üç önemli faktörün rol oynadığı görülmektedir. Birincisi, 1961 Anayasası'nın kooperatifçiliğe önem vererek devletin kooperatifleri kalkındırarak tedbirleri almasını öngörmesidir. İkincisi, planlı kalkınma modeli kabul edildikten sonra kooperatiflerin özellikle toplum kalkınmasında ve tarım sektörünün sorunlarının çözülmesinde kullanılacak en etkin araçlar olduğunun belirtilmesidir. Üçüncüsü, kooperatifçiliğe inanmış kişilerin ve kooperatiflerle ilgilenen kuruluşların, yeni bir kanunun çıkması için yaptığı çalışmalardır.

1163 sayılı Kanun'un kabulü ile uluslararası kooperatifçilik ilkelerinin Türk Kooperatifçiliği'nde uygulanması ve birim kooperatiflerin üst örgütler etrafında bir araya gelmesine yönelik yasal dayanak sağlanmıştır. Bu kanun ile kooperatiflerin demokratik yönetimi üzerinde durulmuş, devletin kooperatiflere olan müdahalesinin minimuma indirilmesine çalışılmıştır. Kooperatifçiliğin tabansal gelişimi için yeni önlemlerin alınması ile ilgili maddeler benimsenmiştir.

1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun yürürlüğe konulmasıyla birlikte, kooperatifçilik çalışmalarında konu bazında ihtisaslaşma eğilimi başlamıştır. Ancak 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulan kooperatifler, tarım ve tarım dışı kooperatifler olarak ikiye ayrılmıştır. Tarım kooperatifleri Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın, tarım dışı kooperatifler ise Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın çalışma konusuna girmişlerdir.²⁵

Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda kooperatifçilikle ilgili çeşitli önlemler bulunmakta olup, yıllık programlarda ise bu uygulamalara ayrıntılı olarak yer verilmiştir.²⁶

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963–1967), toplumsal kalkınma için önce toplumsal yapının ve değer sistemlerinin olumlu yönde değişmesi gerektiği, bunun da

²⁴ Serinikli-İnan, a.g.m, s. 22.

²⁵ Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, a.g.e., ss. 92–93.

²⁶ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, a.g.e., s. 15.

ancak kooperatif aracılığı ile uygulanan toplum kalkınması metoduyla sağlanacağı belirtilmiştir.²⁷ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kooperatifçilikle ilgili politikaları şu şekilde gösterebiliriz:

“- Genel olarak kooperatifleşmenin Türk tarımı için yararlı olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, çiftçilerin kooperatifleşmelerini önleyici sebeplerin bulunup bulunmadığı incelenerek özellikle, küçük ve orta işletmelerin üretiminde ve ürünlerin değerlendirilmesinde büyük işletmelerin sahip oldukları avantajlardan yararlanmalarını sağlamak amacı ile kooperatifleşmeler desteklenecektir.

- Ürünlerin pazarlanması ve kredi arzı gibi iki amaca da hizmet edebilen kooperatiflerin gelişmesi imkanları, hazırlanacaktır.

- 2836 sayılı Kanun hükümleri dairesinde, çiftçiye tarım kredisi vermek üzere kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri, zirai tasarrufun yine tarım sahasına aktarılmasını teminen tevdiat kabul edilme konusunda yetkili kılınacaktır.

- Küçük sanayi desteklenerek kredi ve başka yardımlar da küçük sanayinin kooperatifler şeklinde birleşmeleri göz önüne alınacaktır.

- Kredilemede, kooperatifler şeklinde toplu konut yapacaklara öncelik verilecektir.

- Balıkçıların kooperatifleşmeleri ve özellikle iç sularda iltizam usulü işletmeler yerine köy işletmeleri desteklenecektir”²⁸.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan başlayarak günümüze kadar olan dönemde kooperatifleşmenin öneminin kırsal kesime anlatılmasını kolaylaştırmak bakımından devlet tarafından çeşitli proje ve modeller geliştirilmiştir. Bu modellerin ilki tek tip çok amaçlı kooperatif denilen “Köy Kalkınma Kooperatifi” modelidir. Köy Kalkınma Kooperatiflerin kurulmasına 1964 yılında başlanmış ve uygulanacak projelere kaynak temin etmek için “Dış Ülkelere İşçi Göndermede Kooperatif Kurun Köylülere Öncelik Tanıma Projesi” geliştirilerek yürürlüğe konulmuştur.²⁹

²⁷ Yılmaz Ürper, **Kooperatif İşletmeciliği**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No. 75, Eskişehir, 1989, ss. 70–73.

²⁸ Ahmet Fırat, **Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli Araştırması**, Ümid-Bir Yayınları No. 2, Ankara, 1979, s. 24.

²⁹ Ömer Akat, **Türkiye’de Kooperatifçilik**, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bursa, 1989, s. 14.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bütün Hükümet Programlarında kooperatifçiliğe yer verilmiştir. Ürünlerin pazarlanması ve kredi gibi alanlardaki kooperatifçiliğin geliştirilmesi çalışılmıştır.³⁰

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972), bir önceki planda olduğu gibi kooperatiflerin önemini ve fonksiyonunu tarım, konut ve küçük sanat konularında ayrı ayrı ele almıştır. Bu Plan döneminde Türk kooperatifçiliği yönünden belirtilmesi gereken bir çalışma, “Kooperatifçilik Sorunları Araştırması”nın tamamlanmasıdır. Sözü edilen araştırma, kooperatifçiliği geliştirebilmek için devletin yönetimde ve denetimde aktif rol aldığını ancak sorumluluklarını devredecek üst kuruluşların oluşumuna yardımcı olmadığını ve bu konuda uzman personel yetiştiremediğini belirtmektedir. Bunun üzerine Türkiye’deki kooperatiflerin sorunlarına çözüm yolu bulmak amacıyla İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur.

Bu dönemde çıkartılan ve 2836 sayılı Kanun’un yerini alan 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu üst örgütlenmeyi ihtiyari değil mecburi olarak görmüş ve birim düzeydeki kredi kooperatiflerinin önce bölge birlikleri etrafında, sonra merkez birliğinde toplanmalarını zorunlu kılmıştır. 1581 sayılı Kanun’un Tarım Kredi Kooperatiflerine bölgesel, ulusal düzeyde büyük ölçekte işletmeler kurma olanağını vermesi ve teşvik etmesi bakımından Türk Kooperatifçiliği’nde önemli bir yenilik sayılmıştır. 1968–1972 döneminde yürürlüğe giren 1163 ve 1581 sayılı Kanun’lardan yararlanan kooperatiflerin kısa sürede üst düzeyde örgütlendikleri izlenmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde oluşturulan İhtisas Komisyonu, mevcut yasaların ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesine cevap verecek nitelikte olmadığını belirtmiştir ve tüm kooperatiflerin çıkartılacak tek bir yasa hükümlerine bağlanmasını istemiştir. Komisyon ayrıca çok amaçlı kooperatiflerin Türkiye’nin yapısına daha uygun olduğunu, ancak etkin bir çalışma ortamının sağlanabilmesi için Kooperatifler Bankası’nın kurulması gerektiğini vurgulamıştır.³¹

³⁰ Hakan Koç, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer)”, **08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı’nda yapılan konuşma**, Ankara, 2006, www.koop-mer.gazi.edu.tr/konusma.pdf (14.03.2012), s. 7.

³¹ Akat, a.g.e., s. 14.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973–1977), önceki dönemlerde kooperatifçiliği teşvik için devletin yaptığı desteklerin yanlış anlaşıldığını, birçok kişinin devlet yardımı alabilmek için kooperatif kurduğunu, sayının astronomik artışlar gösterdiğini, böylece sağlıksız bir gelişmenin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Planda, önceki plan döneminde çıkan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun yeni gelişmelere olanak sağlayacağı açıklanmıştır. Planda, kooperatifçilik politikasıyla ilgili amacın dağınmık bireysel emek, güç, beceri ve tasarruf potansiyelini ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılmasına yöneltme olduğu belirtilerek, devlet yardımlarının koordinasyonunu sağlayacak bir Kooperatif Merkez Bankası kurulması öngörülmüştür.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979–1983) kooperatifçilik, bundan önceki üç plana göre daha fazla ağırlık kazanmıştır. Kooperatifçilik, Planın üç değişik yerinde ve ayrı başlıklar altında yer almıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, tarımsal amaçlı kooperatifler hakkında verilen bilgiler ve öngörülen önlemleri şöyle özetleyebiliriz:

- “Kooperatifler, kırsal kalkınma temel araçlarından biri olarak kullanılacaktır,
- Güçlü, etkin, gönüllü ve demokratik kooperatifçilik desteklenecektir,
- Tarımsal üretimden artan gelir yine tarımsal üretimin arttırılmasına, değerlendirilmesine ve planlanmasına sarf edilecektir,
- Üretim kooperatifleri ve üst kuruluşları ile tüketici ya da esnaf kooperatifleri ve üst kuruluşları arasında bağlantı ve iş birliği kurulacaktır”.³²

³² Müftüoğlu-Aydos, a.g.e., ss. 16–17.

1.2.4. 1980 Sonrası Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Kooperatifçilik

Kooperatifçilik, serbest piyasa ekonomilerinde zayıflıkları azaltarak çeşitli ekonomik aktörlerin, ekonomik sistemde yer ve söz sahibi olabilmeleri bakımından denge sağlayıcı bir mekanizma sunmaktadır. Bu nedenle, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu pek çok gelişmiş ülkede, kooperatiflerin gelişmesini ve çalışma koşullarını iyileştiren ve destekleyen yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır.³³

Türkiye’de de 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından ekonomide ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata dayalı sanayileşmeye geçildiği ve iktisat politikalarının piyasa ekonomisi üzerinden uyguladığı görölmektedir.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin bunalıma girdiği 1970’li yılların sonlarında, gerek iç dengesizlikler, gerekse ithalat gelirlerinde ve dış borçlanmadaki artış, ekonomiyi bir bütün olarak kriz ortamına sokmuştur. Krize çare olmak amacıyla bazı ekonomik tedbirler alınmışsa da, çözüm sağlanamamıştır. Bunun üzerine, 1980 yılında ihracatın özendirilmesine yönelik olarak 24 Ocak Programı hazırlanmıştır.³⁴ Bu Program ile 1930’lu yıllardan itibaren uygulana gelen ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiş, programın uzun vadeli amaçlarından önce bir dizi kısa vadeli sorunların çözülmesi amaçlanmıştır.³⁵

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile birlikte kurulan Ulusu Hükümeti Programında, “kooperatifçiliğin nizamı sağlamlaştıracı, ideolojik saplantılara yönelmeyi önleyici tarzda gelişmesini temin edecek düzenlemeler getirilecektir” denilerek kooperatifçiliğe farklı bir açıdan yaklaşılmıştır. Bu Hükümet Programında kooperatifçilik, ekonomik amaçlı bir örgütlenme yerine siyasi amaçlı ideolojik bir olgu gibi değerlendirilmiştir. Bu yüzden 1980 öncesi kurulan çok sayıdaki Köy Kalkınma Kooperatifleri Birliği ve Köy-Koop Merkez Birliği siyasi amaçla çalışıyor denilerek kapatılmıştır.³⁶

³³ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012–2016**, s. 9.

³⁴ Serinikli-İnan, a.g.m., s. 22.

³⁵ Şahin, a.g.e., s. 191.

³⁶ Koçtürk, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, a.g.m., s. 49.

Bunun sonucunda, Köy Kalkınma Kooperatifi ortağı olan birçok yoksul köylü özel sektör karşısında mağdur duruma düşmüştür.³⁷ Daha sonra 1982 yılında yapılan halk oylaması ile hazırlanan yeni Anayasa kabul edilmiş ve bu Anayasa ile kooperatifçilik fikrinin askeri yönetim tarafından da benimsendiği ortaya konulmuştur.³⁸

1988 yılına gelindiğinde, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun günün ihtiyaçlarına cevap verememesi, ekonomik faaliyetlerin serbest piyasa ekonomisi şartlarına doğru yönelmesi gibi sebeplerle mevcut Kanunda 3476 sayılı Kanunla önemli değişiklikler yapılmıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca, 3476 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerin mevcut kooperatiflere yansıtılabilmesi için çalışma konuları aynı veya benzer nitelikte olan kooperatiflerin ana sözleşmelerinde birleştirme çalışmaları yapılmıştır.

Buna göre dört tip ana sözleşme geliştirilmiştir. Tarımsal Kalkınma, Sulama, Su Ürünleri ve Pancar Ekicileri Kooperatifi bünyesinde toplanan kooperatifler aşağıda gibidir:

1. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi

- Köy Kalkınma Kooperatifi
- Orman Köyünü Kalkındırma Kooperatifi
- Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifi
- Çay Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi

2. Sulama Kooperatifi

- Zirai Sulama, Toprak Muhafaza ve Arazi Islahı (Toprak ve Su) Kooperatifi

3. Su Ürünleri Kooperatifi

- Balıkçılık İstihsal Satış Kooperatifi
- Su Ürünlerini Üretim ve Değerlendirme Kooperatifi

4. Pancar Ekicileri Kooperatifi

- Pancar Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi

³⁷ Serinikli-İnan, a.g.m., s. 23.

³⁸ Koçtürk, "Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları", a.g.m., s. 49.

Ayrıca 1163 sayılı Kanun'da yapılan değişikliklerle; kooperatiflerin ve üst kuruluşlarının sağlıklı bir şekilde teşkilatlanabilmesi, ekonomik bakımdan güçlü bir yapıya kavuşması için ortaklık payının değeri yeniden düzenlenmiştir. Kooperatif ve üst kuruluş ilişkileri geliştirilerek, kooperatif organlarının daha verimli çalışır hale getirilmesi sağlanmıştır. Denetim konusunda devletin denetimi yanında kooperatif ve kooperatif üst kuruluşlarının denetleyici organları kanalıyla bir oto-kontrol sisteminin kurulması hedeflenmiştir.³⁹

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985–1989), kooperatifçilik için öngörülen önlemlerin yine tarımsal alan başta olmak üzere, üretime yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, “Üreticilere girdi ve kredi sağlanması ile tarımsal ürünlerin işlenmesi, pazarlanması gibi konulara yönelik kooperatifçilik desteklenecektir. Tarım kredileri, başlıca tarım ürünleri dikkate alınarak, önceliklere göre dağılımı her yıl programlarla belirlenecek; aynı ve kontrollü kredilerin miktarı arttırılacaktır” denilmektedir. Güvence sistemi makul esaslara bağlanacak ve kolaylaştırılacak, tarım ürünlerinin değerlendirilmesi için kredi ve pazarlama desteği arttırılarak, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin kuruluş amaçlarına uygun ve rasyonel çalışacak şekilde yeniden düzenleneceği öngörülmüştür. Beşinci Plan'da, kooperatifçiliğin gelişmesi bakımından ele alınması gereken konulardan birisini yasalardaki değişiklikler oluşturacak olup, 1163 ve 2834 sayılı Yasaların yeniden düzenlenmesi öncelikle ele alınmış ve Tarım Satış Kooperatifleri için 3186 ve Tarım Kredi Kooperatifleri için 3223 sayılı Yasa değişiklikleri yapılmıştır. Ayrıca, 12.06.1987'de 1163/19'u değiştiren 3381 sayılı Yasa ile yine 1163 sayılı Kanun'da değişiklik öngören ve 6 Ekim 1988'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilip 25.10.1988 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 3476 sayılı Yasaya ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990–1994), üretici ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamak ve etkinliğini arttırmak amacıyla kurulan Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin kuruluş amaçları yönünden hizmet vermelerine, rasyonel bir şekilde çalışmalarına ve kendi kendilerine yeterli hale gelmelerine yönelik çalışmaların sürdürüleceği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin modern girdi kullanımı ve tarımsal ürünlerini işleme ve pazarlamalarının kooperatifler eliyle denetleneceği belirtilmiştir.

³⁹ Başar, **Kooperatifçilik Ders Notları**, a.g.e., ss. 92–93.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996–2000), “tarımsal üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticilere hizmet götürülmesi konularında faaliyet göstermek üzere Üretici Birlikleri'nin kurulmaları ve kooperatiflerin geliştirilmeleri özendirilecektir” denilmektedir. Ayrıca, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yönetimlerinin özelleştirileceğinden söz edilmektedir. Bunun yanında, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin ortaklarına daha iyi hizmet verebilecek ve kooperatifçilik hizmetlerini daha etkin bir şekilde yerine getirebilecek özerk bir yapıya kavuşturulması, kooperatifçilik ve işletmecilik faaliyetlerinin birbirinden ayrılması için, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerine ilişkin 3186 ve 2834 sayılı yasalarda değişiklik yapılacağından söz edilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001–2005), kooperatifçiliğe genel bir çerçeve içinde yer verilmiştir. Özellikle Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerkleştirilmesi ve bu anlamda yeniden yapılandırılacağından söz edilmiştir.⁴⁰ Tarım Satış Kooperatiflerini özerkleştiren ve kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlayan 4572 sayılı Kanun 1 Haziran 2000 tarihinde kabul edilmiştir. Planda, hayvancılık konusunda kooperatifçiliğin özendirileceği ifade edilmiştir. Tarımsal amaçlı kooperatifleri teknik ve mali yönden destekleme çalışmaları sürdürüldüğünü fakat kırsal kesimin sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesinde yeterli gelişme sağlanamadığı belirtilmiştir. Kırsal kesimin ekonomik yönden güçlendirilmesi için kooperatifçiliğin destekleneceği Planda ifade edilmiştir.⁴¹

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2007–2013) temel amacı, tarımsal işletme yapısının iyileştirilmesi, üretilen ürünlerin işleme ve pazarlama açısından geliştirilmesinin sağlanması, tarım ürünlerinin teşviki, tarımsal üretim potansiyelinin dönüşümü ve yönlendirilmesidir. Bunların yanında Planda, girdilerin iç üretimle karşılanması, yeni teknoloji kullanılarak ürün kalitesinin artırılması, çevre gereğini gözeterek sürdürülebilir bir tarımsal üretimin yapılması, yerli teknoloji üretim ve kullanım oranının yükseltilemesi gibi amaçlar da yer almaktadır. Bu kapsamda politikalar, teşvik ve desteklerin devam ettirilmesi, verimliliğin artırılması, girdi maliyetlerinin düşürülmesi, pazarlamada

⁴⁰ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, a.g.e., ss. 16–17.

⁴¹ Gülen Özdemir-Burçin Başaran, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, S. 142, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 44–45.

yeni yaklaşımlar geliştirilmesi, yerli teknoloji geliştirme ve kullanımının yaygınlaştırılmasıdır.⁴²

Bu açıdan kooperatifler dışında rekabet edebilecek bütün örgütlenmeler desteklenerek daha geniş bir yelpaze hedef alınmıştır. Ayıca Plan'ın 673. maddesinde, sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkı yapmalarının özendirilmesi ön görülmüştür. Plan, doğrudan kooperatiflere vurgu yapmasa da gerek küçük işletmelerin birlikte faaliyet göstermeleri, gerekse yerel kalkınmada sivil toplum kuruluşların desteklenmesine yer vermesi, kooperatifçiliğin de teşvik ve desteklenmesi anlamına geldiği söylenebilir.

Anlaşılabacağı gibi Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, diğer planlarda olduğu gibi doğrudan kooperatifleri hedef alan uygulamalardan vazgeçildiği görülmektedir. Bunun yerine bütün örgütlenmelerin geliştirilmesine yönelik bir anlayışın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu anlayışın sonucu olarak bütün örgütlenmelerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu yapılırken Avrupa Birliği politikaları ve küreselleşmenin getirmiş olduğu liberal etkilerin plana yansıdığı görülmektedir. Yine, verimlilik, rekabet gibi unsurlara planda yer verilerek özellikle tarım sektörüne rekabetçi yapı kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlayış, kooperatifler açısından faydalı olacağı gibi, bazı sakıncaları da beraberinde getirme ihtimalini doğurmuştur. Örneğin tarım kesimi örgütlenmesinde kooperatifler ile beraber üretici birliklerine yer verilmiştir. Farklı örgütlenmelerin varlığı rekabete yol açabileceği gibi kıt olan kaynakların birden çok yere dağıtılması sorununa da yol açabilecektir.⁴³

⁴² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013 Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No. 2713 – ÖİK: 666, Ankara, 2007, s. 51.

⁴³ Necdet Bilgin-Şaban Tanıyıcı, “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, S. 15, Yıl 10, Karaman, 2008, ss. 151–152.

2. TÜRKİYE'DEKİ KOOPERATİFLERİN MEVCUT GÖRÜNÜMÜ

2.1. KOOPERATİFLERİN SINIFLANDIRILMASI

Kooperatifler, uğraş alanlarına göre; tarım dışı (kentsel) kooperatifler ve tarım (kırsal) kooperatifleri olarak iki grup altında toplanabilir.

2.1.1. Tarım Dışı Kooperatifler

Tarım dışı kooperatifler ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Bu kooperatifler ortaklarının küçük tasarrufları ve devletten alınan kredi olanaklarıyla onların ihtiyaçlarını kolay yoldan ve daha ucuza karşılamaya çalışır. Bu gruba giren kooperatifler Tüketim Kooperatifleri, Konut Yapı Kooperatifleri, Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri ve Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleridir.

Tarım dışı alanda kurulan ve çalışma konusu hizmet üretimi olan kooperatiflerin genel adı Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleri olup bu grupta şu kooperatif türleri yer alır: Taşıma Kooperatifleri, Küçük Sanat Kooperatifleri, Ecza Kooperatifleri, İş Yeri (Küçük Sanayi Sitesi) Yapı Kooperatifleri, Turizm Kooperatifleri, İşçi Kooperatifleri.⁴⁴

2.1.2. Tarım Kooperatifleri

Tarım kooperatifleri, kırsal alanda yaşayan ve üreten ortaklarının ekonomik, sosyal ve meslek ihtiyaçlarını karşılamak, yasal haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla küçük çiftçiler tarafından kurulan temel ekonomik örgütlerdir. Çiftçiler bu örgütlerin çatısı altında birleşerek kendi ekonomik güçlerini ortaya koyarlar ve belirli bir ekonomik olay için uygun iş hacmini sağlamaya çalışırlar.

Tarımsal amaçlı kooperatifler tarımsal bir faaliyeti gerçekleştirmek üzere köy, belde ve ilçe gibi yerleşim merkezlerinde kurulabilmektedir. Kırsal alanda çiftçilerin ekonomik yapısı piyasada, gerek ürün fiyatlarını gerekse de girdi fiyatlarını etkileyecek durumda değildir. Tam tersine piyasadaki fiyatlar çoğunlukla çiftçinin zararına işlemektedir. Bu nedenle bir araya gelerek güç birliği oluşturup piyasa fiyatlarına karşı

⁴⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Muhasebe ve Finansman: Kooperatifler**, 2011, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/344MV0037.pdf (06.11.2012), ss. 11–14.

kooperatif desteği ile korunmaya çalışırlar. Bu bağlamda tarım kooperatifleri iki ana işlev yürütürler; üretimi arttırmak için ortaklarına kredi, gübre, tohum, ilaç gibi girdi sağlamak ve ortakların ürünlerini değerlendirmek için satın almak, işlemek ve pazarlamak. Kooperatifler de tam bu noktada devreye girer, çiftçilerden ürünleri uygun fiyattan alarak çiftçinin zarar görmesini önler.⁴⁵

Günümüzde Türkiye’de tarım ve tarım dışı birçok sektörde Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın görev ve sorumluluk alanında faaliyet gösteren 26 ayrı türde 84.232 kooperatif bulunmakta olup, bunların ortak sayıları toplamı ise 8.109.225’tir (Tablo 2).

Tablo 2: Türlerine Göre Kooperatifler ve Ortak Sayıları

	Kooperatif Türleri	Kooperatif		Birlik		Merkez Birliği	
		Sayısı	Ortak Sayısı	Sayısı	Ortak Kooperatif Sayısı	Sayısı	Ortak Birlik Sayısı
GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI	Tarımsal Kalkınma Koop.	8.173	842.563	82	4.939	4	77
	Sulama Koop.	2.497	295.984	13	733	1	10
	Su Ürünleri Koop.	522	29.972	14	202	1	12
	Pancar Ekicileri Koop.	31	1.638.981	1	31	-	-
	Tarım Kredi Koop.	1.767	1.082.978	16	1.767	1	16
	ARA TOPLAM	12.990	3.890.478	126	7.672	7	115
ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI	Konut Yapı Koop	54.996	1.985.076	338	10.525	3	62
	Küçük San. Sit. Yapı Koop.	1.052	127.098	5	142	-	-
	Toplu İşyeri Yapı Koop.	1.810	103.536	7	116	-	-
	ARA TOPLAM	57.858	2.215.710	350	10.783	3	62
GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI	Tarım Satış Koop.	322	602.248	17	322	-	-
	Bağımsız Tarım Satış Koop.	22	2.245	-	-	-	-
	Tütün Tarım Satış Koop.	66	23.414	-	-	-	-
	Yaş Sebze Meyve Koop.	37	2.886	-	-	-	-
	Tüketim Koop.	2.970	288.063	17	155	1	9
	Motorlu Taşıyıcılar Koop.	6.734	199.220	42	754	1	15
	Esnaf ve Sanat. Kef. Koop.	993	685.105	32	894	1	32
	Küçük Sanat Koop.	331	10.043	5	14	-	-
	Temin Tevzi Koop.	344	24.497	-	-	-	-
	Turizm Geliştirme Koop.	391	17.448	3	33	-	-
	Üretim Pazarlama Koop.	483	22.491	5	429	-	-
	Tedarik Kefalet Koop.	7	599	-	-	-	-
	Yayıncılık Koop.	31	767	-	-	-	-
	Hamallar Taşı. Koop.	11	586	-	-	-	-
	İşletme Koop.	585	98.769	1	7	-	-
	Sigorta Koop.	3	15	-	-	-	-
	Yardımlaşma Koop.	24	22.160	-	-	-	-
	Eğitim Koop.	30	2.481	-	-	-	-
	ARA TOPLAM	13.384	2.003.037	122	2.608	3	56
	GENEL TOPLAM	84.232	8.109.225	598	21.063	13	233

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 2012–2016**, s. 24.

⁴⁵ Zeynep Dernek, **Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No. 56, SDÜ Ziraat Fakültesi, Isparta, 2006, s. 167.

Ülkemizde en çok rastlanılan kooperatif türleri; Tarımsal Kalkınma, Tarım Kredi, Tarım Satış, Sulama, Su Ürünleri, Pancar Ekicileri, Konut Yapı, Motorlu Taşıyıcılar, Tüketim, Toplu İşyeri Yapı, Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleridir.

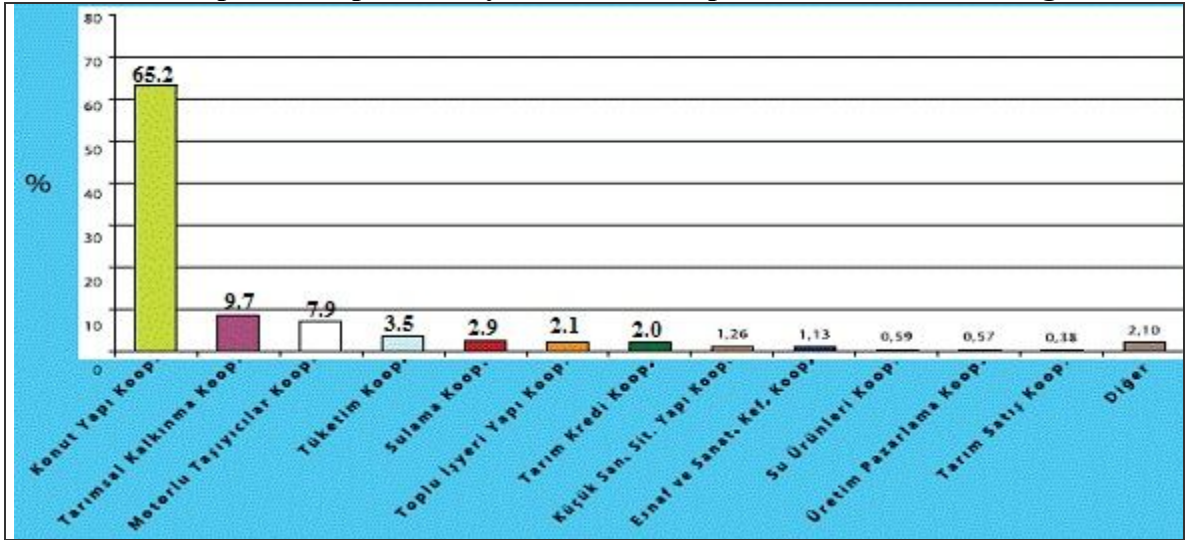
Tablo 2'den hareket ederek kooperatifleri, tarımsal ve tarım dışı amaçlarla kurulanlar olarak ikiye ayıracak olursak; ülke genelindeki 84.232 kooperatiften 13.437'inin tarımsal amaçlı, 70.795'inin ise tarım dışı amaçlarla kurulmuş olduğunu görürüz.

Tarımsal amaçlı kooperatifler, ülkedeki toplam kooperatiflerin yaklaşık % 16'ini ve toplam kooperatif ortak sayısının da yaklaşık % 56'sını oluşturmaktadır. Tarım kooperatifleri arasında kooperatif sayısı bakımından en fazla gelişen kooperatifler Tarımsal Kalkınma Kooperatifleridir. Bu kooperatifler tarım kooperatiflerinin % 61'ini oluşturmaktadır. Sulama Kooperatifleri tarım kooperatifleri arasında ikinci sırada gelmektedir. Bu kooperatifler, kooperatif sayısı bakımından tarım kooperatiflerinin % 18'ini oluşturmaktadır. Daha sonra sırası ile % 12 ile Tarım Kredi, % 4 ile Su Ürünleri, % 2 ile Tarım Satış ve % 0.2 ile Pancar Ekicileri Kooperatifleri gelmektedir.

Tarım dışı kooperatif türleri arasında kooperatif ve ortak sayısı bakımından birinciliği Konut Yapı Kooperatifleri almaktadır. Bu kooperatifler, toplam 54.996 konut yapı kooperatifi ile tarım dışı kooperatiflerin % 78'ini oluşturmaktadır. Toplam 1.985.076 ortak sayısı ile de tarım dışı kooperatif ortakların % 55'ini meydana getirmektedirler. Kırsaldan kente göçün yarattığı konut ihtiyacı bu birinciliğin en önemli nedenidir. İkinci sırada % 9 ile Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri yer almaktadır. Bunları sırasıyla % 4 ile Tüketim Kooperatifleri, % 2 ile Toplu İşyeri Yapı Kooperatifleri ve % 1 ile Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri takip etmektedir.

Türkiye'deki toplam kooperatifler içinde de en fazla sayıya sahip olan tür Konut Yapı Kooperatifleridir. Toplam 54.996 konut yapı kooperatifi bulunmaktadır ki, bu rakam toplam kooperatif sayısı içinde % 65.2'lik bir payı ifade etmektedir. İkinci sırayı % 9.7'lik payı ile Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve üçüncü sırayı ise % 7.9'luk payı ile Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri almaktadır. Bunları sırasıyla % 3.5 ile Tüketim, % 2.9 ile Sulama, % 2.1 ile Toplu İşyeri Yapı, % 2.0 ile Tarım Kredi Kooperatifleri takip etmektedir (Şekil 4).

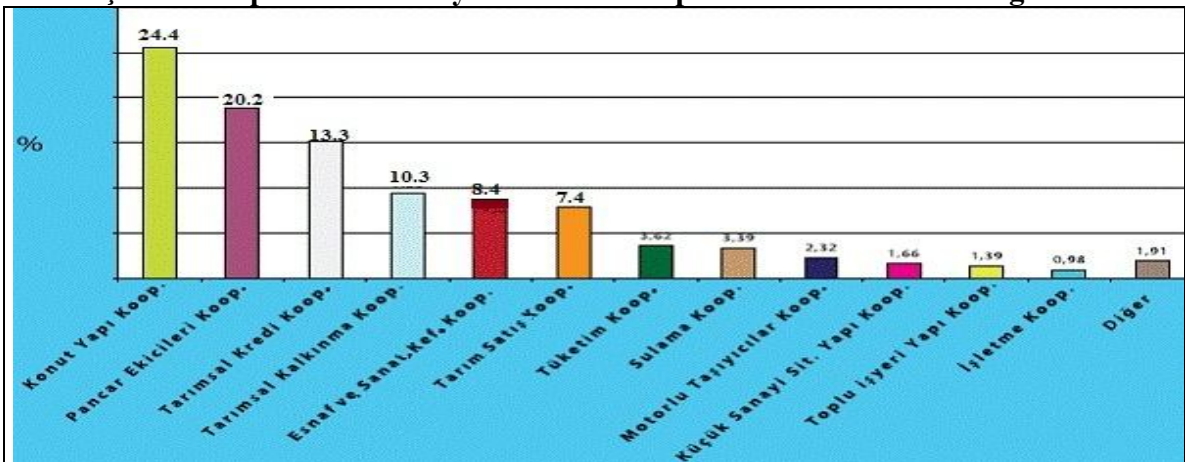
Şekil 4: Toplam Kooperatif Sayısına Göre Kooperatiflerin Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 2012–2016**, s. 25.

Türkiye’de toplam kooperatiflerin ortak sayısında nicel fazlalığın daha çok Konut Yapı Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde olduğu görülmektedir (Tablo 2). Toplam kooperatifler içinde ortak sayısı bakımından da yine Konut Yapı Kooperatifleri ilk sıradadır. Toplam 8.109.225 kişiden 1.985.076’sı (% 24.4) konut yapı kooperatifi ortağıdır. İkinci sırada, toplam kooperatif ortak sayısının % 20.2’lik bölümünü oluşturan Pancar Ekicileri Kooperatifleri yer almaktadır. Daha sonra % 13.3’lük payıyla Tarım Kredi, % 10.3’lük payıyla Tarımsal Kalkınma, % 8.4’lük payıyla Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet ve % 7.4’lük payıyla Tarım Satış Kooperatifleri gelmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Toplam Ortak Sayısına Göre Kooperatiflerin Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 2012–2016**, s. 26.

Kooperatif ve ortak sayıları ile ilgili ayrıntılı analizler yapıldığında, tarımsal amaçlı kooperatiflerde kooperatif başına düşen ortak sayısının daha fazla, tarım dışı kooperatiflerde ise daha az olduğu görülmektedir. Örneğin; en fazla kooperatif sayısına sahip olan Konut Yapı Kooperatiflerinde kooperatif başına düşen ortalama ortak sayısı 50'nin altındadır. Dolayısıyla, ülkemiz kooperatifçiliğinin genel karakteristiği az ortaklı kooperatif yapısının hâkim olmasıdır.⁴⁶

2.2. KOOPERATİFLERİN ANAYASAL VE HUKUKİ STATÜSÜ

2.2.1. Kooperatifçilik Mevzuatının Gelişimi

Yurdumuzda ilk defa 1863 yılında Mithat Paşa tarafından başlatıldığı kabul edilen kooperatifçilik hareketi, Cumhuriyet döneminde çıkarılan çeşitli yasalarla geliştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde kooperatifler ile ilgili yasal statü 1920 yılında çıkarılan İstihsal Alım Nizamnamesi ve 1924 yılında çıkarılan Zirai Birlikler Kanunu olarak anılır. Bunları, 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı Zirai Kooperatifler Kanunu ve 1935'te çıkarılan 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu izlemektedir.

Genel olarak kooperatiflerin kuruluş, işleyiş ve kontrolüne ait işlemler 1939'da çıkarılan 3614 sayılı Ticaret Bakanlığı Kuruluş Kanunu ile Ticaret Bakanlığı'na verilmiştir. Bu kanunlarla kooperatiflerin statüleri ve işleyişleri 6762 sayılı Ticaret Kanunu çerçevesinde sürdürülmüştür. Kooperatif yasaları 1920 ve 1930'lu yıllarda birbirini izleyerek çıkarılmıştır. 1930'lu yıllarda çıkarılan yasalar, 1920'li yıllarda çıkarılanlara göre daha gelişmiş bir nitelik taşımakta ve özellikle kooperatiflerden elde edilen deneyimleri birleştirmekte ve kooperatiflerin yöntemleri üzerinde olumlu sonuçlar veren bir takım denetim mekanizmalarına yer vermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle 1950 yılına kadar yurdumuzda yeni kooperatifçilik hareketleri ve yasa değişiklikleri üzerinde bir gelişme olmamıştır. Bu çerçevede içerisinde Türkiye'de kooperatifler ya genel hükümlere tabi olarak veya bazı özel kooperatif kanunlarına göre kurulup işlemektedirler. 1969 yılına kadar genel hükümlere

⁴⁶ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 2012–2016**, ss. 23–25.

tabi kooperatifler kavramından 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na tabi kooperatifler kastedilmekte iken, 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı Kanun bunun yerine geçmiştir.⁴⁷

2.2.2. Anayasalarda Kooperatifçilik

1961 Anayasası'nın 41. maddesi, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesini ve kalkınma planlarının yapılmasını devlete ödev olarak vermesi ve ayrıca 51. maddesi devleti, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri almakla görevlendirmesi, kooperatifçilik hareketine yeni bir görünüm kazandırmıştır. Bunun sonucu her beş yıllık kalkınma planında ve her hükümet programında kooperatiflere yer verilmiştir.⁴⁸

1982 Anayasası da kooperatifçiliğin toplum kalkınmasındaki rolünü dikkate alarak, kooperatifçiliğin geliştirilmesini öngörmüştür. Nitekim 1982 Anayasasının konuyla ilgili 171. maddesi: “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin arttırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır. Kooperatifler, devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle iş birliği yapamazlar” şeklindedir. 1982 Anayasası kooperatiflere siyaset yasağı koymuş ve devlet denetimi getirmiştir. 1995 yılındaki Anayasa değişikliği ile siyaset yasağı kaldırılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları kooperatifçilikle ilgili hükümlere yer vererek Türkiye’de ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma çabalarına, yeni gelişme ve bakış açısı kazanmasına yardımcı olmuştur.⁴⁹

2.2.3. Kooperatifçiliği Düzenleyen Kanunlar

Türkiye’de kooperatifler ya Genel Kooperatifler Kanununa ya da Özel Yasalara dayanılarak kurulabilmektedir.

2.2.3.1. Kooperatifler Kanunu (1163 Sayı ve 1969 Tarih)

Kooperatifler, 1969 yılına kadar Türk Ticaret Kanunu içeriğinde anılmaktaydı. 1969 yılında, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu 10.05.1969 sayılı ve 13195 numaralı

⁴⁷ Türkiye’de Kooperatifçiliğin Hukuki Statüsü, Mevzuatı ve Kooperatif Kuruluş İşlemleri, <http://www.belgeler.com/blg/5yp/turkiye-de-kooperatifciligin-hukuki-statusu-mevzuati-ve-kooperatif-kurulus-islemleri> (15.09.2012), ss. 1–2.

⁴⁸ Bilgin-Tanıyıcı, a.g.m., s. 148.

⁴⁹ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, a.g.e., s. 15.

Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile kooperatifçilik konusundaki dağınık mevzuatın birleştirilmesine çalışıldığı görülmektedir.

Bu yeni yasa, Tarım Satış, Tütün Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri gibi kendi özel yasaları olan kooperatifler dışındaki bütün kooperatifler için uygulanmıştır. 1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kanun çerçevesinde, Türkiye’deki bütün kooperatiflerin kuruluş, denetim ve işleyişini düzenleme yetkisini o zamanki adıyla “Ticaret Bakanlığı’na” vermiş bulunmaktadır. Ancak başta tarımsal amaçlı kooperatifler olmak üzere, bu görevin Ticaret Bakanlığı’nca yürütülmesi mümkün görülmeyle, Cumhurbaşkanlığı’nın 07.07.1975 Gün ve 4-550 Sayılı Teskeresi ile bir kısım tarımsal amaçlı kooperatifler, o zamanki adı ile Tarım ve Kooperatifler Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Bu kanunda 1971/1496, 1981/2475, 1987/3381, 1988/3475, 1997/4274, 2001/4629, 2004/5146, 2008/5728 ve 2010/5983 sayılı Kanunlar olmak üzere 9 defa değişiklik yapılarak, günümüz şartlarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.

2.2.3.2. 4572 Sayı ve 2000 Tarihli Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu

1985 tarihine kadar Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri, 1935 tarihli ve 2834 sayılı Kanun ile kuruluşlarını ve işleyişlerini yürütürlerdi. 30.04.1985 tarih ve 3186 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2834 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 3186 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ise 01.06.2000 tarih ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun’un 8. maddesiyle 16.06.2000 tarihinden geçerli olmak üzere tamamı yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yeni kanun ile Tarım Satış Kooperatifleri daha demokratik bir statüye kavuşmuştur. Bu kanunda, 2003/4962, 2004/5234 ve 2005 tarih ve 5290 sayılı Kanunlar olmak üzere günümüze kadar 3 defa değişiklik yapılmıştır.

2.2.3.3. 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu

Bir diğer kanun ise 1935 tarih ve 2836 sayılı Kanunun ihtiyaca cevap vermemesi üzerine çıkarılan 18.04.1972 tarih ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu’dur. Bu Kanun’da da 1984/237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK), 1985/3223 sayılı Kanun, 1988/336 sayılı KHK, 1995/553 sayılı KHK ve en son olarak 2005/5330 sayılı Kanun’lar ile değişiklikler yapılmıştır. 1581 sayılı Kanunun 1. ve 3.

maddesi ile 3. ve 16. maddesinde, “Tarım Kredi Kooperatifleri üst örgütlenmelerini gerçekleştireceklerdir (Md. 1 ve Md. 3) ve mevduat toplayabileceklerdir (Md. 3 ve Md. 16)” denilmektedir. Fakat bu kooperatifler, yasada yer almasına rağmen mevduat kabul etmemişlerdir.⁵⁰

Ülkemizdeki kooperatifçilik mevzuatı açısından bakıldığında kooperatifleri; 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’na tabi olan kooperatifler ve Özel Yasalara tabi olan kooperatifler olarak ikili bir ayırımı tabi tutmak mümkündür.

-1163 sayılı Kooperatifler Kanununa tabi kooperatifler

Özel yasalarla kurulan hariç olmak üzere, ülkemizde kurulan kooperatifler 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’na tabidirler. Bu bağlamda kurulan kooperatifler ilgili bakanlıklar dikkate alınarak tarımsal (kırsal) ve tarım dışı (kentsel) kooperatifler olarak iki grupta ele alınabilir. Tarımsal (kırsal) kooperatifler; Tarımsal Kalkınma, Pancar Ekicileri, Sulama ve Su Ürünleri Kooperatifleri olarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı nezdinde kuruluş ve faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Konut Yapı, Toplu İşyeri Yapı ve Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri Çevre ve Şehirleşme Bakanlığı, Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri, Temin, Tedarik, Nakliye, Turizm Geliştirme vb. kooperatifler ise tarım dışı (kentsel) kooperatifler ayırımına tabi tutulup Gümrük ve Ticaret Bakanlığı nezdinde kurulup faaliyetlerini sürdürmektedirler.

-Özel Yasalara tabi kooperatifler

Kooperatifler Kanunu dışında diğer yasalar çerçevesinde kurulan kooperatifler bu başlık altında yer almaktadırlar. Bu kapsamda yer alan kooperatifler 1581 sayılı Yasaya tabi Tarım Kredi Kooperatifleri ve 4572 sayılı Yasaya tabi Tarım Satış Kooperatifleri ve Tütün Tarım Satış Kooperatifleridir. Tarım Kredi Kooperatifleri, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın ilgili kuruluşu iken Tarım Satış ve Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın ilgili kuruluşlarıdır.⁵¹

⁵⁰ Halil Kızılaslan-Mehmet Menek, “Türkiye’de Kooperatiflerin Hukuki Statüsü ve Vergiler Karşısındaki Durumu”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S. 13, Zonguldak, 2011, ss. 42–45.

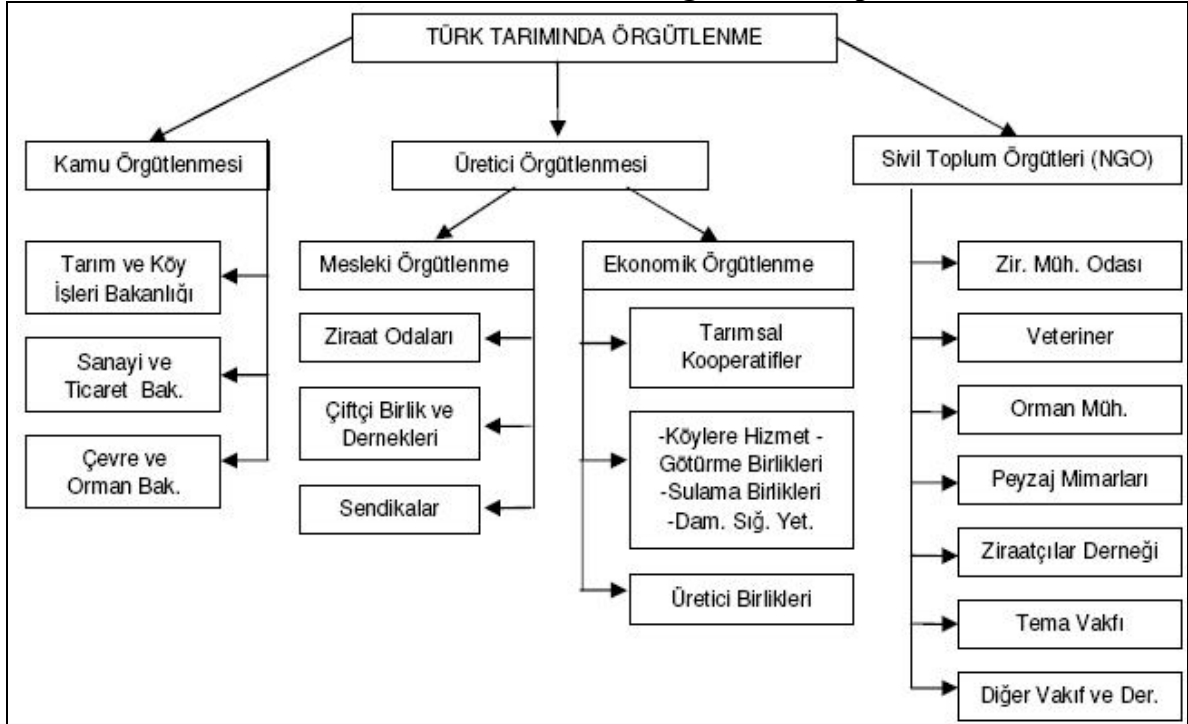
⁵¹ O. Murat Koçtürk, “Türkiye’de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi**, C.13, S. 2, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa, 2006, ss. 121–122.

3. TÜRKİYE'DE TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER

3.1. TÜRK TARIMINDA ÖRGÜTLENME

Türk tarımında örgütlenme; kamu örgütlenmesi, üretici örgütlenmesi ve sivil toplum örgütlenmesi olarak üç ana başlık altında ele alınmıştır. Burada kamu örgütlenmesi ile anlatılmaya çalışılan, devletin tarım sektöründeki örgütlenmesidir. Üretici örgütlenmesini üreticinin mesleki ve ekonomik örgütlenmesi oluşturmaktadır. Mesleki örgütlenme; Ziraat Odaları, Çiftçi Birlik ve Dernekleri ile Sendikalardan oluşmaktadır. Ekonomik örgütlenme içinde ise; Tarımsal Kooperatifler, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, Sulama Birlikleri, Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri ve Üretici Birlikleri yer almaktadır. Sivil Toplum Örgütlenmesi ise Ziraat Mühendisleri Odası, Veteriner Hekimler Odası, Orman Mühendisleri Odası, Ziraatçılar Derneği, TEMA Vakfı, Türkiye Kalkınma Vakfı ile Diğer Vakıf ve Derneklerden oluşmaktadır (Şema 1).⁵²

Şema 1: Türk Tarımında Örgütlenme Yapısı

Kaynak: İ. Hakkı İnan, Burçin Başaran, Gamze Saner, Murat Yercan, Çağdaş İnan, Ömer Özdoğan, "Türk Tarım Kooperatiflerinin AB Tarım Kooperatiflerine Uyumu ve Tarımsal Sanayiye Etkileri", **Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi, Bildiriler Kitabı-1**, Ankara, 2010.

⁵² İ. Hakkı İnan-Burçin Başaran-Gamze Saner-Murat Yercan-Çağdaş İnan-Ömer Özdoğan, "Türk Tarım Kooperatiflerinin AB Tarım Kooperatiflerine Uyumu ve Tarımsal Sanayiye Etkileri", **Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi, Bildiriler Kitabı-1**, Ankara, Ocak 2010.

3.1.1. Tarımsal Kooperatifler

Ekonomik örgütlenme içinde yer alan tarımsal kooperatiflerin amacı, “yeteri derecede iktisadi güce sahip olmayan gerçek kişilerin meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle rasyonel bir şekilde ve ekonomik olarak karşılamaktır”. Bunlar ortaklara götürülen hizmetlere göre isim alırlar.⁵³ Ülkemizde ekonomik ve sosyal yapının bir gereği olarak tarım alanında en fazla kurulup gelişen kooperatifler; Tarımsal Kalkınma, Tarım Kredi, Tarım Satış, Sulama, Su Ürünleri ve Pancar Ekicileri Kooperatifleridir.⁵⁴

Ülkemizde tarımsal kooperatiflerin sayısı, ortak sayısı ve kooperatiflerin üst örgütlenme durumlarına ait bilgiler toplu olarak Tablo 3’de gösterilmektedir.

Türkiye’de tarımsal amaçlı kooperatiflerin 3 farklı yasa altında ve 9 konuda hizmet verdikleri görülmektedir. Bunlar; 1581 sayılı Yasaya tabi Tarım Kredi Kooperatifleri, 4572 sayılı Yasaya tabi Tarım Satış ve Tütün Tarım Satış Kooperatifleri, 1163 sayılı Yasaya tabi tarımsal amaçlı kooperatifler olup bunlar; Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifleri ve Pancar Ekicileri Kooperatifleridir. Çalışma konularına göre faaliyetleri ise Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir.

Belirlenen konularda yatay ve dikey örgütlenme çalışmaları devam etmekte olup Bölge ve Merkez Birlikleri oluşturulmuştur. Merkez birliklerinin bir araya gelmesiyle de Türkiye Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Milli Birliği oluşturulmuştur. Bunun dışında tarım ve tarım dışı kooperatiflerinin merkez birliklerinin üye olduğu Türkiye Milli Kooperatifler Birliği de faaliyette bulunmaktadır.⁵⁵

⁵³ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 2 Batı Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, 2007, s. 153.

⁵⁴ Eyüp Serin, “Türkiye’de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Sorunları”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 797, Yıl 68, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2003, s. 16.

⁵⁵ Zafer Babagiray, “Türkiye’de Kooperatifçilik”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 840, Yıl 71, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2006, s. 18.

Tablo 3: Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Birim Kooperatif ve Üst Örgütlerinin Sayısal Dağılımı

TARIM KOOPERATİFLERİ								
İlgili Bakanlık	Tabi Olduğu Kanun	Türkiye’de Kooperatif Çeşitleri	Kooperatifler		Kooperatif Birlikleri Sayısı		Kooperatif Merk. Birlikleri Sayısı	
			Birim Kooperatif Sayıları	Birim Kooperatif Ortak Sayıları	Birlik Sayısı	Ortak Koop. Sayısı	Merkez Birliği Sayısı	Ortak Birlik Sayısı
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	1163, 3476 Sayılı Kanun	1. Tarımsal Kalkınma Koop.	8.173	842.563	82	4.939	4	77
		2. Sulama Kooperatifleri	2.497	295.984	13	733	1	10
		3. Su Ürünleri Kooperatifleri	522	29.972	14	202	1	12
		4. Pancar Ekicileri Koop.	31	1.638.981	1	31	0	0
	1581, 5330 Sayılı Kanun	5. Tarım Kredi Kooperatifleri	1.767	1.082.978	16	1.767	1	16
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	4572 Sayılı Kanun	6. Tarım Satış Kooperatifleri	332	602.248	17	332	0	0
		7. Tütün Tarım Satış Koop.	66	23.414	0	0	0	0
		8. Yaş Sebze ve Meyve Koop.	37	2.886	0	0	0	0
		9. Bağımsız Tar. Sat. Koop.	22	2.245	0	0	0	0
		TOPLAM	13.437	4.521.271	143	7.994	7	115

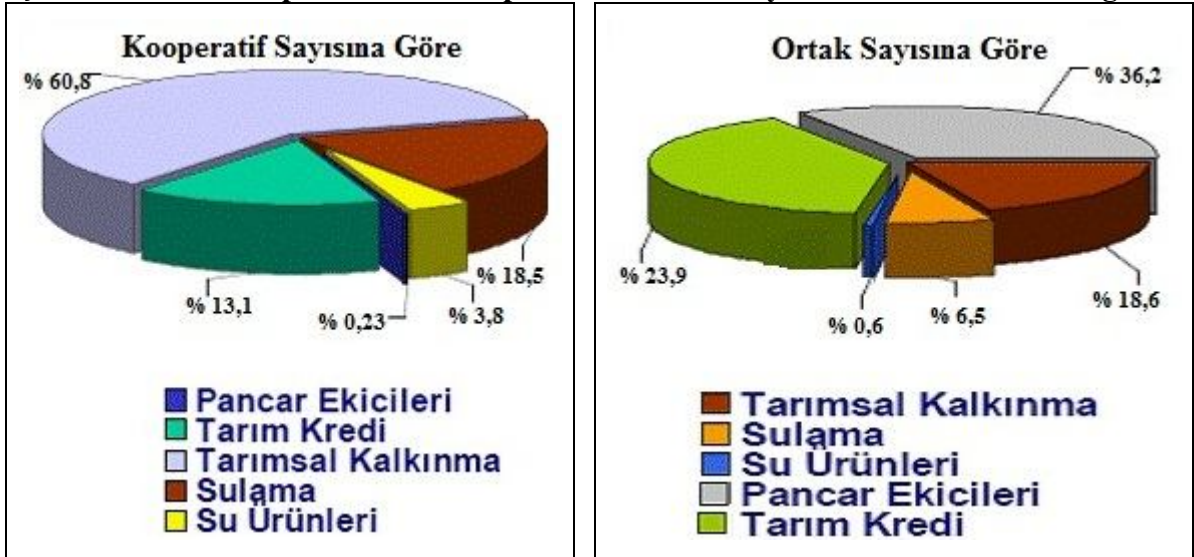
Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 2012–2016**, s. 24.

Tablo 3’ten görüleceği gibi, ülke genelinde tarımsal amaçlarla kurulmuş ve değişik konularda faaliyet gösteren 13.437 kooperatif vardır ve bu kooperatiflerin 4.521.271 üyesi bulunmaktadır. Sayısal açıdan mevcut kooperatiflerin yarısından fazlası, % 60,8 ile Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinden oluşmaktadır. Daha sonra % 18,5 ile Sulama Kooperatifleri ve % 13,1 ile Tarım Kredi Kooperatifleri ağırlıklı bir yer almaktadır. Geriye

kalan nispeten daha küçük kısmı ise % 3,8 ile Su Ürünleri, Tarım Satış ve % 0,23 ile Pancar Ekicileri Kooperatiflerinden oluşmaktadır.

Kooperatifler, ortak sayısı bakımından incelendiğinde ise % 36,2'lik payı ile en fazla ortak sayısına, kooperatif sayısı sadece 31 olan Pancar Ekicileri Kooperatifleri sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, her şeker fabrikasında bir kooperatifin oluşu ve bu kooperatife o fabrikaya pancar teslim eden tüm şeker pancarı üreticilerinin ortak olmasıdır. Buna karşılık, sayıları 8.173 olan Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin payı % 18,6'dır. Kırsal alanda köy düzeyinde en geniş şekilde örgütlenmiş olan kooperatif türü Tarım Kredi Kooperatifleridir. Mevzuatlarında yapılan düzenlemeler ile daha özerk bir yapıya kavuşmuşlardır. 1.767 Tarım Kredi Kooperatifi 1.082.978 ortağı ile toplam tarım kooperatif ortaklarının % 23,9'unu oluşturmaktadırlar. Sulama Kooperatiflerinin sayısı da 2.500 dolayında ise de, ekonomik açıdan güçlü değildirler. Bunların toplam içindeki payı % 6,5'dir (Şekil 6). Öte yandan, sayıları 332 olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri iş hacmi açısından oldukça güçlü kooperatiflerdir. Bunların sanayi tesisleri Türkiye'de en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında yer almaktadırlar.⁵⁶

Şekil 6: Tarım Kooperatiflerin Kooperatif ve Ortak Sayısına Göre Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: Seyfi Cantürk, "Türkiye'de Kooperatiflerin Yatay ve Dikey Örgütlenme Sistemlerinin Güçlendirilmesi", T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, www.dgrvtr.org/docs/canturk.pdf (16.06.2013).

⁵⁶ M. Erhan Ekmen, Avrupa Birliği Ortak Piyasa Mekanizmasının Uygulanmasında Çiftçi Örgütlerinin Rolü ve Türkiye İçin Öneriler, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, ss. 136-138.

3.1.2. Tarımsal Kooperatiflerin Sınıflandırılması

Tarım kooperatifleri değişik biçimde sınıflandırılmaktadır. Kooperatiflerin sınıflandırılması, amaçlarına göre ve faaliyet alanlarına göre yapılabilir. Amaçlarına göre sınıflandırma; tek amaçlı kooperatifler ve çok amaçlı kooperatifler şeklindedir.

3.1.2.1. Tek Amaçlı Tarım Kooperatifleri

Kooperatif kredi, girdi temini, pazarlama gibi konulardan birinde faaliyette bulunuyorsa, diğer konulardaki hizmetleri sınırlı olsa da tek amaçlı kooperatif olarak isimlendirilir. Tek amaçlı kooperatiflere örnek olarak ülkemizdeki Tarım Satış, Tarım Kredi, Pancar Ekicileri ve Sulama Kooperatifleri gösterilebilir.

3.1.2.1.1. Tarım satış kooperatifleri (TSK)

Tarımsal kooperatifler içinde, Tarım Satış Kooperatiflerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Tarım satış kooperatiflerinin amacı, ortaklarının ürünlerini satın alarak bu ürünleri en iyi şekilde değerlendirerek, perakendeci fiyatının mümkün olduğu kadar fazla kısmını çiftçiye döndürmek ve ürün piyasalarını düzenleyerek, üretici ve tüketici fiyatlarını istikrara kavuşturmadır. Ayrıca, ortaklara teknik konularda yayım hizmeti götürmek de amaçları arasında yer almaktadır. Ancak uygulamada bu kooperatifler ortakların ürünlerini satın alıp bir kısmını işledikten sonra satmaktan başka önemli bir faaliyette bulunamadıkları görülmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ortak üreticilerine aynı kredi (gübre, ilaç, tohum gibi bazı girdiler) ve bunun yanında yıllara göre değişen miktarlarda nakdi kredi sağlamakta ise de bu hizmetler sınırlı kalmaktadır.⁵⁷

Türkiye’de ilk Tarım Satış Kooperatifi 1914 yılında Aydın İncir Müstahsilleri Ticaret Anonim Şirketi adı altında kurulmuştur. Tarım Satış Kooperatiflerinde ilk üst örgütlenme ise 1933 yılında Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı adıyla gerçekleştirilmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, çok çeşitli aşamalardan geçtikten sonra esas kimliklerini 21.10.1935 tarih ve 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ile kazanmış ve 1937 yılında hazırlanan Tarım Satış

⁵⁷ İnan ve ark., a.g.m.,

Kooperatifleri ve Birlikleri tip ana sözleşmeleri ile kurulmaya ve çeşitli birlikler dâhilinde örgütlenmeye başlamışlardır.⁵⁸

Kooperatifçiliği üstten-alta kurmaya çalışan 2834 sayılı Yasa, birim maliyetini düşürebilmek için ürünlerin işlenme ve satış işlerini birim kooperatifler yerine bölgesel birliklere vermiş, gerekli araç ve gereçlerin alımının toptan ve ucuza yapılmasına ayrı bir özen gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, ülke kaynaklarını toplum çıkarı doğrultusunda kullanabilmek ve gelir dağılımında adaleti sağlayabilmek için diğer kamu kuruluşlarının yanı sıra Tarım Satış Kooperatiflerinin de destekleme alımlarında görev alabileceği yasada belirtilmiştir.⁵⁹

1935 yılında kabul edilen 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu 1984 yılına kadar devam etmiştir. Bu kanun devletin güdümünde bir kooperatifçilik öngörmüştür. 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu, 1984'te 238 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sona ermiştir. Bu Kanun Hükmünde Kararname 1985 yılında 3186 sayılı Kanuna dönüştürülmüştür. Kanun 2000 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun yürürlükte olduğu süreçte devlet Tarım Satış Kooperatiflerin içinde olmuştur. Bu birliktelik, devletin kooperatiflerin yanında yer alması, onlar için çerçeve çizici ve yönlendirici olmak biçiminde değil, çoğunlukla devletin bizzat kooperatiflerin içinde yer ve rol alma şeklinde olmuştur. Devlet kendini üreticinin yerine koyarak, üretici ortak yerine geçmiştir. Devlet, siyaset eliyle Tarım Satış Kooperatifleriyle çok yakın bir ilgi içinde olmuştur. Destekleme alımlarını Tarım Satış Kooperatifleri aracılığıyla yapmıştır. Bu durum kooperatifleri devletin bir çeşit alım ofisine dönüştürmüştür. Son olarak, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerini yeniden düzenleyen 4572 sayılı Kanun 16.06.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁶⁰

2000 tarih ve 4572 sayılı Yasa ile TSK ve Birliklerini “özerk ve mali açıdan bağımsız” kılmak amacıyla (4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun, md. 1) yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile TSK ve Birlikleri'nin özerkleştirilmesinin ve devletin etkisi kaldırılarak bağımsız kooperatifçiliğin amaçlandığı ifade edilmiştir. Fakat ilgili Yasa incelendiği zaman görülmektedir ki TSK ve Birlikleri

⁵⁸ Müftüoğlu-Aydos, a.g.e., s. 38.

⁵⁹ Haşmet Başar, **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1983, ss. 150–151.

⁶⁰ Bilgin-Tanıyıcı, a.g.m., s. 143.

mali açıdan özerkleştirilmiş ancak mali destekten yoksun bırakılmışlardır. 4572 sayılı Yasanın geçici maddesinin E bendinde “Kooperatif ve Birliklere, genel bütçeden yeniden yapılandırma amacıyla 2000 Yılı Bütçesinden tahsis edilen ödenekler ile uluslararası finans kuruluşlarınca desteklenen projeler için sağlanan doğrudan ya da dolaylı mali kaynaklar ve kredi teminatları dışında devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz” ifadesi ile kooperatif ve birliklerin devletten kredi talebi yasaklanmakta ve yapılan düzenleme ile kooperatif ve birlikler mali açıdan devletten bağımsız ancak ulusal ya da uluslararası kredi veren kurum ya da kuruluşlara bağımlı hale getirilmektedir. Dahası borç ödeme amacıyla malvarlıklarının satılması ya da sattırılması yoluyla birliklerin “mülksüzleştirilmesi” öngörülmektedir.⁶¹ Bu uygulama Tarım Satış Kooperatiflerinde ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Her türlü işlemi kayıt altında olan, sigortalı ve sendikalı işçi çalıştıran kooperatifler, bazı durumlarda kayıt dışı faaliyet gösterebilen tüccarlar rekabette zorlanmaktadırlar.⁶²

Yasa ile getirilen en önemli değişikliklerden biri de destekleme alımları konusundadır. 1985 tarih 3186 sayılı Yasanın 5/c maddesinde destekleme alımı, TSK ve Birlikleri'nin çalışma konuları arasında gösterilmişken 2000 tarih 4572 sayılı Yasada TSK ve Birlikleri'nin çalışma konularını düzenleyen 3. maddede destekleme alımı çalışma konuları arasında düzenlenmemiştir. Anlaşılacağı üzere TSK ve Birlikleri'nden bir tarımsal destekleme politika aracı olarak yararlanmaktan 2000'deki düzenleme ile vazgeçildiği görülmektedir.⁶³

Devlet destekleme alımlarının 1994 yılında kaldırılması sonrasında, bu kuruluşlar Devlet Fiyat İstikrarı Fonu (DFİF) kaynaklarından sağlanan düşük faizli kredilerle desteklenmiş olmakla birlikte yapısal sorunların çözüme kavuşturulamaması ve hükümetlerin Birliklerin yönetimlerine müdahalesi bu uygulamayı da başarısızlığa uğratmıştır. 4572 sayılı Yasa ile birlikte, Birliklere sağlanacak mali desteklere

⁶¹ Murat Kayıkcı-Sabrina Kayıkcı, “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin Yeniden Yapılandırılması (Poster Bildiri)”, **Gazi Üniversitesi Koop-Mer 2007 Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayın No. 1, Ankara, Ekim 2007, s. 48.

⁶² Ekmen, a.g.tz., s. 185.

⁶³ Kayıkcı-Kayıkcı, a.g.b., ss. 48–49.

sınırlandırma getirilerek, Birliklerin daha çok kendi mali imkânlarıyla ürün almaları hedeflenmiştir.⁶⁴

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ülkenin tarımında ve tarımsal ticaretinde büyük öneme sahip olan kooperatiflerdir. Halen 332 birim kooperatife üye 17 kooperatif üst birliğinde örgütlenmişlerdir. Birim kooperatiflere ortak toplam 602.248 civarında çiftçi mevcuttur. Çalıştıkları ürünler itibariyle birçoğu kendi sanayilerini kurmuşlardır. 2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı Kanun ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ve diğer Bakanlıklarla olan organik bağı eskisine göre zayıflamıştır. Ancak, bazı önemli kararların alınması aşamasında, örneğin; ana sözleşme değişikliği, yatırım yapma serbestisi halen ilgili bakanlık onayına bağlıdır. Bu kooperatifler halen siyasi iktidarın, özellikle genel kurulların toplanması ve yönetim kurullarının oluşturulması yönünde yaptığı baskı altındadır. Bu ise özerkliğe gölge düşürücü bir durumdur.

Bir başka önemli değişiklik de, bu Kanun ile Tarım Satış Kooperatiflerine kendi şirketlerini kurma serbestisi getirilmiştir. Örneğin, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerinin bir şirketi olan Zeytin A.Ş., Tariş'e ürün pazarlaması aşamasında çok büyük kazanımlar sağlamıştır. Bunun yanında, Gülbirlik'in bakım ürünleri konusunda kendi markasını oluşturması da, bu anlamda son derece olumlu bir gelişmedir.⁶⁵ Dünya Bankası'ndan temin edilen kredi desteği ile ülkemizde Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARİP) adı altında bir yapısal dönüşüm programı 2000 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin "Yeniden Yapılandırılması"; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca yürütülen Doğrudan Gelir Desteği ve Alternatif Ürün Programlarıyla birlikte, ARİP'in önemli bir parçasını oluşturmaktadır. 2000 yılında Dünya Bankası'nın desteği ile başlatılan Yeniden Yapılandırmanın temel amacı kooperatifleri kendi ayakları üzerinde durabilen, verimlilik ilkelerine göre çalışan ve piyasa koşullarında rekabet edebilecek bir yapıya kavuşturmadır.⁶⁶

⁶⁴ İsmail Muzaffer Eren, "Türkiye'de Kamu Açıklarının Oluşumunda Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Rolü ve Marmarabirlik Örneği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S. 3, İzmir, 2009, s. 35.

⁶⁵ Murat Yercan, "Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 13, S. 1, 2007, ss. 21–22.

⁶⁶ Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme, **II. Tarım Şurası, X. Komisyon**, <http://www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf> (02.01.2012).

3.1.2.1.2. Tarım kredi kooperatifleri (TKK)

Tarım Kredi Kooperatifleri, ülkemizin önemli tarımsal kuruluşlarından birisidir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilk hukuki temelleri 1863 yılında “Memleket Sandıkları” adı altında Mithat Paşa tarafından atılmıştır. Memleket Sandıkları ile başlayan kooperatifçilik hareketimiz temelde “Tarım Kredisini” konu olarak almıştır. Memleket Sandıkları daha sonra Menafi Sandıklarına dönüştürülmüştür. Ziraat Bankasının temellerini teşkil eden bu kuruluşlar, aynı zamanda Tarım Kredi Kooperatiflerinin de temelleri sayılmaktadır.

Tarım Kredi Kooperatiflerinin modern bir kooperatif anlayışına kavuşması, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1924’de olmuştur. Özellikle 1924 yılında çıkarılan “İtibari Zirai Birlik Kanunu”, 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”, 1935 yılında kabul edilen 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. 1972 yılında kabul edilen 1581 sayılı Kanun ile Tarım Kredi Kooperatifleri faaliyetlerini daha da ileri götürmüştür. 1972 yılından sonra Tarım Kredi Kooperatifleri teşkilatlanmasını ileriye götürmek için, çalışmalarını tamamlayarak 16 Bölge Birliğinin kuruluşunu müteakip 1977 yılında merkezi Ankara olmak üzere Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğünün kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

1984 tarih ve 237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname değiştirilerek kabulü hakkında 1985 tarihinde çıkarılan 3223 sayılı Kanun ile 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununun bazı maddelerinde değişiklikler yapılarak bu kanunla Yönetim Kurulu Başkanları ile Genel Müdürlük ve Bölge Müdürlüklerinin birlikte mütalaa edilmesi sağlanmıştır. Yapılan değişikliklerle Tarım Kredi Kooperatiflerinin özerk bir yapıya kavuşması ve Türk tarımına daha iyi ve daha hızlı hizmet sunulması yolunun açılması çalışılmıştır. Ancak, bu değişiklikler ile kooperatifçiliğin önemli ilkesi olan demokratik yapının sağlanmadığı görülmüş ve 28.06.1995 tarih ve 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1581 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile giderilmiştir. Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra kooperatif ortakları kuruluşları olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.⁶⁷

⁶⁷ T.C. Tarım Kredi Kooperatifleri 6. Antalya Bölge Birliği Müdürlüğü, “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Tarihi Gelişimi”, <http://www.tkk.8k.com/tarihce.htm> (12.11.2012).

Son olarak Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik yapılması ve 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilmesi kapsamında 12.04.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5330 sayılı Kanun ile de Tarım Kredi Kooperatiflerinin, ülkemiz tarımsal kooperatifçiliğinin Avrupa Birliği standartlarına çıkarılması için önemli bir adım atılmıştır.⁶⁸

Tarımsal kredi, ekonomilerin tarımsal kesiminin gelişmesini ve canlanmasını sağlayan ana etmenlerden biridir. Özellikle dışa dönük modern tarım, toprak ve işgücü dışındaki gereksinmelerinin karşılanması, üreticilerin kapital gücüne bağlıdır. Üretici, kendisine gerekli kapitali, kendi artırımlarıyla sağlayabileceği gibi, başka kişilerden de yararlanabilir. Çoğunlukla, özkaynakları kısıtlı olan üreticiler dış kaynaklardan kredi sağlamak zorundadırlar. Üreticilerin başvurabileceği kredi kaynakları şunlardır:

1. Kişiler: Genellikle üreticilere kredi açmayı meslek edinmiş kişiler oldukça yüksek faizle borç verirler. Özellikle tarımsal kredinin örgütlenmediği ya da zayıf örgütlendiği bölgelerde, üretici kredi bakımından bütünü ile bu kişilere bağlı bulunmaktadır.
2. Bankalar: Ticari bankalar, genellikle büyük üreticiler için kredi kaynağı olabilirler. Küçük çaplı üreticiler ise, bankalardan yararlanma olanakları son derece sınırlı olmaktadır.
3. Tarım Kredi Kooperatifleri: Küçük üreticilerin, kredi gereksinimini sağlayan en belli başlı kaynak tarım kredi kooperatifleridir.

Tarım Kredi Kooperatifleri, üyelerine en ucuz kredi sağlamak amacıyla kurulur. Tarım Kredi Kooperatiflerinin üyeleri, genellikle bankalardan kredi sağlayamayan küçük üreticilerdir. Tarım Kredi Kooperatifleri, kooperatif üyeleri ile öbür artırım sahipleri ya da kredi arasında aracılık yapmakta ve üreticilere maliyetine kredi sağlama amacını gütmektedirler. Kooperatifler, üyelerinin artırımlarını toplarlar, kredi sağlarlar, faiz oranlarını düşürürler ve kredinin verimli kullanımına ilişkin bilgi verir, krediyi yönetirler.⁶⁹

⁶⁸ İrfan Güvendi, “Avrupa Birliği Giriş Sürecinde Türkiye’de Kooperatifçilik ve Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Hizmetleri”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 842, Yıl 72, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s. 13.

⁶⁹ Rıdvan Karalar, **Teoride ve Türkiye Uygulamasında Tarımsal Pazarlama Açısından Kooperatif İşletmeler**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1975, ss. 55–56.

Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından ortaklara verilen krediler kısa vadeli (işletme) krediler (genel ihtiyaç, tohumluk, gübre, ilaç, hayvancılık) ile orta vadeli (yatırım ya da donatım) krediler (alet ve makine, hayvancılık ve diğer donatım kredileri) olmak üzere iki grupta toplanabilir.⁷⁰

Tarım Kredi Kooperatiflerinin en fazla gelişmiş olduğu bölge Batı Anadolu'dur. Nedeni de, bu bölgede küçük köylü işletmelerinin fazla olması, çiftçilerin daha kültürlü, tarımın daha etkin, daha entansif ve daha çok pazara açık olmasıdır. Batı Anadolu'da ürünlerin büyük kısmının ihraç için olması (kuru incir, tütün, üzüm, pamuk, zeytinyağı gibi) bu bölgede her türlü tarımsal kooperatif hareketinin gelişmesini kolaylaştırmaktadır.⁷¹

Tarım Kredi Kooperatifleri, her türlü tarım alet ve makineleri, araç ve gereçleri, gübre tohum, ilaç, hayvan yemi ve tüketim maddelerini sağlayarak, dağıtımını yaparlar. 2012 yılı itibariyle 1.082.978 ortağı, 1.767 birim kooperatifi, 16 Bölge ve Merkez birliği bulunmaktadır.⁷²

3.1.2.1.3. Pancar ekicileri kooperatifleri (PEK)

Pancar Ekicilerinin kooperatifler halinde örgütlenmeleri, Türkiye Şeker Sanayi'nin genişletilmesi çalışmalarının yapıldığı 1951 yılından itibaren başlamıştır. Çiftçilerin birey olarak fabrikaya ortak olmalarından ziyade toplu halde meydana getirdikleri bir kuruluşun sermayeye katılması, güçlenme yönünden daha uygun görülmüştür. Bu gelişme sağlandıktan sonra hem kooperatifleşme yolu ile çiftçinin teşkilatlanması sağlanmış hem de kalkınma için gerekli adım atılmıştır.⁷³

Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin amacı ortaklarının gereksinimi olan her türlü tohum, ilaç, tarım alet ve makineleri, yedek parçaları, kimyasal gübre, iş ve irat hayvanları ve diğer ihtiyaç maddelerini toptan sağlayarak ortaklarına peşin veya uygun taksitlerle

⁷⁰ Bülent Gülçubuk, "Kırsal Alanda Kredi Veren Kuruluşlar", http://www.kirsalcevre.org.tr/foto/file/kirsal_kalkinma_politikalari_bulentg.pdf (14.03.2012), s. 10.

⁷¹ Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 207.

⁷² "Tarım Kesiminde Kooperatiflerin Yeri ve Önemi", **Karınca Kooperatif Postası**, S. 827, Yıl 70, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Kasım 2005.

⁷³ Yalçın Arslan, Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifinin Finansal Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2007, s. 22.

satmak⁷⁴; toprak hazırlığı, ekim işleri, pancar ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, korunması, dekar veriminin artırılması konularında gerekli tedbirleri almak ve ortaklarının yararlı bilgiler edinmesine yardımcı olmaktır.⁷⁵

Tarım kesiminde hizmet kooperatifleri grubunda yer alan ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamına giren Pancar Ekicileri Kooperatifleri; kuruluşlarındaki temel nedenlerin oluşturduğu gerçekçi amaçları, kuruluş biçimi ile güçlü organizasyon yapıları ve devlet kooperatif ilişkilerinde sağladıkları denge sonucu hizmetlerin tabana yaygın bir şekilde iletilmesindeki başarıları ile tarım kesiminin kalkınma çabalarına etkili bir biçimde katkıda bulunan, örnek nitelikte, yapısal bir kooperatif özelliği taşımaktadırlar. Pancar ekim alanlarının genişletilmesi ve yeni şeker fabrikalarının kurulmaları planlanırken, çiftçi kitlelerinin mevcut potansiyelinden de yararlanılması düşünülmüş ve çiftçilerin yalnız pancar üreticisi değil, aynı zamanda, yeni kurulacak şeker fabrikasının da sahibi olmalarını sağlayacak şekilde teşkilatlanmaları öngörülmüştür. Bu temel amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu alet ve ekipmanların da temin ve dağıtımını yaparak, üretimi ve dolayısıyla ortaklarının sosyo-ekonomik durumlarını geliştirmeyi amaçlamışlardır. Pancar Ekicileri Kooperatifleri, 1972 yılında 1163 sayılı Kanuna göre merkezi üst birliği olan Pankobirlik'i (S.S. (sınırlı sorumlu) Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği) kurmuşlardır.⁷⁶

Pankobirlik; ortaklarının menfaatleri doğrultusunda dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve onların temsili amacıyla, kuruluşundan bugüne kooperatifçilik ve şeker sektörü ile ilgili uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini devam ettirmekte, gerekli gördüğü kurum ve kuruluşlara üye olmaktadır.⁷⁷

Sayısal bakımdan az olmalarına rağmen birim kooperatiflerin ortak ve sermaye yapıları “kooperatifçilik güç birliği” ilkesine uygun biçimde gelişmiş durumdadır. Pankobirlik, 1992 yılından itibaren yönetim kurulu üyelerinin tamamını çiftçilerin

⁷⁴ Ziya Gökalp Mülayim, “**Kooperatifçilik**”, Güncelleşmiş ve Yenilenmiş 6. b., Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 184.

⁷⁵ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, **Sorulu-Cevaplı Tarımsal Kooperatifçilik**, Ankara, 2003, s. 21.

⁷⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2522 - ÖİK: 538, Ankara, 2000, s. 41.

⁷⁷ Gülen Özdemir-Gülnur Tuğcu, “Şeker Pancarı Üreticileri Açısından Pankobirlik ve Yasal Gelişmeler”, **Türkiye 9. Tarım Ekonomisi Kongresi Bildiriler Kitabı**, C. 2, Şanlıurfa, 2010, s. 843.

oluşturduğu demokratik bir yönetim yapısına ulaşmıştır. Bu yapı içerisinde 31 pancar kooperatifinin çiftçi temsilcilerinden oluşan Pankobirlik, genel kurulunda kendi aralarından demokratik usullerle seçtikleri yedi üye tarafından yönetilmektedir.⁷⁸

Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkemizdeki demokratik kooperatifçiliğin en iyi uygulandığı kooperatif örgütlenmede PEK'ler özel bir yer almaktadır.⁷⁹

3.1.2.1.4. Sulama kooperatifleri (SK)

Ülkemizde Sulama Kooperatifleri 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulmakta ve faaliyetlerini sürdürmektedir. Sulama Kooperatifleri 1963 yılından itibaren “Toprak-Su Kooperatifleri” adı altında kurulmaya başlamış ve 1990'dan sonra Toprak-Su Kooperatiflerinin adı “Sulama Kooperatifleri” olarak değiştirilmiştir. Sulama Kooperatiflerinin asıl amacı, “devlet tarafından inşa edilmiş veya edilecek sulama tesislerinden alınabilecek veya diğer yollarla tarım alanlarından çıkarılacak olan suyun tarımda kullanılması ile ilgili arazi tesviyesi, tarla başı kanalları, tarla içi geliştirme yatırımları, sulama ve drenaj kanalları gibi sulama tesislerini kurmak veya kurulmuş tesisleri işletmek, işletirmek, bakım ve onarımlarını yapmaktır”.⁸⁰ Toprağın tarıma elverişli duruma getirilmesi ve sulama altyapısının korunması, bakımı, onarımı ve işletilmesi yoluyla çiftçinin yararlanabilmesi amacıyla yönetimce köylüye bir tür altyapı ve hizmetten yararlanmanın önkoşulu olarak ileri sürülen bir kooperatif türüdür.⁸¹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşacağı üzere, Sulama Kooperatiflerinin amacı sadece sulama olmayıp, aynı zamanda toprak muhafaza ve arazi ıslahını de içine almaktadır.⁸²

⁷⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2522 - ÖİK: 538, Ankara, 2000, s. 41.

⁷⁹ “Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme”, **II. Tarım Şurası, X. Komisyon**, <http://www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf> (02.01.2012).

⁸⁰ Bahri Karlı, **GAP Alanında Üretici Örgütlenmesi ve Tarımsal Kooperatifler**, Ekonomi Forumu, İstanbul, 2004, s. 23.

⁸¹ Cevat Geray, “Kooperatifçiliğin Dünya’da ve Türkiye’deki Nicel Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 47, S. 1, Ankara, 1992, s. 438.

⁸² Mülâyim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 354.

1163 sayılı Kooperatifler Kanununa göre kurulan ve çalışan Sulama Kooperatiflerin sayısı 2012 tarihi itibarıyla 2.497'ye ve ortak sayısı 295.984'de ulaşmıştır. Aslında bu kooperatifler 1163 sayılı Yasaya tabi olmalarına karşılık, devlet vesayeti altında kurulmaktadır. Devlet, Devlet Su İşleri (DSİ) ve Köy Hizmetleri aracılığı ile ulaşamadığı yörelere hizmet götürmede bu kooperatifleri kullanmaktadır. Çoğu kez ortaklar, devletin kurduğu bu sulama tesislerine sahip çıkmamaktadır (Urfa-Bilecik'te olduğu gibi). Oysa köylerimizde bir sulama imecesi geleneği mevcuttur. Bu geleneklerden hareketle, ülkemizde devletin maddi ve manevi yönlendirilmesiyle çiftçinin sahip olacağı demokratik Sulama Kooperatifleri geliştirilebilir.⁸³

Sulama Kooperatiflerine Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü arasında yapılmış bir protokole göre kredi sağlanmakta ancak kredi mekanizmasının işleyişindeki güçlükler nedeniyle genellikle sağlanan kredi yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de bugün var olan Sulama Kooperatifleri ile 512.000 hektar toprak sulanmaktadır. Bu alan, ülkede sulanan tüm toprakların % 9'unu oluşturmaktadır ve bundan 270.000 çiftçi yararlanmaktadır. Sulama Kooperatifleri yerüstü ve yeraltı sularından yararlanmalarına göre ikiye ayrılmaktadır. Yerüstü suyundan yararlanan 674 Sulama Kooperatifi ile toplam 92.111 hektar toprak sulanmaktadır. Yeraltı suyundan yararlanan 1.198 Sulama Kooperatifi ile sulanan alan ise 268.240 hektardır.⁸⁴

Sulama Kooperatifleri 13 adet birliğe ve bir merkez birliğine sahiptirler. Bu kooperatiflere ait yatırım projelerinin büyük kısmı devlet tarafından finanse edilmektedir. Sulama tesisleri kooperatiflere devredilmekte, kooperatifler su dağıtım ve tesislerin bakım hizmetlerini yürütmektedirler. Ancak tesislerin mülkiyeti kooperatiflerin değil, devletin üzerindedir. Merkez Birliğinin kurulduğu 2000 yılına kadar Sulama Kooperatiflerinin devletin vesayeti altında faaliyette bulunduğu görülür. Günümüzde Sulama Kooperatifleri ortaklarında örgütlenme bilinci henüz tam anlamıyla oluşmadığından, kooperatiflere ortaklar gerektiği gibi sahip çıkmamakta ve istenilen başarı elde edilememektedir. Son yıllarda Sulama Kooperatiflerinin karşısına rakip olarak İçişleri Bakanlığı tarafından kurulan mülki idare amirlerinin yönetimindeki Sulama Birlikleri çıkarılmıştır. Yerel

⁸³ Ayhan Çıkın-Ali Rıza Karacan, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 511, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, Bornova 1994, s. 330.

⁸⁴ Semiha Köroğlu, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, (AT Uzmanlık Tezi), Ankara, 2003, s. 97.

Yönetim Birlikleri olarak da isimlendirilen bu birlikler, kaymakam vb. kamu yöneticileri tarafından yönetildiğinden demokratik bir yönetim yapısı bulunmamaktadır. Devlet desteğinden daha fazla yararlanan Sulama Birlikleri, Sulama Kooperatiflerinde sulama maliyetlerinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır.⁸⁵

3.1.2.2. Çok Amaçlı Tarım Kooperatifleri

Kooperatif birden fazla konuda (ürün pazarlama, kredi temini, girdi alımı, arazi veya makinelerin ortak kullanımı gibi) faaliyet gösteriyorsa, çok amaçlı kooperatif adını alır. Çok amaçlı kooperatiflere Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve Su Ürünleri Kooperatifleri gösterilebilir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi; Köy Kalkınma Kooperatifi, Orman Köyleri Kalkındırma Kooperatifi, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifi ve Çay Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi olarak dört çeşit kooperatif türünü bünyesinde toplamaktadır.⁸⁶

3.1.2.2.1. Köy kalkınma kooperatifleri (KKK)

Köy Kalkınma Kooperatiflerinin özellikle 1960'lı dönemlerde Türk kooperatifçilik hareketinin öncüsü konumunda olup demokratik kooperatifçilik açısından olumlu katkıları olmuştur. Türk kooperatifçiliği o döneme kadar gerçek anlamda tabandan gelen bir kooperatifçilik hareketi ile tanışmamıştır. Ancak ülkemiz ekonomisi, özellikle de tarımın gelişmesi açısından kooperatifçiliğin önemi bu kooperatiflerle ortaya çıkmıştır. Devlete kooperatifleri destekleme görevi 1961 Anayasasının 51. Maddesinde verilmiştir. 1965 yılında Türk Ticaret Kanunu'nun kooperatif şirketlere ilişkin maddelerine göre Köy Kalkınma Kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır.⁸⁷

Ülkemizde çok amaçlı Köy Kalkınma Kooperatifleri, ilk olarak 1965 yılında ilgili Bakanlık tarafından çıkarılan “Yurt Dışına İşgücü Göndermelerinde Kooperatif Kuran

⁸⁵ İ. Hakkı İnan, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, Genişletilmiş 2. b., Sektörel Yayınlar, Yayın No. 2008–73, İstanbul, 2008, s. 145.

⁸⁶ İnan ve ark., a.g.m.,

⁸⁷ Gülen Özdemir-Yıldız Ülgen, “Köy-Koop Hareketinin Türk Kooperatifçiliğinin Gelişimine Olan Etkileri”, **VIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildirileri**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, ss. 304–308.

Köylülere Öncelik Tanınması Projesi” kapsamında kurulmaya başlamış ve sayıları hızla artmıştır.⁸⁸ Çok amaçlı olmalarından dolayı diğer tarımsal kooperatiflerden farklı olan Köy Kalkınma Kooperatifleri 1163 sayılı Kanunun çıkmasından sonra onaylanan ana sözleşmeye göre hareket ederler. Bu ana sözleşmenin 6. ve 7. maddeleri incelendiğinde kooperatiflerin, tarımsal üretim için girdi sağlanması ve ortak kullanımı, ürünlerin değerlendirilmesi nedeniyle pazarlama faaliyetlerinin yapılması gibi ekonomik amaçları yanında sosyal, kültürel ve sağlık koşullarının iyileştirilmesini içeren toplumsal amaçlarının da varlığı göze çarpmaktadır.⁸⁹ Görüldüğü gibi Köy Kalkınma Kooperatifleri, tek amaçlı kooperatiflerin hepsinin ayrı ayrı sağladıkları alım, tüketim, satış, işleme, kredi, sigorta vb. bütün hizmetleri beraberce ortaklarına sağlama amacı gütmektedir.⁹⁰

1980’den sonra bu kooperatiflerin adı Bakanlıkça değiştirilmiş, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine çevrilmiştir.⁹¹

Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin kuruluş, işleyiş, denetim ve yönlendirme hizmetleri Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Devlet, kooperatifçilik hareketinin gelişmesi ve desteklenmesine yönelik olarak kredi ve sübvansiyon kolaylıkları sağlamaktadır. Bu amaçla hazırlanmış çeşitli yönetmelikler mevcuttur.⁹²

Ülkemizde 2012 tarihi itibarıyla 8.173 Tarımsal Kalkınma Kooperatifine 842.563 ortak bulunmaktadır. Köy-Koop, Hayvancılık, Orman ve Çay Kooperatiflerinin bir kısmı bir araya gelerek bölge birliklerini ve birliklerin bir kısmı da bir araya gelerek merkez birliklerini kurmuşlardır.⁹³

⁸⁸ Nilüfer Serinikli-İ.Hakkı İnan-Derman Küçükaltan, “Edirne Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birliğinin Bilanço Analizi”, **VIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildirileri**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, s. 213.

⁸⁹ Yılmaz Ürper, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 94, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1985, ss. 33–34.

⁹⁰ Duran Taraklı, “Tarımsal Kooperatiflerimiz, Sorunları ve Çözüm Yolları”, **Özgür İnsan Dergisi**, S. 20, Ağustos, 1974, s. 55.

⁹¹ Cevat Geray, “Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz”, **Mülkiye Dergisi**, C. 27, S. 217, ts., ss. 259–260.

⁹² Gülçubuk, a.g.m., s. 10.

⁹³ İnan, a.g.e., s. 147.

3.1.2.2.2. Su ürünleri kooperatifleri (SÜK)

Türkiye’de üretici tabanına dayanan ve üreticilerin önderliğinde yönlendirilen çok amaçlı kooperatiflerden birisi de Su Ürünleri Kooperatifleri’dir.⁹⁴

Su Ürünleri Kooperatiflerinin amaçları, her türlü su ürünlerinin üretimi, yetiştiriciliği, avcılığı, işleme, depolama ve pazarlama konularında ortaklarına hizmet vermek ve gerektiğinde bu konulardaki tesisleri kurmak ve işletmektir.⁹⁵

Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifçilik hareketi 1942 yılında Halk Bankası’nın öncülüğünde başlamış, 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun çıkmasıyla derli toplu bir mevzuata kavuşmuştur.⁹⁶ Ülkemizde ilk olarak İstanbul’da 1949 yılında “Balıkçılık Kooperatifleri” adı altında bu kooperatiflerin kurulduğu görülmektedir. Bu kooperatiflerin kuruluş amaçları küçük üreticileri bir araya getirerek elde edilen ürünlerin ortak bir şekilde değerlendirmek ve karşılıklı yardımlaşmayı sağlamak olmuştur. Ancak ilk olarak kurulan bu kooperatifler sonraki yıllar kapanmak zorunda kalmışlardır.⁹⁷

1971 yılında 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu ile sektöre canlılık gelmiş, Su Ürünleri Kooperatiflerine tanınan değişik ayrıcalıklarla, balık avcılarının çok sayıda kooperatif bünyesinde toplanmaları sağlanmıştır. Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifçiliğinin ulusal ekonomik yapı içerisindeki rolü değişkenlik arz etmektedir. Ülkemizde 1973 yılında 133 Su Ürünleri Kooperatifi ve 4 Su Ürünleri Kooperatif Birliği, 1980 yılında 227 Su Ürünleri Kooperatifi, 6 Kooperatif Birliği ve 14.750 üyesi var iken bu rakam 1989 yılında 421 Kooperatif, 8 Kooperatif Birliğine ulaşmıştır. 2009 verilerine göre çalışır durumda olan 522 adet Su Ürünleri Kooperatifi ve 29.198 ortağı, 14 Kooperatif Bölge Birliği, 1 Kooperatif Merkez Birliği ile faaliyetlerini sürdürürken⁹⁸, 2012 yılı verilerine göre 522 Su Ürünleri Kooperatifine ortak 29.972 üretici/balıkçı bulunmaktadır. Merkez Birliği şeklinde örgütlenmesini tamamlayan Su Ürünleri Kooperatiflerinin 14 Bölge Birliği ve 1 Merkez Birliği bulunmaktadır.

⁹⁴ Karlı, a.g.e., s. 23.

⁹⁵ Mülâyim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 372.

⁹⁶ Kadir Doğan-Metin Timur, “Balıkçılık Sektöründe Su Ürünleri Kooperatiflerinin Rolü ve Örgütlenme Yapıları”, **Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi**, Şanlıurfa, 2010, s. 857.

⁹⁷ Bahattin Çetin, “Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifleri”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 614, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Şubat, 1988, s. 13.

⁹⁸ Doğan-Timur, a.g.m., s. 855.

Faaliyetleri konusunda yeterli veri bulunmayan bu tip kooperatifçiliğin geliştirilmesi, deniz ve akarsu kaynakları açısından son derece elverişli bir coğrafi konumda bulunan ülkemiz açısından büyük faydalar sağlayabilecektir. Bu nedenle su ürünleri kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi açısından, 1380 sayılı Su Ürünleri Yasasının günümüz şartlarına göre yeniden düzenlenerek, bu kooperatiflerin uygulayacakları projelerin desteklenerek teşvik edilmesi ile sürekli ve sağlam mali gelir kaynaklarına kavuşturulmaları sağlanmalıdır.⁹⁹

⁹⁹ Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme, **II. Tarım Şurası, X. Komisyon**, <http://www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf> (02.01.2012).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARMARA BÖLGESİ'NDE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE GELECEĞİ

1. MARMARA BÖLGESİ'NDE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ

Bir bölgenin sahip olduğu ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi örgütsel yapısıyla yakından ilgilidir. Bir toplumda örgütlenmenin yaygın ve güçlü olması gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ülke geneli açısından bakıldığında Marmara Bölgesi, tarımda örgütlenme açısından güçlü bir bölgemizdir. Bölgede, tarım kesiminde ekonomik amaçlı örgütlenmenin durumu ülke geneline benzerlik göstermekte olup Türkiye tarımındaki örgütlenme alanında görülen genel yapısal sorunlar (devlet-kooperatif ilişkileri, yasal sorunlar, mali sorunlar, kooperatif ve diğer birlikler arası iletişim etkileşim, eğitim ve araştırma) bölge içinde de hissedilmektedir.¹

Marmara Bölgesi'ndeki tarımsal kooperatifçilik faaliyetleri oldukça gelişmiş bir düzeyde olup, tarım kooperatifleri gerek birim kooperatif sayısı gerekse ortak sayısı açısından diğer bölgelerimize nazaran daha iyi bir durumdadır. Bölgedeki tarımsal kooperatiflerin sayısı oldukça yüksek olmakla birlikte, bu üretici örgütlerinin işlevsel açıdan daha etkin hale gelebilmesi için kurumsallaşma düzeylerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.²

Marmara Bölgesi'nde üreticilerin ekonomik amaçlı örgütleri olan Tarımsal Kalkınma, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri (Trakyabirlik, Marmarabirlik) gibi kuruluşlar oldukça etkin bir şekilde tarım sektöründe faaliyet göstermekte olup, sektöre yönelik üretim, pazarlama ve ürünlerin değerlendirilmesinde aktif rol oynamakta, ürünlerin üreticiden tüketiciye direk olarak ulaştırılmasında büyük bir öneme sahiptirler.³

¹ T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, **TR 42 Doğu Marmara Bölge Planı 2010–2013**, Eylül 2010, www.marka.org.tr/uploads/files/plan.pdf (15.12.2012), s. 196.

² Burçin Başaran, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Yeni Kooperatif Standartları ve Ülkemiz Kooperatiflerinin Uyumunu: Trakya Bölgesi Tarım Kooperatifleri Örneği, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2003, s. 88.

³ T.C. Tekirdağ İl Özel İdaresi, "1/25.000 Ölçekli Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı", **Plan Analitik Raporu**, Tekirdağ, 2010, www.tekirdag.gov.tr/dosyalar/PlanAnalitikRaporu.pdf (09.04.2012), s. 155.

1.1. BÖLGEDE TARIMSAL KOOPERATİF TÜRLERİ

Tablo 4'ten de görüleceği gibi, Marmara Bölgesi'nde toplam 2.350 birim kooperatif ve bu kooperatiflerin 709.566 ortağı bulunmaktadır. 2012 verilerine göre, ülke genelindeki tarım kooperatiflerinin % 18'i ve toplam kooperatif ortaklarının % 16'sı Marmara Bölgesi'nde yer almaktadır. Dolayısıyla ülkemizdeki her altı kooperatiften biri Marmara Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Tablo 4: Marmara Bölgesinde Tarım Kooperatifleri ve Ortak Sayıları

Kooperatif Türü	Marmara Bölgesi		Türkiye		Türkiye'ye Oranı (%)	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	1.532	126.087	8.222	843.609	% 19	% 15
Tarım Kredi Kooperatifleri	354	207.622	1.679	1.080.821	% 21	% 19
Tarım Satış Kooperatifleri	63	153.432	332	670.493	% 19	% 23
Sulama Kooperatifleri	264	31.762	2.051	296.098	% 13	% 11
Su Ürünleri Kooperatifleri	134	6.701	565	30.077	% 24	% 22
Pancar Ekicileri Kooperatifleri	3	183.962	31	1.641.472	% 10	% 11
TOPLAM	2.350	709.566	13.330	4.562.570	% 18	% 16

Kaynak: T.C. Edirne, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2012 Yılı Çalışma Raporu**, Edirne, Ocak–Temmuz 2012, ss. 11–12; T.C. Tekirdağ Valiliği Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2011 Yılı Tarım Raporu**, Tekirdağ, Haziran 2012, s. 124; T.C. Kocaeli Valiliği İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **2011 Yılı Yatırım, Hizmet ve Faaliyet Brifingi**, Kocaeli, Aralık 2011, s. 31; T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şube Müdürlüğü, **2012 Yılı Faaliyet Raporu**, Sakarya, 2013, s. 4; T.C. Balıkesir Tarım İl Müdürlüğü, **Balıkesir İli Tarım Master Planı**; T.C. Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü, **Çanakkale İli Tarım Master Planı**; T.C. Bursa Tarım İl Müdürlüğü, **Bursa İli Tarım Master Planı**; T.C. Bilecik Tarım İl Müdürlüğü, **Bilecik İli Tarım Master Planı**; T.C. İstanbul İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **İstanbul İli Tarım Master Planı**; www.kirklareltarim.gov.tr/kooperatifçilik/htm (25.03.2012); verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sayısal açıdan ülke genelinde olduğu gibi Marmara Bölgesi'nde de tarımsal amaçlı kooperatiflerden en yaygın olanı Tarımsal Kalkınma Kooperatifleridir. Toplam 1.532 Tarımsal Kalkınma Kooperatifine 126.087 ortak bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki 354 Tarım Kredi Kooperatifine 207.622, 63 Tarım Satış Kooperatifine 153.432, 264 Sulama

Kooperatifine 31.762, 134 Su Ürünleri Kooperatifine 6.701 ve 3 Pancar Ekicileri Kooperatifine 183.962 üye bulunmaktadır.⁴

Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri en yaygın tür olmasına karşın Tarım Kredi Kooperatifleri bölgede en çok ortağa sahip olan kooperatif türüdür. Bunu Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve Sulama Kooperatifleri takip eder. En az ortağa ise Su Ürünleri Kooperatifleri sahiptirler. Öte yandan bazı üreticiler birden fazla kooperatif veya üretici örgütüne üyedir.

Marmara Bölgesi'nde yer alan tarımsal kooperatif ve ortaklarının ülke genelindeki tarımsal kooperatif ve ortaklarına göre yüzdesel dağılımları Tablo 4'te gibidir. Buna göre, Türkiye genelinde faaliyet gösteren Su Ürünleri Kooperatiflerinin % 24'ü bölgede yer almaktadır. Bunu % 21'lik payıyla Tarım Kredi Kooperatifleri, % 19'luk paylarıyla Tarım Satış ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, % 13'lük payıyla Sulama Kooperatifleri ve % 10'luk payıyla Pancar Ekicileri Kooperatifleri izlemektedir. Kooperatif ortak sayıları bakımından ise Tarım Satış Kooperatifleri ortaklarının % 23'ü, Su Ürünleri Kooperatifleri ortaklarının % 22'si, Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının % 19'u, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ortaklarının % 15'i, Pancar Ekicileri ve Sulama Kooperatifleri ortaklarının % 11'i Marmara Bölgesi'ndedir.⁵

Bölgede Tarımsal Kalkınma, Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri kooperatif-ortak ilişkileri ve sosyal ilişkiler açısından karşılaştırıldığında, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin diğer kooperatiflere göre çok daha iyi durumda olduğu gözlenmiştir. Ekonomik ilişkiler açısından ise Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ortaklarının tümünün, Tarım Satış Kooperatifleri ortaklarının % 90,6'sının ve Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının ise % 80'inin kooperatifleri ile aktif olarak alışverişte buldukları tespit edilmiştir.⁶

⁴ Arif Semerci, "Trakya'da Tarımsal Yapı, Verimlilik ve Gelişmişlik Düzeyi", **Tarım ve Mühendislik**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı, S. 76-77, 2006, s. 67.

⁵ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 4 Doğu Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, 2007, s. 225.

⁶ Süheyla Balcı Akova, **Ergene Havzasında Mekânsal Kullanımlar**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 57.

Marmara Bölgesi, yer şekilleri ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar, Trakya Bölümü (Yıldız Dağları Bölümü ve Ergene Bölümü), Çatalca-Kocaeli Bölümü ve Güney Marmara Bölümü'dür (Harita 1)

Harita 1: Marmara Bölgesinin Bölümleri

Kaynak: <http://www.harbiforum.org/marmara-bolgesi/129080-marmara-bolgesi-haritasi.html> (03.04.2012).

1.2. TRAKYA BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ

Bölüm Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli İl merkezleri ve bunlara bağlı ilçe ve köylerin tamamını içine alan Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden biri olan Marmara Bölgesi'nin Trakya kesimidir. Trakya bölümü üretici örgütlenmesi açısından oldukça iyi bir durumdadır. Trakya bölümünü oluşturan Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde tarım kooperatifleri gerek birim kooperatif sayısı gerekse ortak sayısı açısından oldukça gelişmiş bir durumdadır. Bölümde Tarım Satış Kooperatifleri Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerinde ve bunlara bağlı ilçelerde; Tarım Kredi Kooperatifleri ise Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerinde ve bunlara bağlı ilçelerde hatta nüfusu 1000'den büyük olan bazı köylerde şubeleri mevcuttur. Ayrıca bu bölümde diğer bölgelerimizde örnekleri pek görülmeyen Köylere Hizmet Götürme Birlikleri ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri gibi üretici örgütleri de bulunmaktadır.⁷

⁷ İ. Hakkı İnan-İlknur Kumkale-Okan Gaytancıoğlu, **Trakya'da Kırsal Kesimin Örgütlenmesinde Tarım Kooperatifleri, Üretici Birlikleri ve Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Rolü**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 91, Ankara, 1999, s. 33.

Trakya bölümünü oluşturan Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerindeki üretici örgütleri ve bu örgütlere ortak olan üretici sayıları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Trakya Bölümünde Tarım Kooperatifleri ve Ortak Sayıları

Kooperatif Türü	Edirne		Tekirdağ		Kırklareli		Toplam	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tarım Kredi Koop.	38	29.590	43	24.326	33	17.008	114	70.924
Yağlı Tohumlar T.S.K.	9	25.148	8	16.798	8	20.250	25	62.196
Tarımsal Kalkınma Koop.	133	13.490	117	8.902	112	14.082	362	36.474
Sulama Koop.	91	12.111	27	2.498	31	5.348	149	19.957
Su Ürünleri Koop.	15	864	8	364	3	197	26	1.425
Pancar Ekicileri Koop.	-	-	-	-	1	93.752	1	93.752
TOPLAM	286	81.203	203	52.888	188	150.637	677	284.728
Köylere Hizmet Götürme Birlikleri	8	20.245	7	18.800	8	3.000	23	42.045
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri	1	140	1	155	1	130	3	425
TOPLAM	295	101.588	211	71.843	197	153.767	703	327.198

Kaynak: T.C. Edirne Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2012 Yılı Çalışma Raporu**, Edirne, Ocak-Temmuz 2012, ss. 11–12; T.C. Tekirdağ Valiliği Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2011 Yılı Tarım Raporu**, Tekirdağ, Haziran 2012, s. 124; www.kirklarelitarim.gon.tr/kooperatifcilik.htm (25.03.2012).

Tablo 5’ten de anlaşılacağı üzere Trakya bölümünde toplam 677 birim kooperatif ve bu kooperatiflerin 284.728 ortağı bulunmaktadır. Trakya’da Tarım Kredi ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri tarımsal örgütlenme açısından önemli konumdadırlar. Bölümde, Tarım Kredi Kooperatiflerine 70.924, Tarım Satış Kooperatiflerine 62.196, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine 36.474, Sulama Kooperatiflerine 19.957, Su Ürünleri Kooperatiflerine 1.425, Pancar Ekicileri Kooperatiflerine 93.752 üye bulunmaktadır.⁸

⁸ Semerci, “Trakya’da Tarımsal Yapı, Verimlilik ve Gelişmişlik Düzeyi”, a.g.m., s. 67.

1.2.1. Tarımsal Kooperatifçilik Biçimleri

Trakya Bölümünde kurulmuş ve faaliyetlerini sürdürmekte olan üretici örgütlerini aşağıdaki konu başlıkları altında sıralayabiliriz;

1.2.1.1. Tarım Kredi Kooperatifleri

Trakya Bölümündeki üreticilerin büyük bir çoğunluğuna hitap eden kooperatiflerin başında gelen Tarım Kredi Kooperatifleri Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerinde ve birçok köyde üreticilere hizmet vermektedirler. Bölümdeki Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarına daha çok tarımsal girdi ve kredi temin etmektedirler. Özellikle gübre, zirai ilaç, tohumluk, zirai alet, ekipman gibi çeşitli girdilerin satışı bu kooperatiflerce yapılmaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerince üyelerine kullanılan krediler ağırlıklı olarak nakdi şekilde kullanılmaktadır. Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarının ihtiyaçlarını öncelikle öz kaynaklarından karşılamaktadır. Ancak bu yeterli olmadığında T.C. Ziraat Bankası plasmanları ile merkez ve bölge birlikleri kaynakları kullanılmaktadır.

1.2.1.2. Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri

Trakya Bölümü'nde Tarım Satış Kooperatifleri, Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Trakyabirlik) adı altında örgütlenmişlerdir. Bölümün en önemli tarımsal ürünlerinden biri olan ayçiçeğinin fiyatını belirlemesinden ve ürünün alımında ve işlenmesinde önemli bir rol oynamasından ötürü Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri bölümde sayıca en fazla ortağa sahip kooperatif türlerinden biridir. Kısa adı Trakyabirlik olan Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği sadece bölgede üretilen ayçiçeğini satın almakla kalmayıp ortaklarının ihtiyacı olan birçok tarımsal girdiyi kredili ve ucuz fiyatlarla temin ederken nakdi kredi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmaktadır.⁹

⁹ İnan, Kumkale, Gaytancıoğlu, a.g.e., s. 34.

1.2.1.3. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Trakya Bölümü'ndeki Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde genelde aynı konularda faaliyet göstermekte olup genel olarak bu kooperatiflerin ana faaliyetleri, süt temini ve sütün pazarlanması şeklinde olmaktadır. Bölümde süt pazarlamasında yaygın kooperatif türü Köy-Koop'tur. Daha önce sadece sütleri toplama işini gerçekleştiren kooperatifler, daha sonra kendi işleme tesislerini kurarak bu alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ancak faaliyetleri henüz yeterli seviyede değildir. Bölümde süt pazarlama ve satış konusunda gerekli birlik ve kooperatif bazında yapılanma ileri bir seviyede bulunmaktadır. Üreticilerin oluşturduğu birlik ve kooperatifler sütün hemen hemen dörtte birini pazarlamaktadırlar. Bu, bölümün örgütlenme açısından gelişmişliğinin göstergesidir.¹⁰ Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ayrıca temel gıda maddeleri temini, akaryakıt temini, tohumluk temini (buğday, ayçiçeği), girdi temini (yem), market işletmesi, tarım makineleri kullanma, kantar, mandıra, et ve et ürünleri işleme gibi konularda da üreticilerine hizmetler vermektedirler.

1.2.1.4. Pancar Ekicileri Kooperatifleri

Cumhuriyetin ilk şeker pancarı fabrikası olan Alpulu Şeker Fabrikasının Kırklareli İli sınırları içinde yer alması bölümde Pancar Kooperatiflerinin yer almasına neden olmuştur. Pancar Ekicileri Kooperatifleri bölüm tarımı için önemli bir kuruluş ve tarımsal girdi fiyatlarının oluşmasında belirleyici unsurdur. Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin en önemli işlevi bölümdeki pancar üreticilerinin ürettiği şeker pancarını satın almaktır. Bu kooperatifler, şeker pancarı tarımı yapan ortaklarına birçok tarımsal girdiyi kredili ve düşük faizli olarak vermektedirler.

1.2.1.5. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri

Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, ülkemiz tarımında 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren görülmeye başlayan bir örgütlenme biçimidir. Tamamen üreticilerin yapması gerekenleri devletin yöneticilerinin yapması şeklinde değerlendirebileceğimiz bu birlikler maalesef gerçek anlamda kooperatifçilik yapmamaktadır. Hizmet birlikleri

¹⁰ Gülen Özdemir-Burçin Başaran, "Trakya Bölgesinde Süt Pazarlamasında Kooperatiflerin Yeri ve Önemi", <http://www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=416> (14.07.2013).

özellikle süt pazarlaması konusunda faaldirler. Bu birlikler kuruldukları bölgeye göre illerde mülki idare amiri olan Vali'nin ilçelerde ise Kaymakam'ın yönetimindedir. Üreticilerin Hizmet Birliğine teslim ettikleri ürünü ihale yolu ile satıp yaklaşık % 4'ünü mahsup eden bu birlikler, devletin asli görevi olan köye yol, su, okul, cami vb. hizmetleri yine üreticilerin paraları ile yapmaktadırlar. Aynı zamanda üreticilere bazı faaliyetlerde de bulunmaktadırlar. Örneğin, yem temini, suni tohumlama gibi.

1.2.1.6. Damızlık Sığır Yetiştirici Birlikleri

Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri yapı olarak çok amaçlı faaliyet gösteren Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine benzemekle birlikte konu olarak damızlık yetiştirmeyi amaçladığı için tek bir faaliyete ağırlık veren Hizmet Kooperatiflerine benzemektedir. Damızlık Sığır Yetiştirici Birlikleri, çalıştırdıkları nitelikli personeller sayesinde (ziraat mühendisleri, veteriner) ortaklarının sahip olduğu süt sığırlarını damızlık soy kütüğüne göre seçimini ve uygun koşullarda bakım ve beslemesini yapabilmesi için teknik ve ekonomik açıdan hizmet vermektedir. Ayrıca çeşitli girdileri de (veteriner ilaçları, yem vb.) piyasa fiyatlarının altında temin ederek ortaklarına sunmaktadır.¹¹

Trakya Bölümü, Yıldız Dağları Bölümü ve Ergene Bölümünden oluşmaktadır.

1.2.2. Yıldız Dağları ve Ergene Bölüm'ünde Tarım Kooperatifçiliği

1.2.2.1. Yıldız Dağları Bölümü ve Kooperatifçilik Biçimleri

Ülkemizde Trakya kesimi ve bu kesimi oluşturan Yıldız Dağları Bölümünde yer alan Kırklareli İli üretici örgütlenmesi düzeyi bakımından oldukça iyi seviyededir. Kırklareli İlinde 2010 yılı itibarı ile 188 adet Tarımsal Amaçlı Kooperatif faaliyet göstermektedir. Bu kooperatiflerden faaliyet alanları ve konularına göre 112 adedi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, 33 adedi Tarım Kredi Kooperatifi, 8 adedi Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi, 31 adedi Sulama Kooperatifi, 3 adedi Su Ürünleri Kooperatifidir. İlde ayrıca 1 adet Pancar Ekicileri Kooperatifi Babaeski İlçesi Alpulu Beldesinde faaliyet göstermektedir.¹²

¹¹ İnan, Kumkale, Gaytancıoğlu, a.g.e., ss. 34–35.

¹² 2010 Yılı Kooperatifçilik Çalışmalarımız, <http://www.kirklarelitarim.gov.tr/kooperatifcilik.htm> (25.03.2012).

İlde faaliyet gösteren:

—Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, süt toplama ve pazarlama, üyelerine yem tedariki, mazot ve bakkaliye hizmetleri, tarım makineleri ve minibüsle yolcu taşıma işletmeciliği konularında faaliyet göstermektedirler. Toplam 112 Tarımsal Kalkınma Kooperatiften 64'nün ortak olduğu Köy-Koop Kırklareli Birliği il merkezinde faaliyette bulunmaktadır. Ortak sayısının yaklaşık 12.000 civarında olan Köy-Koop Kırklareli Birliğinin faaliyet alanları: süt toplama ve pazarlama, temel gıda dağıtım, satış, akaryakıt satışı, veterinerlik hizmetleri, tohumluk buğday üretimi ve pazarlanması şeklindedir.

Köy-Koop Kırklareli Birliğine üye olan 64 Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, ürettikleri sütü genellikle birliğe teslim etmektedirler. Birlik faaliyet gösterdiği Kırklareli İli ve çevresinde, özel sektör ile rekabet etmekte ve süt piyasasında fiyatların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Köy-Koop Kırklareli Birliği, ortaklarının % 97,46'sının sütünü pazarlamakta, % 4'nün ürününü işlemekte, % 22'sine kredi temin etmekte, % 15,25'ne teknik bilgi sağlamakta, % 100,00'ne temel tüketim maddeleri sağlamakta, % 33,90'nına tohum sağlamakta, % 42,37'sine gübre temin etmekte, % 29,66'sına zirai ilaç temin etmekte, % 92,37'sine akaryakıt temin etmektedir. Ayrıca ortakların % 12,19'u kooperatiflerden yem sağlamaktadır.¹³

—Sulama Kooperatifleri, ortaklarının ürün çeşitliliğine ve sulama sahası içerisindeki arazilerin kuyu ve kanal vasıtası ile sulanması, sulama ile ilgili girdilerin temini konularında,

—Su ürünleri Kooperatifleri, su ürünleri ile ilgili avlanma ve pazarlama, ortaklarının su ürünleri ile ilgili malzemelerin temini, ruhsat ve vize işlemleri konularında,

—Pancar Ekicileri Kooperatifi, ortaklarının her türlü tarımsal girdilerinin temininde (tohum, gübre, tarım alet ve makineleri, zirai ilaçlar vb. gibi konularda) faaliyet göstermektedirler.

İl genelinde bulunan 188 kooperatiften 2 adedi süt ürünleri ve 1 adedi ise et mamulleri konusunda gıda üretimi yapmakta, 78 kooperatif ise üretilen çiğ sütü toplayarak pazarlama işi yapmaktadır.

¹³ Haşim Özudoğru, Köy-Koop Kırklareli Birliğinin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2004, ss. 87–106.

Tarım ve hayvancılık desteklemelerinin kooperatif ve birlikler aracılığı ile üreticilere verilmeye başlanması ile birlikte Kırklareli İlinde kooperatif kurma girişimlerinde artış gözlenmiştir. Bu çerçevede İlde 2010 yılı içerisinde Merkez İlçede 1 ve Vize İlçesinde 1 adet olmak üzere toplam 2 adet Tarımsal Kalkınma Kooperatifi kurulmuştur. İl genelindeki tarımsal amaçlı kooperatifleşme oranı 2010 yılı itibarı ile % 78'dir.¹⁴

1.2.2.2. Ergene Bölümü ve Tarım Kooperatifçiliği

Trakya kesimini oluşturan diğer bölüm olan Ergene Bölümü ve bu bölümde yer alan Edirne ve Tekirdağ illerindeki üretici örgütlenme düzeyi ve türleri, kesimin Yıldız Dağları Bölümünde yer alan Kırklareli iline benzer şekilde iyi olmakla birlikte, ülkemizde kooperatifçilikle ilgili genel problemlerin ve bu husustaki yetersizliklerin etkilerini burada da görmek mümkündür.

Bölüm'de 2012 yılı itibarıyla 250 Tarımsal Kalkınma, 17 Tarım Satış, 81 Tarım Kredi, 118 Sulama ve 23 Su Ürünleri Kooperatifleri olmak üzere toplam 489 adet tarımsal amaçlı kooperatif ve bunlara 134.091 üye bulunmaktadır.

Ergene Bölümü'nde görülen çiftçi örgütlenmelerinden biri de Önder Çiftçi Projesi'dir. Önder Çiftçi Projesi'nin yürütücüleri Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Alman Tarım Birliği ve Alman Teknik İşbirliğidir. Bu proje 27 Aralık 1986 yılında resmi gazetede yayımlanmış ve ülkemizde ilk kez Tekirdağ'da kurulmuş olup bölüm dâhilinde Muratlı, Çorlu, Malkara ilçelerinde oluşturulan çiftçi gruplarına uygulanmıştır. Önder Çiftçi Çalışma Gruplarının amaçları şu şekilde belirtilebilir:

-Üyelerin tarımsal işletmecilik, tarım ekonomisi, tarımsal teknoloji konuları ve genel ziraat konularında eğitilmesi ve bilgilendirilmesi;

-Çiftçilerin ekonomik ve teknik tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmede yardımcı olacak örgütlerin kurulmasında yol göstermesi;

-Bilimsel araştırma ve pratikte kazanılan tecrübe sonuçlarının üye çiftçilere aktarılması;

¹⁴ 2010 Yılı Kooperatifçilik Çalışmalarımız, <http://www.kirklarelitarim.gov.tr/kooperatifcilik.htm> (25.03.2012).

- Tarımsal amaçlı endüstriyel, bilimsel ve mesleki kuruluşlarla temas kurulması;
- Zirai konularda çiftçilere yönelik seminerler düzenlenmesi ve üye çiftçilerin tüm faaliyetlerde grup çalışmalarına özendirilmesi;
- Tarım alanlarında üye çiftçilerle beraber deneme, tarla günleri, tecrübe alışverişi, tartışmalar, toplu yurtdışı ve yurtiçi geziler vb. yapılması;
- Tüm bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için yeterli sayıda ziraat mühendisinin uzman danışman olarak görevlendirilmesidir.

Çiftçi grupları her yıl kendi yönetim kurullarını belirlemekte, yönetim kurulu da bir danışman atamaktadır. Gruplar kendi aralarında iki koordinatör aracılığıyla organize olarak ortak çalışmakta ve bilgi alışverişinde bulunmaktadır.¹⁵

1.3. ÇATALCA-KOCAELİ BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ

Marmara Bölgesi'nin kuzeydoğu topraklarında yer alan Çatalca-Kocaeli Bölümü, Adapazarı ovasının doğusundan başlayıp Silivri'ye kadar devam ederek Çatalca ve Kocaeli yarımadalarını, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Yalova ve kısmen Düzce illerini kapsamaktadır.¹⁶

Çatalca-Kocaeli Bölümü'nde tarım sektörü, sanayi ve turizm sektörü kadar gelişme gösterememektedir. Bölüm'de yer alan İstanbul ve Kocaeli gibi iller diğer birçok illerden göç aldığı için artan nüfusla birlikte çarpık yapılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bölümde yer alan İstanbul İli diğer illerin tarımsal ürünleri için önemli bir iç ve dış pazar merkezi durumundadır. İlde tarım alanlarının tarım dışı faaliyette kullanılması, tarım sektörü ile diğer sektörler (sanayi, turizm ve inşaat) arasında haksız bir rekabetin oluşmasına neden olmaktadır. İstanbul'da tarım arazilerinin büyük bir kısmı tarım dışı amaçlarda kullanılmaktadır. Tarıma elverişli araziler üzerinde sanayi tesisleri ve konutlar inşa edilerek verimli tarım topraklarının yok olmasına neden olmaktadır.¹⁷

¹⁵ Akova, a.g.e., s. 61.

¹⁶ T.C. Marmara Belediyeler Birliği, **Stratejik Plan 2011–2015**, <http://www.marmara.gov.tr/document/stratejik-plan-2011-2015.pdf> (12.12.2012), s. 14.

¹⁷ T.C. İstanbul İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **İstanbul İli Tarım Master Planı**, s. 141.

1.3.1. Bölümde Üretici Örgütlenmesi

Türkiye’de olduğu gibi Çatalca-Kocaeli Bölümü’nde de kooperatifçiliğe yeterince önem verilmemiş ve bunun sonucunda tarımsal kooperatif ve birlikler sayı ve özellikle işlev bakımından istenilen seviyede değildir. Kooperatifçilik sektörünün istenilen düzeyde gelişmemesinin nedenleri arasında, üreticilerin etkin bir biçimde örgütlenmemeleri önemli bir yer tutmaktadır. Tarım kesiminin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve üreticilerin eğitim düzeyleri örgütlenmede en büyük engel olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölümde üretilen hayvansal ve bitkisel ürünlerin pazarlanmasında kooperatiflerin mevcut olmayışı üreticileri çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Örgütlenmedeki yetersizlik, tarımsal faaliyetlerin günün ihtiyaçlarına göre yapılmasını engellemektedir.¹⁸

Bölümde faaliyet gösteren tarımsal amaçlı kooperatiflerin ve bunların türlerine göre dağılımı aşağıdaki Tablo 6’da belirtilmiştir.

Tablo 6: Çatalca-Kocaeli Bölümünde Tarımsal Amaçlı Kooperatif Türleri

Kooperatif Türü	İstanbul		Kocaeli		Sakarya		Toplam	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Kalkınma Koop.	18	3.303	63	4.456	133	18.539	214	26.298
Tarım Kredi Koop.	16	6.954	18	12.312	38	32.166	72	51.432
Tarım Satış Koop.	2	4.999	1	693	8	33.885	11	39.577
Sulama Koop.	5	514	2	381	2	92	9	987
Su Ürünleri Koop.	40	2.386	10	438	2	218	52	3.042
Pancar Ekicileri Koop.	-	-	-	-	1	40.619	1	40.619
TOPLAM	81	18.156	94	18.280	184	125.519	359	161.955

Kaynak: T.C. Kocaeli Valiliği İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **2011 Yılı Yatırım, Hizmet ve Faaliyet Brifingi**, Aralık, 2011, s. 31; T.C. İstanbul İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **İstanbul İli Tarım Master Planı**, s. 45; T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şube Müdürlüğü, **2012 Yılı Faaliyet Raporu**, Sakarya, 2013, s. 4 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹⁸ T.C. İstanbul İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **İstanbul İli Tarım Master Planı**, ss. 44-131.

Görüleceği gibi kırsal alanda faaliyet gösteren 214 adet Tarımsal Kalkınma, 72 adet Tarım Kredi, 52 adet Su Ürünleri, 11 adet Tarım Satış, 9 adet Sulama ve 1 adet Pancar Ekicileri Kooperatifi olmak üzere toplam 359 adet tarımsal amaçlı kooperatif ve bunların 161.955 ortağı bulunmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere Çatalca-Kocaeli Bölümünde sayısal olarak en fazla kurulan kooperatif türü Tarımsal Kalkınma Kooperatifleridir.

Kocaeli İli Kandıra ilçesi Teksen köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin uygulamakta olduğu “Ortakların Mülkiyetinde 200 Başlık Süt Sığırcılığı Projesiyle” büyük bir atılım göstermiş, yörede hayvancılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca ildeki üreticiler lehine süt fiyatlarının dengelenmesinde büyük rol oynamıştır. Kooperatif, ortaklarının gerekli tüketim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir tüketim mağazasını hizmete sokmuştur. Ortaklar her türlü tüketim maddesi ihtiyacını bu kooperatiften karşılamakta ve vadeli alış veriş yapabilmektedirler. Ayrıca kooperatif, ortakların süt ve besi yemi ihtiyacını karşılamaktadır. Yemler ortaklara veresiye satıldığı gibi verdiği süte mahsuben de satılmaktadır.

Çatalca-Kocaeli bölümünde, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin çoğu genelde süt toplama ve pazarlama ile orman ürünleri konusunda faaliyet göstermekte olup, ormandan iş alıp ortaklarına dağıtmaktadır. Tüm kooperatiflerin içinde orman ve hayvancılık konusunda faaliyet gösterenlerin haricinde diğer kooperatiflerin durumu iç açıcı değildir.¹⁹

1.4. GÜNEY MARMARA BÖLÜMÜ VE TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİ

Güney Marmara Bölümü Saros Körfezi ile İzmit Körfezi'nin güneyinde kalan, Çanakkale, Balıkesir, Bursa ve Bilecik illerini kapsayan alandır. Güney Marmara Bölümü'ndeki tarımsal kooperatifçiliğin genel özellikleri, Türkiye'deki kooperatifçilik anlayış ve gelişiminden soyutlanamaz. Nitekim üreticiler arasında kooperasyon hareketi 1935 tarihli 2834 ve 2836 sayılı yasalarla başlatılmak istenmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri yolu ile dağıtılan krediler üreticileri kooperatiflere çekmede ve sayısal gelişimin sağlanmasında önemli rol oynamıştır.²⁰

¹⁹ Melek Ilıcalı, **Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve Kocaeli İli Örnek Bir Kalkınma Kooperatifinin İncelenmesi**, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bursa, 2000, s. 19.

²⁰ Haşmet Başar, **Bursa'da Tarımsal Yapı Değişikliği ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sorunları Üstüne Bir Araştırma**, Bursa Üniversitesi Yayınları Yayın No: 3-011-0028, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1980, s. 11.

Güney Marmara Bölümünde 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun uyarınca faaliyet gösteren kooperatifler bulunmaktadır. Bölümde kooperatifçilik oldukça gelişmiş durumda olup Koza Tarım Satış ile Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri üst örgütlenmelerini Birlik olarak tamamlamışlardır.²¹

Güney Marmara Bölümü'nde faaliyet gösteren tarım kooperatifleri ve bu kooperatiflerin ortak sayıları Tablo 7'de verilmiş olup, 1.314 adet değişik konularda çalışan tarımsal amaçlı kooperatif ve bu kooperatiflerin 262.883 ortağı bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7: Güney Marmara Bölümünde Tarımsal Amaçlı Kooperatif Türleri

Kooperatif Türü	GÜNEY MARMARA BÖLÜMÜ							
	Bursa		Balıkesir		Çanakkale		Bilecik	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Tarım Satış Koop.	10	21.493	9	17.019	7	10.223	1	2.924
Tarım Kredi Koop.	53	38.065	61	40.048	39	-	15	7.153
Tarımsal Kalk. Koop.	307	27.646	314	-	307	28.302	28	7.367
Sulama Koop.	38	4.135	20	-	41	5.641	7	1.042
Su Ürünleri Koop.	18	677	12	674	25	864	1	19
Pancar Ekicileri Koop.	-	-	1	49.591	-	-	-	-
TOPLAM	426	92.016	417	107.332	419	45.030	52	18.505

Kaynak: T.C. Balıkesir Tarım İl Müdürlüğü, **Balıkesir Tarım Master Planı**; T.C. Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü, **Çanakkale Tarım Master Planı**; T.C. Bursa Tarım İl Müdürlüğü, **Bursa İli Tarım Master Planı**; T.C. Bilecik Tarım İl Müdürlüğü, **Bilecik İli Tarım Master Planı**; Pankobirlik Dergisi, Pankobirlik Yayın Organı, S. 98, Yıl: 20, 2010, s. 26 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Birim kooperatif sayısı açısından bölümde ilk sırayı Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri almaktadırlar. Toplam 956 Tarımsal Kalkınma Kooperatifine 63.315 üye bulunmaktadır. Üye sayısı açısından ise 85.266 üye ile Tarım Kredi Kooperatifleri ilk sıradadır. Bunu 63.315 üyesi ile Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, 51.659 üyesi ile Tarım

²¹ Erkan Rehber-Bahattin Çetin, **Bursa Tarımının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Yayın No: 2, Bursa, 1995, s. 39.

Satış Kooperatifleri, 49.591 üyesi ile Pancar Ekicileri Kooperatifleri, 10.818 üyesi ile Sulama Kooperatifleri ve 2.234 üyesi ile Su Ürünleri Kooperatifleri takip eder.

1.4.1. Tarımsal Kooperatifçilik Biçimleri

Üreticilerin üretim, pazarlama, işleme vb. fonksiyonlarını yapmalarında onlara önemli ölçüde yardımcı kuruluşlar olan kooperatiflerin Güney Marmara Bölümündeki üreticilere yapmış oldukları hizmetler ile ilgili bazı kısa açıklamalar şu şekilde özetlenebilir;²²

1.4.1.1. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Güney Marmara Bölümü'ndeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin ortaklarına verdiği hizmetler çok çeşitlidir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri her şeyden önce bir hizmet üretim işletmesi olup ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardır.

Güney Marmara Bölümü'nde yer alan Bursa İlindeki Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri daha çok soğuk hava depoculuğu yönünde yatırımlara girişmişlerdir. Bu hizmet ile çiftçi, tarımsal ürünlerini (meyve ve sebze) muhafaza edebilmekte ve talebe göre malını piyasaya sürebilmektedir. Böylece üreticiler, piyasanın olumsuz koşullarına karşı korunmakta ve ürünlerini satamama endişesinden kurtulmaktadır.²³ Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerin ortaklarına sağladıkları diğer hizmetler ise şöyledir: ortaklarının akaryakıt ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik akaryakıt bayiliği, üretimi gerçekleştirilen ürünlerin satışı, pazarlanması, nakliyesi gibi ara hizmetleri çiftçinin üzerinden alarak bünyesinde gerçekleştirmek, ulaşım sorununu ortadan kaldırmak için ulaşım hizmetlerini üstlenmek, zirai hastalıklarla mücadele çabalarını olumlu yönde teşvik etmek için zirai ilaç satış bürosu hizmeti, gübre temini, ilaçlandırma ve budama zamanları ile ilgili bilgilendirme, arazi kiralama gibi başlıca hizmetlerdir.

Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerin önemli faaliyetlerinden biri de sahip oldukları ürün alım depolarını alıcılara kiralayarak kooperatife gelir sağlamak ve alıcıları üye

²² Rehber-Çetin, **Bursa Tarımının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, a.g.e., s. 41.

²³ Orhan Yavuz-Bülent Gürbüz, **Ağaköy Monografisi**, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi No: 2002/86, Bursa, 2004, s. 39.

üreticiler ile buluşturmaktır. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri üreticilerin ürünlerini daha iyi pazarlayabilmeleri için pazar araştırması yaparak alıcılarla temaslar kurmakta, bazı ürünlerin alımında aracılık ederek üreticiye daha fazla gelir sağlamaktadırlar.²⁴

Güney Marmara Bölümünde yer alan Çanakkale ilindeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerin faaliyet alanları ise daha çok çiğ süt toplama ve pazarlaması şeklindedir. Çanakkale ilinde süt pazarlaması için faaliyet gösteren çok sayıda Tarımsal Kalkınma ve Pazarlama Kooperatifi bulunmaktadır. Özellikle inek sütü pazarlamasında etkinlik gösterilmekte, koyun ve keçi sütü pazarlamasında kooperatif kanalıyla pazarlama düşük düzeyde kalmaktadır. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri üretilen sütün pazarlanmasında, oluşturdukları üst birlik vasıtasıyla pazarlama ve fiyat teşekkülünde etkili olmaktadır. Türkiye’de kooperatifler kanalıyla çiğ süt pazarlama oranının ortalama olarak % 4 olduğu düşünülürse Çanakkale ilinde bu oranın çok daha yüksek olduğu görülmektedir.²⁵

1.4.1.2. Tarım Kredi Kooperatifleri

Bölümde Tarım Kredi Kooperatifleri mevduat toplamak, kredi sağlamak, faiz oranını düşürmek, ortaklarına kredi konusunda önerilerde bulunmak, alınan kredinin üretimde kullanılmasını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Tarım Kredi Kooperatifleri küçük yerleşim birimlerine ulaştırılan hizmetin çiftçiye götürülmesinde faydalı olmakta ancak çiftçinin ürettiği ürünün satışında etkili olmamaktadırlar.

1.4.1.3. Tarım Satış Kooperatifleri

Güney Marmara Bölümünde üreticilerin daha kolay ve karlı bir şekilde ürünlerini değerlendirmelerini amaçlayan çeşitli Tarım Satış Kooperatifleri bulunmaktadır. Bölümde bulunan Tarım Satış Kooperatiflerine ait bilgiler aşağıda özetlenmiştir:

²⁴ Mehmet Yıldırım, Türkiye ve Bursa İlindeki Tarımsal Kooperatiflerin Önemi ve İşleyişleri, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü (Lisans Tezi), Bursa, 2011, ss. 53–54.

²⁵ T.C.Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü, **Çanakkale Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Çanakkale, 2004, s. 15.

-Koza Tarım Satış Kooperatifleri

Bursa ilinde bulunan Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Kozabirlik), ortak üreticilerince yetiştirilen ürünlerin en iyi şekilde pazarlanmasını sağlamak ve üretimi arttırmak amacı ile faaliyette bulunmaktadır. Kozabirlik'in faaliyetlerinin en başında ortaklarına girdi temin etmek, ipekböceği yumurtası üretmek, yaş koza alımı yapıp ham ipek üreterek satmak, ipek filatür ve bükme fabrikasındaki çekim artığı malları ihraç etmek gelmektedir. Kozabirlik'i oluşturan 5 adet Koza Tarım Satış Kooperatifinden 1'i bölümde yer alan Bilecik ilindedir.

-Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri

Bölümde yer alan Bursa ilinde Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine (Trakyabirlik) bağlı 5 adet, Balıkesir ilinde 5 adet ve Çanakkale ilinde 4 adet Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi bulunmaktadır.

-Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri

Bölümde üretilen zeytinin daha iyi pazarlanması amacıyla kurulan Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine (Marmarabirlik) bağlı 8 Tarım Satış Kooperatifinden 4'ü Bursa ilinde, 3'ü Balıkesir ilinde bulunmaktadır.²⁶

1.4.1.4. Pancar Ekicileri Kooperatifleri

Güney Marmara Bölümü'nde yer alan bir diğer tarımsal amaçlı kooperatif türü de Balıkesir ve Bursa civarı Pancar Ekicileri Kooperatifidir. 1953 yılında kurulmuş olan bu kooperatif pancar üreticilerine tarımsal araç, gereç ve kimyasal gübreler yanında dayanıklı malların satımını da amaçlamaktadır. Yönetim merkezi Balıkesir'de olan Pancar Ekicileri Kooperatifi, Güney Marmara Bölgesine hitap eden bir kuruluş haline dönüşmüş, ortak adedini ve ödenmiş sermayesini pancar ekim alanlarının genişlemesiyle hızla arttırmıştır. Önceleri Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin belirttiği doğrultuda yatırım yapan kooperatif 1972 yılında üst örgütün (PANKOBİRLİK) kurulmasıyla daha bağımsız bir yönetime kavuşmuştur. Balıkesir ve Bursa civarı Pancar Ekicileri Kooperatifi, Bursa ve Balıkesir İllerinde dağılmış toplam 49.591 ekicisine hizmet götürmektedir.²⁷

²⁶ Rehber-Çetin, **Bursa Tarımının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, a.g.e., ss. 41-67.

²⁷ Başar, **Bursa'da Tarımsal Yapı Değişikliği ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sorunları Üstüne Bir Araştırma**, a.g.e., s. 12.

1.4.1.5. Sulama Kooperatifleri

Güney Marmara Bölümü'ndeki Sulama Kooperatifleri, tarım arazilerinin sulanması ve tarımsal üretimin arttırılması amacı ile kurulan bir örgüttür. Burada bu kooperatiflerin kurulması ile tarım alanlarının verimliliğini arttırma amacı gözetilmektedir. Önceden beri kullanılan sulama yöntemleri ile damla sulama yöntemi için üyelerini bilinçlendirmek, bölümdeki Sulama Kooperatiflerinin önemli faaliyetleri arasında yer alır.²⁸

2. TRAKYABİRLİK VE MARMARABİRLİK TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ

Marmara Bölgesinde kurulan ve faaliyet göstermekte olan tarımsal kooperatifler arasından, gerek çalıştırdıkları kaliteli personel sayısı ve ülke istihdamına sağladıkları katkılardan, gerek üye üreticilerinden satın aldıkları ürünleri işleyip katma değer yaratarak onların daha yüksek gelir elde etmelerini sağlamalarından, gerekse de elde ettikleri yıllık ciroları ile Türkiye'nin En Büyük 500 Kuruluşu arasına girmeyi başararak ülke ekonomisine sağladıkları katkılardan dolayı Trakyabirlik ve Marmarabirlik örnek Tarım Satış Kooperatifleri olarak seçilmiştir.

Marmara Bölgesinin en önemli tarımsal ürünlerinden olan ayçiçeği ve sofralık zeytinin fiyatlarını belirlemelerinden ve bu ürünlerin alım miktarlarında ve işlenmesinde önemli bir rol oynamalarından ötürü Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri ve Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri bölgede sayıca en fazla ortağa sahip kooperatif türlerinden biridir. Kısa adı Trakyabirlik olan Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Marmarabirlik) sadece bölgede üretilen ayçiçeği ve sofralık zeytini satın almakla kalmayıp ortaklarının ihtiyacı olan birçok tarımsal girdiyi kredili ve ucuz fiyatlarla temin ederken nakdi kredi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmaktadırlar.²⁹ Bu birlikler, ülkemizde zeytin, zeytinyağı, ayçiçeği yağı gibi temel gıda maddelerinin üretiminde en büyük sanayi kuruluşlarını bünyelerinde barındırmakta ve son derece başarılı çalışmalar yapmaktadırlar. Bu kuruluşların ürettikleri gıda maddeleri gıda güvenliği alanında örnek olacak

²⁸ Yıldırım, a.g.tz., s. 56.

²⁹ İnan-Kumkale-Gaytancıoğlu, a.g.e., s. 34.

niteliktedir.³⁰ Ülke ekonomisi açısından büyük önem taşıyan bu kuruluşlara ilişkin bilgilere aşağıda değinilmiştir;

2.1. TRAKYABİRLİK (Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)

Marmara Bölgesinde ayçiçeği alanında faaliyet gösteren Tarım Satış Kooperatifleri, Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (TRAKYABİRLİK) adı altında örgütlenmişlerdir.³¹

Resim 1: TRAKYABİRLİK Genel Müdürlüğü

Kaynak: http://www.trakyabirlik.com.tr/TBirlik_Portal/DesktopDefault.aspx?tabid=421 (08.12.2012).

2.1.1. Kuruluş, Amaç ve Çalışma Konuları

Edirne, Babaeski ve Lüleburgaz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri 1966 yılında bir araya gelerek Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliğini (TRAKYABİRLİK) kurmuşlardır. Kurulduğu günden bugüne Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgelerine kadar genişleyerek 13 ilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Trakyabirlik'in kurulduğu 1966 yılından günümüze ortak kooperatif sayısı 3'ten 48'e, ortak sayısı da 2.103'ten³² yaklaşık 47.111'e çıkmıştır.³³

³⁰ T.C. Türkiye Ziraatçılar Derneği, "Gıda Raporu 2011", <http://www.ziraatcilerderneği.org.tr/index.php/tr/Biz-Kimiz/Raporlar> (03.07.2013), s. 16.

³¹ T.C. Edirne Tarım İl Müdürlüğü, **Edirne Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Edirne, Ocak 2005, s. 66

³² Ali Asma, Uzunköprü İlçesindeki Kooperatiflerin Mali Rasyolar ve Rantabilite Açısından Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2005, ss. 16–17.

³³ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **İdare Faaliyet Raporu 2012**, s. 108.

Kuruluş yıllarından bu yana, ortaklarından ve ayçiçeği üreticilerinden aldığı ürünleri depolayıp, uygun fiyat bulduğunda satan böylece, ortaklarının ürünlerini değerlendiren, ayrıca üreticinin tohum, gübre, zirai araç-gereç gibi ihtiyaçlarını karşılayan Trakyabirlik³⁴, 1976 yılında Karacabey Yağ Fabrikasını satın alması, 1982 yılından itibaren Entegre Tesislerin kademeli olarak üretime geçmesi ile birlikte, rafine yağ, margarin ve fenni yem üretimine başlamış ve yeni amaçlarını: “üretici ve tüketici aleyhine fiyat dalgalanmalarını önlemek, ürünleri mamul haline getirerek aracıları azaltmak suretiyle üreticinin kazancını arttırmak ve tüketiciye ekonomik hizmet vermek, piyasaya kaliteli ürün sunmak, iştiraki olan tohum şirketi vasıtası ile verimi yüksek tohum temin edip yağ oranındaki artışın sağlanması, ücretsiz hizmet veren toprak tahlil laboratuvarları yardımı ile gübre kullanılmasında denge ve tasarrufun sağlanması” olarak belirlemiştir.³⁵

Belirtilen bu amaçlar doğrultusunda Trakyabirlik, bölge çiftçisini destekleyerek bitkisel yağlarda dışa bağımlı olan ülkemizi bu bağılılıktan kurtarmaya ve üretimi arttırarak döviz kaybının önüne geçmeye çalışmaktadır. Ayrıca Trakyabirlik, gerek ülkemizde gerekse dünyadaki ayçiçeği fiyatlarını yükselterek belli bir seviyenin altına düşmemesi ve ayçiçeği üreticisinin mağdur olmaması için ürün alımı ve fiyat politikaları geliştirmektedir.³⁶

Trakyabirlik’in çalışma konularını ise: “ortakların ürünlerini en iyi şartlarda değerlendirmek ve üretimde kullanılan girdi niteliğindeki her türlü ihtiyacın yurt içinden ya da yurt dışından temin etmek, bu amaçla bayilik almak, dağıtmak, kiralamak ve gerektiğinde ortaklarını kredi ile desteklemek” şeklinde ifade edebiliriz.³⁷

³⁴ Aziz Şatana, “Türkiye ve Trakya’da Bitkisel Yağ Üretimi”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 5, İstanbul, Ocak 2002, s. 216.

³⁵ http://www.trakyabirlik.com.tr/TBirlik_Portal/DesktopDefault.aspx?tabid=420 (04.01.2012).

³⁶ Şatana, a.g.m., s. 218.

³⁷ T.C. Edirne Tarım İl Müdürlüğü, **Edirne Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Edirne, Ocak 2005, s. 66

2.1.2. Trakyabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Kuruluşlar

Trakyabirlik'e bağlı kooperatifler Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nde faaliyet göstermektedir. Trakyabirlik'in faaliyet alanının bu kadar geniş olması ekonomik olarak çalışmasını önlemekte ve denetimini de zor hale getirmektedir. Örneğin Ankara, Afyon ve Kütahya'daki kooperatiflerin uzaklıktan dolayı denetimi zor olmaktadır. Bu bölgedeki ortaklara yeterli hizmet götürülememekte, buralarda üretilen ayçiçeğinin az miktarda olması ve ürünün merkeze taşınması, maliyeti yükseltmektedir.³⁸

Trakyabirlik'in, Şerefli Tekirdağ'da kurulu Entegre Tesisleri ve bu Entegre Tesisleri bünyesinde bulunan Karma Yem Fabrikası ile Bursa Karacabey'de kurulu Yağ Fabrikası bulunmakta olup tüm tesislerini % 100 kullanmaktadır.³⁹

2.1.2.1. Trakyabirlik'e Bağlı Kuruluşlar

Trakyabirlik'e bağlı kuruluşlar Entegre Tesisleri, Karacabey Yağ Fabrikası ve Karma Yem Fabrikası olmak üzere üç tane olup aşağıda kısaca bu kuruluşlara değinilmiştir.

2.1.2.1.1. Entegre tesisleri

Tekirdağ'a bağlı Çorlu İlçesinin Şerefli Çiftliği mevkiinde bulunan Entegre Tesislerin 500 bin m² büyüklüğündeki arsasında 1975 yılında 40 bin tonluk yağ tankı, doldurma ve boşaltma pompaları yaptırılarak ilk adım atılmıştır. Entegre Tesisleri 1982 – 1985 yılları arasında kademeli olarak işletmeye açılmış, konusunda ülkemizin sayılı modern tesislerinden biri olmuştur. Entegre Tesisleri 180.000 ton/yıl ayçiçeği işleme, 78.000 ton/yıl rafine yağ, 30.000 ton/yıl kahvaltılık margarin, 144 bin ton/yıl yem üretim kapasitesine sahiptir. Gelişmiş ve çağın gereklerine uygun modern tesislerde atık arıtma ünitesi kanalıyla çevreye saygılı üretim yapılmaktadır (Resim 2).

³⁸ Emine Bayraktar, Tekirdağ İli Malkara İlçesi Köylerinde Trakyabirliğin Tarımsal Yayım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1997, s. 22.

³⁹ Bayraktar, a.g.tz., s. 36.

Resim 2: Trakyabirlik'in Entegre Tesisleri

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 110, Edirne, Ekim 2011, s. 3.

2.1.2.1.2. Karacabey yağ fabrikası

Bursa İli'ne bağlı Karacabey İlçesi'nde bulunan ekstraksiyon tesisleri özel sektöre ait bir firma tarafından kurulmuş, 1976 yılında Trakyabirlik tarafından satın alınmıştır. Günlük 100 ton ayçiçeği işleme kapasitesine sahip fabrika 1977-78 işyılında üretime başlamıştır. Yapılan çeşitli eklemeler, kurulan üniteler ile kapasitesi arttırılan fabrika bünyesinde 350 ton/gün kapasiteli bir karma yem fabrikası kurulmuştur. Trakyabirlik'in ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi'nde bulunan kooperatiflerine hizmet veren Karacabey Yağ Fabrikası 80.000 ton/yıl ayçiçeği işleme, 27.000 ton/yıl rafine yağ, 100.000 ton/yıl fenni yem üretim kapasitesine sahip olup, atık arıtma ünitesi kanalıyla çevreye saygılı üretim yapmaktadır (Resim 3).⁴⁰

Trakyabirlik'in Marmara Bölgesi'ndeki kooperatiflerine hizmet veren Karacabey Yağ Fabrikası'nda Biryag rafine ayçiçeği yağı, Biryag sızma zeytinyağı, Trakyağ rafine ayçiçeği yağı ile birlikte Trakyem kuzu-buzağı, süt ve besi yemi çeşitlerinden oluşan fenni yem üretimi yapılmaktadır.

⁴⁰ http://www.trakyabirlik.com.tr/TBirlik_Portal/DesktopDefault.aspx?tabid=422 (30.11.2012).

Resim 3: Karacabey Yağ Fabrikası

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 110, Edirne, Ekim 2011, s. 3.

2.1.2.1.3. Karma yem fabrikası

Trakyabirlik, Tekirdağ Şereflide kurulu Entegre Tesislerine 1981 yılında Karma Yem Fabrikasını bünyesine alarak, 1983 yılından itibaren ekstraksiyon, rafine ve margarin ünitelerinin tamamlanması ile üretim faaliyetlerine geçilmiştir. Trakyabirlik; Karma Yem Fabrikasında üretilen ve kooperatif ortakları başta olmak üzere diğer üreticilere de dağıtımını yapılan fenni yem ve küspe satışları ile hem Birlik'in faaliyet alanına hem de ülkemiz hayvancılık sektörüne önemli katkılar sağlamaktadır. Yıllık yaklaşık 30.000 ton küspe ve yılda 160.000 ton fenni yem üretimi ve satışı ile özellikle hayvancılıkla uğraşan kooperatif ortakları desteklenmektedir.⁴¹

Birlik tarafından yağlık ayçiçeği ve hububat (buğday, arpa v.s.) depolamak üzere, Entegre Tesisi bünyesinde beher adedi 5.000 m³ hububat depolama kapasiteli toplam 80.000 m³ (36.000 ton ayçiçeği depolama kapasitesi) 16 adet, Karacabey Yağ Fabrikası bünyesinde beher adedi 4.000 m³ hububat depolama kapasiteli toplam 16.000 m³ 4 adet çelik silo yaptırılmıştır.

⁴¹ Ali Rıza Karacan, **Tarımsal Pazarlama**, Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Yayınları No. 1, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2009, ss.127-128.

Çelik siloların devreye alınmasıyla Entegre Tesisin 12.000 ton olan ayçiçeği depolama kapasitesi 48.000 tona, Karacabey Yağ Fabrikasının 2.000 ton olan ayçiçeği depolama kapasitesi ise yaklaşık olarak 10.000 tona çıkarılmıştır.⁴² Bu siloların arpa ve buğday için kullanılması durumunda Entegre Tesisin 20.000 ton olan depolama kapasitesi yaklaşık 78.000 ton, Karacabey Yağ Fabrikasında ise 3.500 ton olan depolama kapasitesi yaklaşık 15.000 ton olmuştur. Entegre Tesislerinde 16 adet ve Karacabey Yağ Fabrikasında 4 adet çelik silo, bu silolara ait havalandırma sistemleri, ısı kontrol sistemleri, kamyon lifti ve diğer müstemilatı ile ilgili kısa sürede tamamlanan yatırımlar, 2011/2012 iş yılında tam kapasite ile kullanılma açılmıştır. Yatırımlar, Birlik'i ve kooperatifleri hammadde stoklama ve ürün kayıplarının önüne geçilmesi yönünden önemli ölçüde rahatlatmış ve bütün kazançlar ortakların lehine hizmet olarak geri dönmektedir.⁴³

2.1.2.2. Trakyabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları

Trakyabirlik'e bağlı tüm birim kooperatiflerde bilgisayar ve otomasyon sistemi kuruludur. Birlik ayçiçeği, buğday ve arpa ürün alımları, gübre (her cins), tohumluk (hibrit ayçiçeği tohumluğu ve hibrit mısır tohumluğu), zirai ilaç, fenni yem, zirai alet ve ekipman gibi tarımsal girdileri ortaklarının ve üreticilerin hizmetine sunmaktadır. Ayrıca, Birlik üretimi olan rafine ayçiçeği yağı ve rafine margarin, vintelize mısır özü yağ satışı, toprak tahlil hizmetleri, sigortacılık, Ar-Ge, market vb. hizmetleri ortaklarına sunar.⁴⁴

Trakyabirlik'e bağlı kooperatif ve ortak sayıları aşağıdaki Tablo 8'de gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, kuruluş yılı olan 1966'da 2.103 olan ortak sayısı 1997 yılında 132.000 civarlarına çıkmış ise de, 2012 yılı sonu itibari ile 47.111'e gerilemiştir.

⁴² Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 113, Edirne, Ocak 2012, s. 1.

⁴³ www.trakyabirlik.com.tr/TBirlık_Portal/DesktopModules/TumIcerikler.aspx?NewsID=900&moduleid=38&tabid=1 (04.01.2012).

⁴⁴ Asma, a.g.tz., s. 17.

Tablo 8: Trakyabirlik'e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
1966	3	2.103
1992	48	126.230
1993	48	131.613
1994	48	138.546
1995	48	139.201
1996	48	126.007
1997	48	131.929
2011	48	59.000
2012	48	47.111

Kaynak: Emine Bayraktar, Tekirdağ İli Malkara İlçesi Köylerinde Trakyabirliğin Tarımsal Yayım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1997, ss. 23–24; T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **İdare Faaliyet Raporu 2012**, s. 108; www.trakyabirlik.com.tr/TBirlik_Portal/DesktopDefault.aspx?tabid=424 (04.01.2012).

Trakyabirlik'in bölge ekonomisine sağladığı katkılar göz ardı edilemez. Özellikle ortaklarına sağladığı ucuz ve kredili tarımsal girdiler çiftçiler tarafından takdirle karşılanmaktadır. Ayrıca iki adet yağ fabrikası ile bölge ekonomisine gerek istihdam gerekse ticaret bakımından katkıları bulunmaktadır.⁴⁵

2.1.3. Finansman, Ürün Alımı ve Fiyatlandırma

T.C. Ziraat Bankası, Halk Bankası, Denizbank, Şekerbank ve Tarım Kredi Kooperatifleri kırsal alanlarda tarım sektörü için başlıca kredi tedarikçileridir. Tarıma yönelik kredi mekanizmasında çok sayıda banka ve finans kurumu yer almakla birlikte bu işlev ağırlıklı olarak T.C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla yerine getirilmektedir. T.C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri uygulamalarından doğan sübvansiyon Hazine Müsteşarlığı tarafından karşılanmaktadır.⁴⁶ Şekerbank gibi finans kuruluşları da tarım sektörüne finansman sağlamaktadır. Ziraat Bankasından ayrılan kaynakların hemen hemen yarısı Tarım Satış Kooperatiflerinin finansmanında kullanılmaktadır. Küçük üreticilere verildiği bilinen Tarım Kredi Kooperatifleri kredi miktarı ise toplam kredinin ancak % 15'ini oluşturmaktadır. Kredi kullanımında görülen en önemli olumsuzluk, toplam kredi hacminde orta ve uzun vadeli kredi paylarının azlığıdır.

⁴⁵ Bayraktar, a.g.tz., s. 25.

⁴⁶ Ahmet Bayaner-Taylan Kıymaz-Bülent Miran, "Kırsal Kalkınmaya Dönük Kamu Politikaları: Tarımsal Transferler Örneği", **Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma**, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, C. 1, Konya, 2012, s. 96.

Zira orta ve uzun vadeli krediler tarım işletmelerinin gelişim ve dönüşümlerine yöneliktir.⁴⁷

Ayçiçeği, Türkiye’de yağı için üretilen en önemli bitkilerden biridir. Yağlık ayçiçeği Türkiye bitkisel yağlar tüketiminde % 65–70 civarında payı ve % 40 civarındaki yüksek yağ oranı ile ülkemizin en önemli yağlık tohumudur. Türkiye ayçiçeği üretiminin yaklaşık % 60’ı Marmara Bölgesinde ve özellikle Trakya Bölümü’nde gerçekleştirilmektedir.⁴⁸ Ayçiçeği ürünü, 1968/1969 sezonunda devlet destekleme kapsamına alınmış, Trakyabirlik ve Karadenizbirlik ayçiçeği destekleme alımlarıyla görevlendirilmiştir. Tarım Satış Kooperatiflerine üreticilerin ürününü alabilmesi için Hazinece % 50 basit faizli kredi kullanılmıştır.⁴⁹ Birlikler, bu basit faizli kredileri ve kendi kaynaklarını kullanarak ayçiçeği alımları yapmışlardır. Ancak 1994 yılından sonra destekleme alım uygulaması kapsamından çıkarılan ayçiçeği, birlikler tarafından kendi kaynaklarını kullanarak ayçiçeği alımlarını sürdürmektedirler. Türkiye’nin en büyük üretici birlikleri arasında yer alan Trakyabirlik, yağlık ayçiçeği ve ham ayçiçeği yağı sektöründe hâkim konumda bulunmakta ve yıllara göre değişmekle birlikte, genelde 850–1.370 bin ton seviyesinde bulunan Türkiye yıllık ayçiçeği üretiminin % 30-50’sine yakını satın alarak, işleyip değerlendirmektedir. Bu birlik, faaliyet alanı ve konusu gereği ayçiçeği tarımı yapılan Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgeleri’nin çeşitli illerine dağılmış 48 adet kooperatifi ile yaklaşık 47.111 ortağının ürettiği ayçiçeğini satın alarak önemli bir görevi yerine getirmekte ve ayrıca, yağ sanayine önemli miktarlarda hammadde temin etmektedir.⁵⁰ Trakyabirlik’in ayçiçeği piyasasında en büyük alıcı olması ve kuruluş amaçları içerisinde yer alan, “üreticilerden ürünleri dengeli bir fiyat politikası izleyerek satın alma” politikası gereği, her yıl kendi işleme kapasitesinin üzerinde ayçiçeğini

⁴⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu (Ulusal Gıda ve Eylem Planı I. Aşama Çalışması Eki İle)**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayın No. DPT: 2670, Ankara, Mart 2003, s. 18.

⁴⁸ İ. Hakkı İnan, “Trakya Bölgesinde Tarım ve Hayvancılığın Durumu”, **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Balkanlarla İlişkiler ve Türkiye Ekonomisi**, ed. Ömer Faruk Çolak, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 160.

⁴⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu (Ulusal Gıda ve Eylem Planı I. Aşama Çalışması Eki İle)**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayın No. DPT: 2670, Ankara, Mart 2003, s. 17.

⁵⁰ İbrahim Şahin-Arif Semerci-Yalçın Kaya-Nesrin Çıtak, “Ayçiçeği Tarımında Verimlilik ve Destekleme Politikalarının Etkinliğinin Belirlenmesi”, **Araştırma – Geliştirme Destekleri Proje Sonuç Raporu**, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, TAGEM 08/AR-GE/6, Edirne, Kasım 2010, s. 174.

üreticilerden satın almaktadır. Her yıl değişmekle birlikte Trakyabirliğin yaptığı ayçiçeği alımları ortalama 300 bin ton civarında seyretmektedir. Trakyabirliğin ayçiçeği işleme kapasitesinin yılda 150–160 bin ton olduğu düşünülürse, her yıl önemli bir miktar ayçiçeğinin işlenmek veya satılmak üzere depolanması gerekmektedir.⁵¹

Ham yağ yüzdesine göre yapılan alımlarda standart oran % 39-% 41 aralığı kabul edilmekte ve alımlar normal alım esasları üzerinden yapılmaktadır. % 41 ve üzerinde ham yağ yüzdeli ayçiçeğine her bir yüzde puan artış 0.75 TL/kg alım fiyatı baz alınarak % 1,5 oranında prim uygulanmaktadır. Yüksek oleik asit içeren ayçiçeğine ayrıca 0.10 TL/kg ek fiyat ödemesi yapılmaktadır.⁵²

Trakyabirlik tarafından 2001/2002 iş yılından itibaren ayçiçeği alımlarında avans fiyat uygulanmaktadır. Birlikçe avans fiyat uygulanmasının nedeni, piyasada fiyatların açıklanan avans alım fiyatının altına düşmesinin engellenmesi ile alınacak tedbirlere bağlı olarak üretici lehine gelişen fiyatlar doğrultusunda üreticinin eline geçen fiyatın arttırılmasına olanak sağlamaktır.⁵³

Trakyabirlik, kooperatifleri aracılığıyla Türkiye’de üretilen yağlık ayçiçeğinin bir kısmını satın almakta ve tesislerinde işleyerek ham yağ olarak sanayiciye ve rafine yağ olarak da tüketiciye sunmaktadır. Trakyabirlik’in satın aldığı ayçiçeği miktarı uygulanan ayçiçeği fiyat politikalarına ve ekim alanlarına bağlı olarak her yıl değişmektedir. Ayçiçeğine yüksek fiyat verildiği yıllarda Trakyabirlik’in alım miktarı artmakta, taban fiyatının düşük açıklandığı yıllarda ise çiftçilerin ürünlerini serbest piyasada faaliyet gösteren tüccar ve yağ sanayicilerine satmalarından dolayı düşmektedir. Aslında 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu’na göre, ortaklar ürünlerini kooperatife teslim etmekle yükümlüdürler. Ancak uygulamada bunun ihlal edildiği görülmektedir.⁵⁴

Trakyabirlik tarafından 1968–2013 iş yılları arasında satın alınan ayçiçeği miktarı ve ortalama alım fiyatları Tablo 9’da verilmiştir.

⁵¹ İnan, “Trakya Bölgesinde Tarım ve Hayvancılığın Durumu”, a.g.m., s. 164.

⁵² Şahin-Semerci-Kaya-Çıtak, a.g.m., s. 174.

⁵³ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 73, Edirne, Eylül 2008, s. 1.

⁵⁴ Şerafettin Aksoy, “Trakya Bölgesinde Bitkisel Sıvı Yağ ve Margarin Sanayi Sektör Analizi, Ekonomik Yapı, Darboğazlar ve Çözümler”, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Tekirdağ, Kasım 1996, s. 44.

Tablo 9: Yıllar İtibariyle Trakyabirlik Ayçiçeği Mübaya Durumu ve Alım Fiyatı

İş Yılı	Mübaya Miktarı (kg)	Ortalama Alım Fiyatı (TL/YTL)
1968/69	10.092.932	1.600
1986/87	345.411.000	
1987/88	165.629.000	0.215
1988/89	212.436.000	
1989/90	452.100.000	0.650
1990/91	273.057.000	0.862
1991/92	298.964.000	1.512
1992/93	588.967.000	2.578
1993/94	288.175.000	4.009
1994/95	92.594.000	9.520
1995/96	196.499.000	18.000
2000/01	383.894.624	0.165
2001/02	220.225.629	0.370
2002/03	285.662.000	0.460
2003/04	378.208.000	0.485
2004/05	426.282.231	0.515
2005/06	475.404.000	0.485 (YTL)
2006/07	441.046.732	0.525 (YTL)
2007/08	441.088.000	0.525 (YTL)
2008/09	312.443.000	0.830
2009/10	340.294.000	0.700
2010/11	321.780.000	0.975
2011/12	232.343.000	1.233
2012/13	205.722.000	1.461

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, Edirne, 1968–2012.

Tablo 9'dan da görüldüğü gibi Trakyabirlik'in ayçiçeği mübaya miktarı her yıl değişmektedir. Bu değişme, uygulanan ayçiçeği fiyat politikaları ve değişen ekim alanların sonucudur. Ayçiçeğine yüksek fiyat verildiği yıl Trakyabirlik'in alım miktarı artmaktadır. Örneğin 1989/90 kampanya döneminde ayçiçeğinin taban fiyatı 0.650 TL olarak belirlenmiş ve belirlenen bu fiyat piyasa fiyatına oranla yüksek bir fiyat olduğundan dolayı, Trakyabirlik'in alım miktarı birden 239.664.000 kg artarak 452.100.000 kg'na yükselmiştir. Diğer yandan çiftçiler taban fiyatının düşük açıklandığı yıllarda ise Trakyabirlik yerine serbest piyasada faaliyet gösteren tüccarlara ve yağ sanayicilerine ürünlerini teslim etmektedirler. Buna da 1987/88 kampanya dönemini örnek verirsek, o yıl ayçiçeği taban fiyatı 0.215 TL olarak belirlenmiştir. Bu fiyat piyasa fiyatından düşük olduğundan dolayı üreticilerin büyük bir kısmı ürünlerini tüccara ve yağ sanayicilerine teslim etmişlerdir. Bu nedenle Trakyabirlik ayçiçeği alım miktarı birden 179.782.000 kg düşüş göstermiş ve 165.629.000 kg olarak gerçekleşmiştir. Bu tür olayları engellemek için

Trakyabirlik kooperatife ürün teslim etmeyene yem satmamak gibi bazı atılımlar uygulamıştır.⁵⁵

Tabloda dikkat çeken bir husus, 1995 yılına kadar uygulanan destekleme alım politikaları nedeni ile ayçiçeği taban fiyatının yüksek tutulmuş olmasıdır. Bu dönemde Trakyabirlik'in piyasadaki ürünün büyük kısmının satın alması sağlanmış diğer yandan da hamyağı ithaline izin verilerek zarara uğramasına neden olunmuştur. Trakyabirlik'in desteklemeden doğan zararları dikkate alınmazsa yıllara göre kar-zarar durumu hemen hemen başa baş olmaktadır.⁵⁶

Trakyabirlik'in son beş iş yılına bakıldığında ise alım fiyatlarındaki sürekli artışa rağmen mübaya miktarındaki azalmanın nedeni ise son dönemlerdeki kötü hava koşulları ve ayçiçeği ekim alanlarının azalmasına bağlanabilir.

2012/2013 iş yılı ayçiçeği mübaya döneminde 48 kooperatif aracılığı ile toplam 205.722 ton yağlık ayçiçeği ürünü mübaya gerçekleştirilmiş olup (163.336 ton yüksek yağ oranlı, 32.110 tonu standart yağ oranlı, 7.087 ton düşük yağ oranlı, 3.189 tonu yüksek oleikli olmak üzere), bunun karşılığında 301 milyon TL ürün bedeli ödemesi yapılmıştır. Buna göre ayçiçeği ortalama fiyatı 1.461 TL/kg baliğ olmuştur.⁵⁷

2.1.3.1. Fiyat Oluşumu ve Ürün Bedelinin Ödenmesi

Türkiye'de üretilen ve sürekli olarak iç talebi bulunan, destekleme alım uygulaması kapsamından çıkarılan ayçiçeğinin yaklaşık % 98'i yağlık olup, pazarlanan mahsulün yurt içi fiyatını belirleyen ürünün üretim maliyeti, rakip ürünlerin pazar fiyatı, ithal yağlık ayçiçeği ve ham ayçiçeği yağı fiyatı, döviz kurları, gümrük vergileri, dünya ve Türkiye rekoltesi, destekleme ve prim ödemeleri, yaşanan enflasyon oranı, stok seviyesi ve dış pazar fiyatları gibi çok sayıda unsurun yanı sıra Trakyabirlik'in alım gücü de önemli bir faktör olarak görülmektedir. Trakyabirlik tarafından ayçiçeğinin en çok işlem gördüğü borsalar ile dünya fiyat gelişimleri günbegün takip edilerek, ortalama alım fiyatları belirlenmektedir. Trakyabirlik kendi değerlendirmeleri sonucunda belirleyip ilan ettiği

⁵⁵ Bayraktar, a.g.tz., s. 25.

⁵⁶ Ayhan Özdemir, Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin Kredi ve Finansman Sorunları, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1994, s. iii.

⁵⁷ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 121, Edirne, Eylül 2012, s. 1.

fiyat üzerinden, üyelerinden ürün almaktadır. Trakyabirlik'in alım hacmini (bir anlamda pazar payını), alım yaptığı bu fiyat ve ödeme şekli belirlemektedir.⁵⁸

Trakyabirlik'e bağlı 48 kooperatife ve iki fabrikaya ait alım merkezlerinde normal alım esaslarına ve ham yağ oranına göre ayçiçeği mübayaası gerçekleştirilmektedir. Ham yağ oranına göre yapılan alımlarda % 41 ve üzeri yağ oranı çıkan ürünler yüksek yağ oranlı ürün olarak değerlendirilmekte ve prime tabi tutulmaktadır. Buna göre her bir yüzde puan artışı için belirlenen alım fiyatı üzerine % 1,5 oranında prim uygulanmaktadır. Örneğin yağ oranı % 45 olan üründe fiyat % 7,5, % 50 yağ oranı olması durumunda ise % 15 prim eklenerek daha yüksek fiyat uygulanmaktadır.

Trakyabirlik'in ürün bedeli ödemeleri ise şöyledir: “ayçiçeği ürün bedeli ödemeleri imkânlar ölçüsünde peşin olarak yapılmakta olup, teslimat tarihinde oluşabilecek gecikme, fiyat arttırılarak karşılanmaktadır”.⁵⁹

Desteklemenin yapılmadığı 1994/95 iş yılında, Trakyabirlik'ten kooperatiflere gelen talimat şu şekilde olmuştur:

“Madde 2) Ürün bedeli ödemelerinde esas, peşin ödeme olacaktır. Ancak teslimat tarihini takiben 30 gün içinde ödeme yapılamayan ortak isterse bir sonraki alım fiyatını uygulama tarihine kadar bekleyip ürün bedelini yeni fiyat üzerinden alabilecektir.

Madde 3) İlgili ortakça ürün bedeli alınmadığı veya ödeme yapılmadığı takdirde, ürün bedeli alacağı ilgili ortağın hesabına alacak olarak kaydedilmektedir. Bilahare ödeme esnasında ödemenin yapıldığı tarihi kapsayan döneme ait fiyat ile alım dönemine ait fiyat arasında farklılık olması halinde, ödemenin ödeme dönemine ait fiyattan yapılması gerektiğinden, daha önce net ürün bedeli olarak ortağın cari hesabına alınmış olan meblağ alım dönemindeki fiyata bölünerek ‘ödeme farkı’ verilecek teslimat miktarı bulunacaktır”.

Görüldüğü gibi Trakyabirlik ürün bedeli ödemelerinde oldukça titiz davranmakta ve üreticinin mağdur durumda kalmasını engellemektedir.

⁵⁸ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 2 Batı Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, 2007, ss. 113–114; Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 1.

⁵⁹ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 3.

2.1.3.2. Ürünün İşlenmesi, Satış ve Pazarlama

Kooperatifler tarafından kampanya döneminde mübaya edilen ürünlerden ayçiçeği (alımı yapılmış ise soya ve kolza) Karacabey ilçesinde kurulu bulunan Yağ Fabrikası ve Tekirdağ Şerefli de bulunan Entegre Tesislerinin ekstraksiyon, rafine ve margarin yağ ünitelerinde işlenmektedir. Ayrıca alınan arpa ve buğday Tekirdağ'da bulunan Karma Yem Fabrikasında yem üretiminde kullanılmaktadır. Trakyabirlik zaman zaman çeltik alımı da yapmakta, alınan çeltik herhangi bir işleme tabi tutulmadan pazarlanmaktadır.⁶⁰

Trakyabirlik, kooperatifleri aracılığıyla üreticilerden satın aldığı ayçiçeğini kendisine ait Tekirdağ-Şerefli ve Bursa-Karacabey'de bulunan yağ fabrikalarında işleyerek ham yağ olarak sanayiciye, rafine yağ olarak da toptancılara ve perakendecilere satmaktadır.⁶¹

Trakyabirlik, ülkemizdeki rafine ayçiçeği yağında % 18–20, kahvaltılık margarinde ise % 13–15 oranında pazar payına sahiptir. 2011/2012 iş yılı kapsamında ortaklardan mübaya edilen 232.343 ton ayçiçeği ürününün 108.301 tonluk bölümü Entegre Tesisleri ve Karacabey Yağ Fabrikasında işlenerek mamul hale getirilmiştir. 17.900 tonluk bölümü fason olarak işlettirilmekte olup 106.142 tonluk bölüm ise stoklarda bekletilmektedir. Trakyabirlik, ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile Entegre Tesisleri'nde üretilen rafine yağ ve margarin satışında bulunmaktadır.

2010/2011 iş yılında toplam 121.500 ton rafine yağ ile 16.000 ton margarin satışı gerçekleşmişken 2011/2012 iş yılı sonu itibariyle bayiler ve kooperatifler tarafından toplam 135.500 ton rafine yağ ile 17.500 ton margarin satışı yapılmıştır (rafine yağ satışlarında % 12, margarin satışlarında ise % 9 artış yaşanmıştır).⁶²

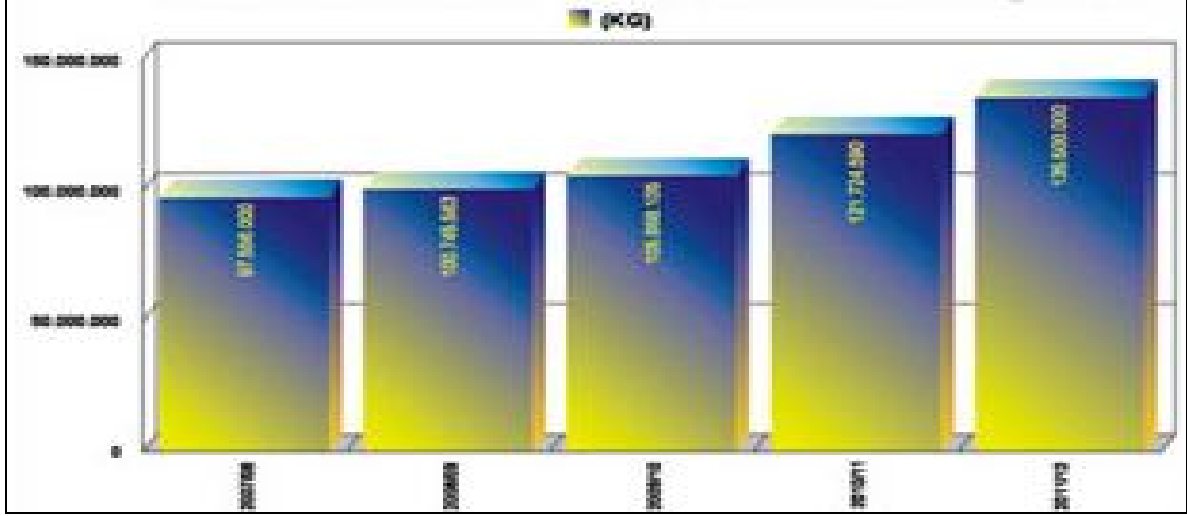
Son beş iş yılında gerçekleşen rafine yağ ve margarin satışlarının şekillerle değerlendirilmesi aşağıdaki Şekil 7 ve Şekil 8'de gösterilmiştir.

⁶⁰ Gül Gün Dayanıklı, Bursa İlinde Tarım Ürünleri Pazarlamasında Kooperatifçiliğin Yeri ve Önemi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995, ss. 141–144.

⁶¹ İnan, "Trakya Bölgesinde Tarım ve Hayvancılığın Durumu", a.g.m., s. 164.

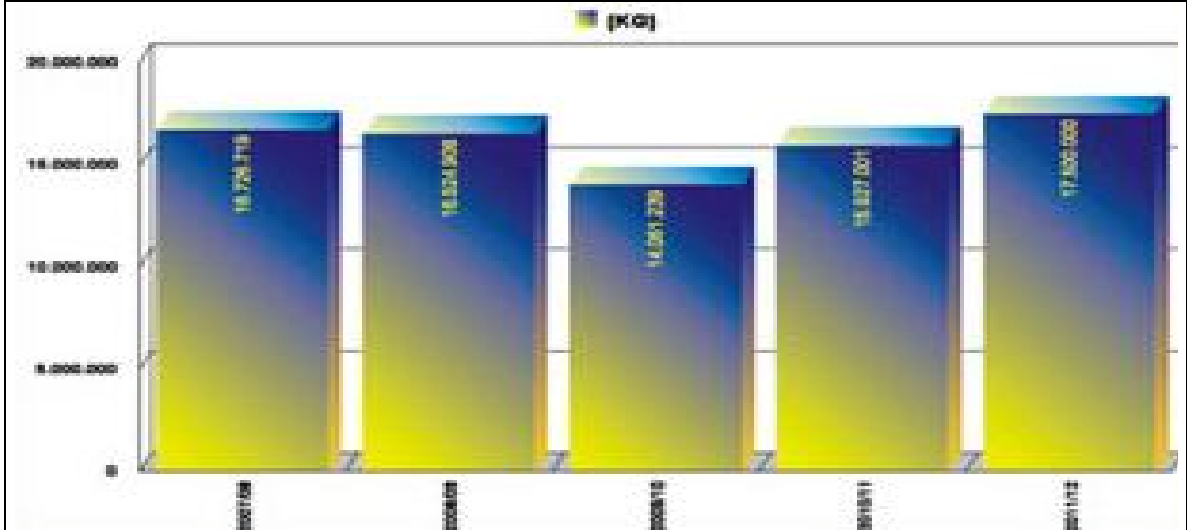
⁶² Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

Şekil 7: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Rafine Yağ Satışları

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

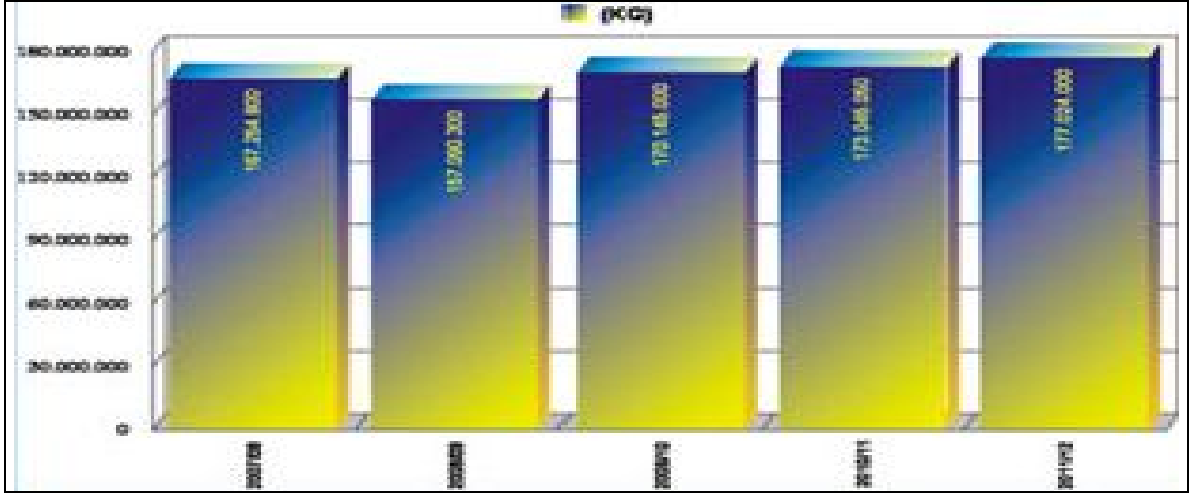
Şekil 8: Trakyabirlik'te Yıllara İtibariyle Margarin Satışları

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

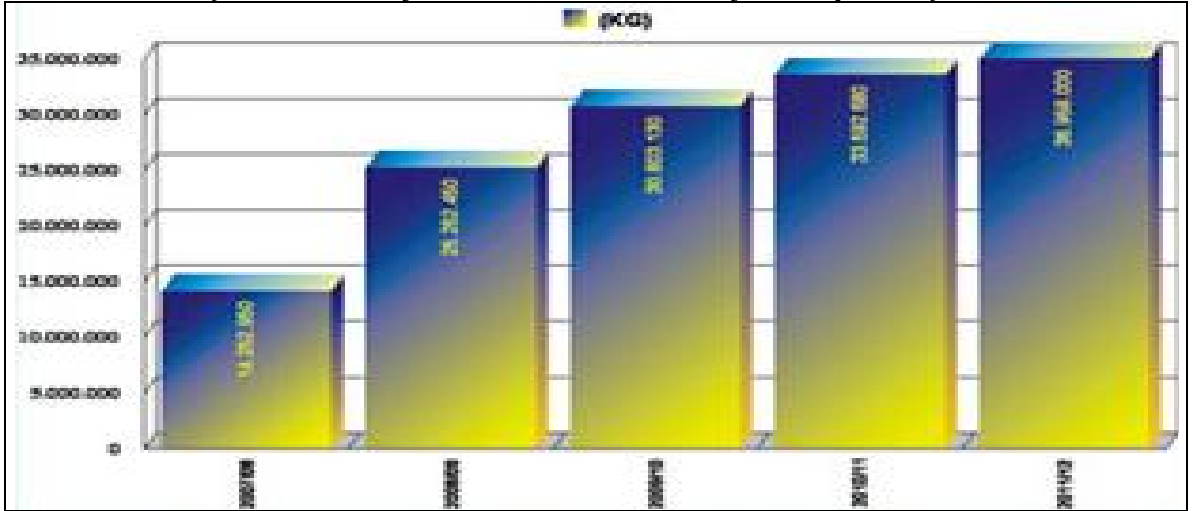
Trakyabirlik, Entegre Tesisleri bünyesindeki Yem Fabrikasında üretilen yemin ortaklara satışında aracılık yapmaktadır. Trakyabirlik Yem Fabrikasında üretilen ve üye kooperatif ile diğer müşterilerine pazarlanan karma yem ve küspe miktarları aşağıdaki Şekil 9 ve Şekil 10 yardımıyla gösterilmiştir.

Şekil 9: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Karma Yem Satışları

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

Şekil 10: Trakyabirlik'te Yıllar İtibariyle Küspe Satışları

Kaynak: Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

Hayvancılıkla uğraşan ortaklarının ve diğer müşterilerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 2011/2012 iş yılı sonu itibariyle 177.024 ton karma yem ve 36.958 ton küspe peşin ve kredili olarak satılmıştır. 2010/2011 iş yılına göre karma yem satışlarında % 2,2, küspede ise % 9,1 artış yaşanmıştır. Önceki yıllara göre, yem ve küspe satış miktarlarındaki artışlar, yem çeşidinin artırılması (toplam 14 çeşit yemin ortaklarına sunulması), palet ölçülerinin küçültülüp hayvanların tüketiminin kolaylaştırılması ve kalitenin yükseltilmesi sayesinde sağlanmıştır.⁶³

⁶³ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 120, Edirne, Ağustos 2012, s. 2.

2.2. MARMARABİRLİK (Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)

Ülkemizde ve özellikle de Marmara Bölgesinde, dünyanın en kaliteli sofralık zeytininin yetişmesi, bölge zeytin üreticilerini bir araya getirmiş ve üreticilerin karşılıklı yardım ve dayanışma ile ürünlerini daha iyi koşullarda yetiştirip, pazarlama ihtiyacı Marmarabirlik'in kurulmasına neden olmuştur.⁶⁴

Resim 4: MARMARABİRLİK Genel Müdürlüğü

Kaynak: http://www.marmarabirlik.com.tr/tr/resim.asp?id=Marmarabirlik_4.jpg (29.12.2012).

2.2.1. Kuruluş, Amaç ve Çalışma Konuları

Zeytin denince ilk akla gelen Marmarabirlik, adını aldığı Marmara Denizi'nin güney sahilleri boyunca, doğuda İznik Gölü çevresinden, batıda Trakya'dan Mürefte'ye kadar uzanan bir yay içerisinde konuşlanmıştır. Marmarabirlik, dünyanın en kaliteli sofralık zeytinlerinin yetiştirilmesi ve daha iyi koşullarda pazarlanması amacıyla, bölge zeytin üreticilerinin karşılıklı yardım ve dayanışma içerisinde 1954 yılında kurmuş oldukları bir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'dir.⁶⁵ Marmarabirlik'in kuruluşu, ülkedeki diğer Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri gibi 16.06.2000 tarih ve 4572 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun" hükümlerine ve buna istinaden

⁶⁴ Dayanıklı, a.g.tz., s. 103.

⁶⁵ Karacan, a.g.e., s. 122.

hazırlanan ana sözleşmesine tabidir.⁶⁶ Bu ana sözleşme ile Marmarabirlik'in adının açılımına özerk ve özel yapısı gereği 'sınırlı sorumlu (S.S.)' eklenerek adı "S.S. Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği" olarak değiştirilmiştir.⁶⁷

Başlangıçta Birlik 1954 yılında Gemlik, Mudanya ve Erdek kooperatiflerinin bir araya gelmesiyle kurulmuş olup, süreç içerisinde sürekli büyüyen, gelişen ve 2012 yılı itibariyle Bursa ili dâhilinde; Gemlik (1942), Mudanya (1951), Orhangazi (1955) ve İznik (1970) kooperatiflerini, Balıkesir ili dâhilinde; Erdek (1952), Edincik (1976) ve Marmara Adası (1988) kooperatiflerini, Tekirdağ ili dahilinde Mürefte (1986) kooperatifini içine alan 8 kooperatifi ile yaklaşık 30.000 zeytin üreticisi ortağa hizmet götürmektedir. Bursa ili Başköy Entegre Tesislerindeki "Zeytin-Zeytinyağı-Zeytin Ezmesi İşleme ve Ambalajlama Entegre Tesisleri" ve "Perakende Satış Mağazası" ile alım, işleme, satış ve dağıtım faaliyetlerini sürdüren, bir dünya markası statüsüne kavuşmuş dünyanın en büyük zeytin kuruluşudur. Marmarabirlik'in idare merkezi Bursa olup, uğraş konusu Marmara Bölgesi'ndeki ortaklarının ürettikleri zeytinleri satın alıp işleyerek sofralık salamura zeytin, zeytinyağı ve zeytin ezmesi olarak yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda satışa sunmaktır.⁶⁸

Marmarabirlik, ülkemizde sofralık salamura siyah zeytinde;

- Düzenleyici ve fiyat belirleyici,
- Piyasa oluşumunu yönlendirici ve organize edici,
- Bilgilendirici ve yeniliklerde öncü rol oynama görevlerini yerine getiren, sektör ve ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir kuruluştur.⁶⁹

Marmarabirlik önemli sofralık zeytin ihracatçısı kuruluşlar arasında olup, bölgesinde yetiştirilen sofralık salamura siyah zeytinde piyasanın üreticiler lehine düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca kampanya dönemlerinde tespit edilen

⁶⁶ M. Erhan Ekmen, Avrupa Birliği Ortak Piyasa Mekanizmasının Uygulanmasında Çiftçi Örgütlerinin Rolü ve Türkiye İçin Öneriler, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 151.

⁶⁷ Karacan, a.g.e., s. 122.

⁶⁸ www.marmarabirlik.com.tr/tr/index.asp?cmp=43ec517d68b6edd3015b3edc9a11367b (28.06.2013).

⁶⁹ Ertuğrul Doğanalp, "Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Yolları", **Gazi Üniversitesi Koop-Mer 2007 Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayın No. 1, Ankara, Ekim 2007, s. 56.

ürün alım fiyatları ile satış fiyatları arasında uyum sağlayarak, mamullerini en uygun fiyatlarla tüketicilere sunmaktadır.⁷⁰

Marmarabirlik aile fertleriyle beraber toplam 250–300 bin kişiye hitap eden, hizmet veren üretici bir kuruluştur. En önemli fonksiyonu da üretici ortaklarına ait zeytinleri değerlendirmektir. Ayrıca Marmarabirlik, Türkiye sofralık siyah zeytin piyasasına ve Türk zeytinciliğine yön veren büyük bir zeytin üretici kuruluştur.⁷¹

2.2.2. Marmarabirlik’e Bağlı Kooperatif ve Kuruluşlar

Marmarabirlik’e bağlı kooperatifler Marmara Bölgesi’nde faaliyet göstermektedirler. Marmarabirlik’in, Bursa İli Başköy Entegre Tesislerinde Zeytin-Zeytinyağı-Zeytin Ezmesi İşleme ve Ambalajlama Entegre Tesisi ve Perakende Satış Mağazası ile Erdek Kooperatifi bünyesinde Erdek Zeytinyağı Tesisi bulunmaktadır.

2.2.2.1. Marmarabirlik’e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları

Marmarabirlik’e bağlı kooperatif ve ortak sayıları Tablo 10’de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi Marmarabirlik’in toplam 8 kooperatifi ve bu kooperatiflere 29.653 üye bulunmaktadır.

Tablo 10: Marmarabirlik’e Bağlı Kooperatif ve Ortak Sayıları

Adet	Kooperatif Adı	Ortak Sayısı
1	S.S. 72 Sayılı Gemlik Zeytin T.S.K.	3.327
2	S.S. 150 Sayılı Mudanya Zeytin T.S.K.	7.129
3	S.S. 162 Sayılı Erdek Zeytin T.S.K.	4.897
4	S.S. 189 Sayılı Orhangazi Zeytin T.S.K.	2.469
5	S.S. 699 Sayılı İznik Zeytin T.S.K.	6.016
6	S.S. 775 Sayılı Edincik Zeytin T.S.K.	2.694
7	S.S. 987 Sayılı Mürefte Zeytin T.S.K.	2.365
8	S.S. 996 Sayılı Marmara Adası Zeytin T.S.K.	756
	S.S. MARMARABİRLİK	29.653

Kaynak: www.marmarabirlik.com.tr (29.12.2012) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁷⁰ TBMM, “Zeytin ve Zeytinyağı ile Diğer Bitkisel Yağların Üretiminde ve Ticaretinde Yaşanan Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan”, **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Dönem: 23, Yasama Yılı: 2, Temmuz, 2008, s. 167.

⁷¹ Ekmen, a.g.tz., ss. 151–152.

- S.S. 72 sayılı Gemlik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

1941 yılında zeytin üreticilerinin birleşerek kurdukları 72 sayılı Gemlik Koza Zeytin Tarım Satış Kooperatifi, 1951 yılında isim değişikliğine giderek 72 sayılı Gemlik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi adını almıştır. Yönetim Kurulunun 28.03.1954 tarih ve 48 sayılı kararıyla Mudanya ve Erdek Kooperatifleriyle birlikte zeytin kooperatifleri birliği kurulmasına karar verilmiş olup, sonucunda Marmarabirlik kurulmuştur. 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliğiyle faaliyet alanı sınırlanan kooperatifin unvanına ‘sınırlı sorumlu (S.S.)’ ibaresi eklenmiş ve adı S.S. 72 sayılı Gemlik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi olarak değişmiştir. Gemlik merkezde 10.500 tonluk depo kapasitesine sahip, 8 tane deposu bulunan kooperatifin amacı, üreticilerinin karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumaktır. Kayıtlı ortak sayısı 3.327’dir. Ayrıca, Türkiye’nin en büyük iki zeytin hali Gemlik’te bulunmaktadır. Bunların birincisi toptancı hali ikincisi de üretici halidir.⁷²

- S.S. 150 sayılı Mudanya Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

1951 yılında 47 zeytin üreticisinin birleşerek kurdukları 150 sayılı Mudanya Koza Zeytin Tarım Satış Kooperatifi, 1952 yılında isim değişikliğine giderek 150 sayılı Mudanya Zeytin Tarım Satış Kooperatifi adını almıştır. Yönetim Kurulunun 28.03.1954 tarih ve 48 sayılı kararıyla Gemlik ve Erdek Kooperatifleriyle birlikte zeytin kooperatifleri birliği kurulmasına karar verilmiş olup, sonucunda Marmarabirlik kurulmuştur. 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliği ile faaliyet alanı sınırlanan kooperatifin unvanına “sınırlı sorumlu” ibaresi eklenmiş ve adı S.S. 150 sayılı Mudanya Zeytin Tarım Satış Kooperatifi olarak değişmiştir. Kooperatifin amacı, üreticilerinin karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumaktır. Kayıtlı ortak sayısı toplam 7.129’dur.⁷³

⁷² www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=65b9eea6_e1cc6bb9f0cd2a47751a186f (29.12.2012).

⁷³ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=9b04d152845ec_0a378394003c96da594 (29.12.2012).

- S.S. 162 sayılı Erdek Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

Kooperatif, 14.09.1953 tarihinde yaptığı genel kurulu ile “Bursa Zeytin ve Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine” katılma kararı almıştır. Bir süre bu kurum içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Sonra, hedeflerini gerçekleştiremediği için 22.05.1954 tarihinde Bursa Zeytin ve Koza Tarım Satış Kooperatifinden ayrılmıştır. Gemlik, Mudanya ve Erdek Kooperatiflerinin İştirakleri ile bir Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği kurulması ortaklar tarafından kabul edilmiştir. Şimdiki adı ile Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin ilk kurucu üyesi olmuştur. Kooperatif 45 ortak ile faaliyetine başlamış olup zaman içerisinde kooperatifin ortaklarına hizmet, fiyat politikaları ve pazarlama politikaları sayesinde günümüze değin gözle görülebilecek bir gelişme sağlayarak bugün 4.897 ortağa hizmet vermektedir.⁷⁴

- S.S. 189 sayılı Orhangazi Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

1955 yılında 33 zeytin üreticisi bir araya gelerek 189 sayılı Orhangazi Zeytin Tarım Satış Kooperatifini kurmuştur. 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliğiyle faaliyet alanı sınırlanan kooperatifin unvanına “sınırlı sorumlu” ibaresi eklenmiş ve adı S.S. 189 sayılı Orhangazi Zeytin Tarım Satış Kooperatifi olarak değişmiştir. Kooperatife kayıtlı ortak sayısı 2.469'dur.⁷⁵

- S.S. 699 sayılı İznik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

1970 yılında 11 zeytin üreticisinin birleşerek kurdukları 699 sayılı İznik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi, Yönetim Kurulunun 01.08.1970 tarih ve 4 sayılı kararıyla Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine (Marmarabirlik) katılma kararı almıştır. 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliği ile faaliyet alanı sınırlanan kooperatifin unvanına ‘sınırlı sorumlu (S.S.)’ ibaresi eklenmiş ve adı S.S. 699 sayılı İznik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi olarak değişmiştir. Kooperatife kayıtlı ortak sayısı 6.016 kişidir. Kooperatifin amacı, üreticilerin karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle

⁷⁴ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=38af86134b65d0f10fe33d30dd76442e (29.12.2012).

⁷⁵ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=01f78be6f7c ad02658508fe4616098a9 (29.12.2012).

mesleki faaliyetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumaktır.⁷⁶

- S.S. 775 sayılı Edincik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

Edincik üreticisi 1976 yılına kadar Erdek kooperatifine ürününü teslim etmiştir. Ancak 1976 yılında Edincik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi kurulmuş, faaliyet alanı Bandırma, Edincik, Gönen, Karacabey ve Manyas ilçeleri ve köyleri iken 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliğiyle faaliyet alanı sınırlanan (Bandırma, Edincik ve köyleri) kooperatifin unvanına “sınırlı sorumlu” ibaresi eklenmiş ve adı S.S. 775 sayılı Edincik Zeytin Tarım Satış Kooperatifi olarak değişmiştir. Kooperatifin kayıtlı faal ortak sayısı 2.694 kişidir.⁷⁷

- S.S. 987 sayılı Mürefte Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

S.S. 987 sayılı Mürefte Zeytin Tarım Satış Kooperatifi ortalama 10.000 kişiye hitap etmekte olup, aldığı ham zeytinleri en sağlıklı koşullarda işleyerek nihai tüketiciye ulaştırmayı ve üretici-tüketici fiyat dengeleri çerçevesinde üretim yapmayı, bölgesinde de üretici fiyat dengelerini sağlayarak bölge halkına faydalı olan bir kuruluştur. Bu kooperatif 25.10.1986 tarihinde kurularak faaliyete geçmiştir. 2001 yılında yapılan ana sözleşme değişikliği ile ‘sınırlı sorumlu (S.S.)’ unvanını almıştır. Kooperatifin çalışma sahasında 12 yerleşim birimi olup bunlar; Mürefte, Hoşköy, Şarköy, Güzelköy, Gaziköy, Tepeköy, Çmarlı, Kirazlı, Yukarı Kalamış, Aşağı Kalamış, Eriklice ve İğdebağları köyleridir. Kayıtlı ortak sayısı 2.439’dur.⁷⁸

⁷⁶ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=be83ab3ecd0db773_eb2dc1b0a17836a1 (29.12.2012).

⁷⁷ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=ecca5b636_5d9607ee5a9d336962c534 (29.12.2012).

⁷⁸ Mehmet Ali Kiracı, Tekirdağ İli Şarköy İlçesi Bağcılığının Mevcut Durumu, Üreticilerin Sorunlarının Çözümüne İlişkin Örgütlenme Olanaklarının Belirlenmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2001, s. 45.

- S.S. 996 sayılı Marmara Adası Zeytin Tarım Satış Kooperatifi

Birkaç ileri gelen zeytinci, 1960'larda Erdek Zeytin Tarım Satış Kooperatifine üye olmuşlar ve diğer Marmaralı zeytincileri de buna teşvik etmişlerdir. Daha sonra, 1988 yılında Erdek Kooperatifi görevlilerince Ada'da ilk zeytin alımı yapılmıştır ve ardından 30.12.1988 yılında 996 sayılı Marmara Adası Zeytin Tarım Satış Kooperatifi kurulmuştur. Kooperatife kayıtlı ortak sayısı 756'dır.⁷⁹

2.2.2.2. Marmarabirlik'e Bağlı Kuruluşlar

Marmarabirlik'e bağlı kuruluşlar Başköy Entegre Tesisi ve Erdek Zeytinyağı Tesisi olmak üzere iki tane olup aşağıda kısaca bu kuruluşlara değinilmiştir.

2.2.2.2.1. Başköy entegre tesisi

Yöredeki yeşil zeytini işlemek amacıyla kurulmuş olan tesiste yurtdışından ithal edilmiş otomatik çekirdek çıkartma makinesi, zeytin ezmesinde kullanılan mikser, kaplama makinesi, ayrıca ambalajlama bölümünde etiketleme makinesi, dolum, vakum, kavanoz kapama makineleri ile yerli ve yabancı diğer yardımcı makineler bulunmaktadır.⁸⁰

Marmarabirlik Entegre Tesisleri 1993 yılında üretime başlamış olup üç ayrı üretim biriminden oluşmaktadır. Bu birimler: Sofralık Zeytin Ambalajlama Hatları ve Stok Depoları; Zeytinyağı Sıkım, Ambalajlama ve Stok Depoları; Zeytin Ezmesi Üretim Hattı'dır. Entegre Tesislerinde, Birlik'e bağlı 8 kooperatifin üretici ortaklarından satın aldığı ve olgunlaştırarak gönderdiği ürünler, modern ve hijyenik koşullarda Türk Gıda Mevzuatına ve ilgili standartlara uygun olarak üretim yapılmaktadır. Entegre Tesislerine kooperatiflerden gelen zeytinler ürün kabul mühendisi ve uzmanı, ayrıca gıda mühendislerinin görev yaptığı laboratuvar tarafından incelendikten sonra kabul edilenler üretim bantlarına alınır. Kooperatiflerden boylanarak (elenerek) kg-dane adetlerine ayrılan zeytinler tesislerde önce seçilerek gözden geçirilir, yıkanır ve bilgisayarlı otomatik tartım makinelerinde tartılarak çeşitli ambalajlara otomatik olarak kapatılır. Tesislerde 7 adet tam otomatik makineden oluşan pastörize edilebilir Vakum Ambalaj Ünitesi, değişik boy ve

⁷⁹ www.marmarabirlik.com.tr/tr/kooperatiflerimiz.asp?cmp=6cdd60ea0045e b7a6ec44c54d29ed402 (29.12.2012).

⁸⁰ Dayanıkl, a.g.tz., s. 108.

gramajlarda Teneke Kutu Ambalaj Ünitesi, Ezme Üretim Ünitesi ve Zeytinyağı Sıkma ve Ambalajlama Ünitesi mevcuttur.⁸¹

Marmarabirlik Entegre Tesislerinde bulunan laboratuvarlar; gıda güvenliğinin sağlanması, tüketiciye güvenilir ve kaliteli gıda maddelerinin sunulması esasına dayanarak görev yapmaktadırlar. Yüksek kalitede ürün üretimi için ilgili standartlara ve kodekse uygunluk kontrolleri yapılmaktadır. Bu esasta takip edilen standartlar; TS 774 Sofralık Zeytin Standardı, TS 341 Yemeklik Zeytinyağı Standardı, TS 7630 Zeytin Ezmesi Standardı, Türk Gıda Kodeksi Mikrobiyolojik Kriterler Tebliği ve Levazım Malzemelerinin ilgili olduğu standartlar ve tebliğlerdir. Tesislere gelen her türlü hammadde, yardımcı madde ve levazım malzemelerinin kontrolünü yapmaktan, kullanımının uygun olup olmadığının tespitinden, gerekli araştırma geliştirme faaliyetlerini yürütmekten ve ambalajlanmış ürünün son kontrolünü yapmaktan sorumlu olan bir ana laboratuvar ve doğrudan üretimi takip etmek ve oluşabilecek herhangi bir uygunsuzluğu veya sapmayı tespit etmekle sorumlu bir hat kontrol laboratuvar mevcuttur. Tesislerde 250 kişilik kadrosuyla günlük ortalama 150 ton kadar ambalajlı zeytin üretilmektedir.⁸²

2.2.2.2.2. Erdek zeytinyağı tesisi

Erdek kooperatifi bünyesinde bulunan tesis 2.500 ton/yıl kapasiteye sahiptir. Sistem tamamıyla yerli makinelerden oluşmaktadır. Burada elde edilen zeytinyağının bir kısmı Başköy Tesislerinde havuzlarda muhafaza edilip ihtiyaca göre dolumu yapılmakta, bir kısmı ise Tariş'te rafinasyon işlemine tabi tutulduktan sonra dolumu yapıp pazarlanmaktadır.⁸³

⁸¹ www.marmarabirlik.com.tr/tr/index.asp?cmp=c4b31ce7d95c75ca70d50c19aef08bf1 (29.12.2012).

⁸² www.marmarabirlik.com.tr/tr/index.asp?cmp=38b3eff8baf56627478ec76a704e9b52 (29.12.2012).

⁸³ Dayanıklı, a.g.tz., s. 109.

2.2.2.3. Fiyat Oluşumu ve Ürün Bedelinin Ödenmesi

Türkiye’de, zeytin konusunda iki türlü fiyat oluşumu görülmektedir. Bunlardan birincisi Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerin alım fiyatları, diğeri ise önemli ölçüde bu fiyatların etkisiyle piyasada oluşan fiyatlardır. Sofralık zeytinde üreticiye herhangi bir prim ödemesi yapılmadığı ya da destekleme alımı uygulanmadığı için sofralık zeytinde üretici eline geçen fiyatlarda Marmarabirlik ve Tarih’in üreticiye verdiği fiyatlar esas alınmakta ve piyasa bu fiyatlara göre oluşmaktadır. Türkiye’de sofralık zeytin fiyatlarının belirlenmesinde oluşturulan politika ile 1991 yılından itibaren sofralık zeytinin Marmarabirlik aracılığı ile devlet adına üreticiden satın alınmasına karar verilmiş ve Marmarabirlik görevlendirilmiştir.⁸⁴ Özellikle 1994 yılından bu yana devletin fiyat belirlememesine (destekleme alımları kapsamında) rağmen Marmara Bölgesi’nde Marmarabirlik ham sofralık dane zeytin fiyat oluşumunda önemli ölçüdeki etkilerini ülkesel boyuta taşıyarak piyasa fiyatlarının oluşmasında etkili olduğu ifade edilebilir.⁸⁵ Bu kuruluşun belirlediği ham dane alım fiyatları bir anlamda yol gösterici fiyat kabul edilmekte, ancak alım fiyatlarındaki istikrarsızlıklar da dikkati çekmektedir. Nitekim bu istikrarsızlığı üreticiye ödenen fiyatın toptan eşya fiyatlarının artışı karşısındaki durumunu daha açık bir biçimde ortaya koymak mümkün olmaktadır.⁸⁶

Fazla belirgin olmamakla birlikte iç piyasa fiyat oluşumunda ihracat bağlantıları ve stokların etkisinin de olduğunu ifade etmek mümkündür. Genel olarak Bursa ilinde oluşan zeytin alım fiyatlarında taban ve tavan fiyatları Marmarabirlik tespit etmektedir. Bu fiyatlar da üreticilerin üretim maliyetleri belirlenerek tespit edilmektedir. Marmarabirlik’in fiyatları Ticaret Borsası’nda kabul görmekte ve tüccar zeytin alımlarında Birlik fiyatları ile paralellik göstermektedir. Böyle bir Birlik’in bulunmadığı bölgelerde ise fiyatlar serbest piyasa koşullarında oluşmaktadırlar. Anlaşılacağı gibi Marmarabirlik’in fiyat politikası

⁸⁴ Renan Tunalıoğlu-Pervin Karahocagil, “Zeytinyağı, Sofralık Zeytin ve Pirina Yağı Durum ve Tahmin Raporu”, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) Yayın No. 128, Ankara, Mart 2005, s. 55.

⁸⁵ Bahattin Çetin-Tolga Tipi, “Türkiye’de Sofralık Zeytin Üretim ve Pazarlaması”, **Türkiye 1. Zeytincilik Sempozyumu 6–9 Haziran 2000**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Üniversite Yayın No: 7–041–0324, Bursa, 2000, s. 38.

⁸⁶ Emsal Çoban, Bursa İlinde Sofralık Zeytin İşleme Sanayinin Ekonomik Yapısı ve Sorunları, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1996, s. 51.

piyasaya hareket sağlayarak üreticinin ürününü değer fiyatına satmasına yardımcı olmaktadır.⁸⁷

Marmarabirlik, sofralık zeytin için üreticiye avans barem fiyatı olarak kalite farkına göre ödeme yapmaktadır. Avans ödeme olarak yapılan fiyat açıklaması bir yandan Marmarabirlik tarafından üstlenilen bir risk ve ortaklara karşı bir taahhüt olmakta, bir yandan da piyasadaki fiyat oluşumunu düzenlemekte rol oynayıcı olmaktadır.⁸⁸

Marmarabirlik'in kilograma giren dane adedine göre barem fiyatları Tablo 11'de görüldüğü şekildedir.

Tablo 11: Marmarabirlik Dane Zeytin Barem Alım Fiyatları (Gemlik Çeşidi) (TL/kg)

Kalibre (adet/kg)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013
200	2,30	3,65	4,05	3,90	5,00	4,00	4,00	5,10	4,10	5,60	
220	2,12	3,37	3,60	3,40	4,05	3,40	3,40	4,40	3,70	4,80	
240	1,96	3,12	3,27	2,90	3,25	2,90	2,90	3,80	3,30	4,00	
270	1,74	2,82	2,82	2,35	2,50	2,35	2,35	3,30	2,75	3,40	
300	1,53	2,60	2,60	1,90	1,95	1,90	2,10	3,00	2,30	3,00	
330	1,35	2,37	2,37	1,50	1,55	1,50	1,95	2,70	2,00	2,60	
360	1,20	2,15	2,15	1,30	1,40	1,35	1,80	2,40	1,85	2,30	
390	1,08	1,93	1,60	1,10	1,25	1,22	1,65	2,20	1,70	1,90	
BaremDışı(Yağlık)	0,85	0,70	1,00	0,67	0,75	0,90	1,00	1,25	0,90	0,90	

Kaynak: www.marmarabirlik.com.tr/tr/duyurular.asp?cmp=f3f27a324736617f20abbf2ffd806f6d&id=1310 (01.01.2013) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 11'den izlendiği gibi Gemlik çeşidi sofralık zeytinin alım fiyatları yıllar itibari ile dalgalı bir seyir izlemekle birlikte artış göstermektedir. 2003/2004 yılında Gemlik çeşidi sofralık zeytinin alım fiyatı 2,30 TL'den % 143'lük bir artışla 2012/2013 yılında 5,60 TL'ye çıkmıştır. Gerçekleşen fiyat artışları zeytin üreticisini tatmin edici düzeyde görülmemektedir. Marmarabirlik tarafından yapılan alımlarda Birlik tarafından görevlendirilen eksperler alım fiyatlarını saptarken belirlenmiş olan standartlara göre fiyat vermekte ise de üreticinin, düşük kaliteli ürününü piyasa değerinin üzerinde kooperatife sattığı, daha kaliteli olan ürününü ise kooperatif fiyatlarının üzerinde özel piyasaya pazarladığı görülmektedir.⁸⁹

⁸⁷ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 4 Doğu Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, 2007, ss. 180–181.

⁸⁸ Tunalioglu – Karahocagil, a.g.r., s. 53.

⁸⁹ Dayanıklı, a.g.tz., ss. 114–115.

2.2.2.4. Ürün Alımı

Marmarabirlik, genellikle Marmara Bölgesinde yetiştirilen sofralık zeytin üretimine yönelik faaliyette bulunmakta olup, Marmara Bölgesi'nde yetiştirilen sofralık zeytinin yaklaşık % 40-45'lik bölümünü satın almaktadır. Üretilen zeytinlerin diğer kısmı başka firmalar ve tüccarlar tarafından satın alınmakta, önemli bir kısmı da üreticiler tarafından salamura edilerek yerel pazarlara sunulmaktadır.⁹⁰ Birlik'in alım politikasının temelinde ortak üreticilerin her türlü mağduriyetinin önlenmesi yanında tüketiciye ucuz ve kaliteli sofralık salamura siyah zeytin yedirebilmek amacı yatmaktadır. Marmarabirlik'in ulusal düzeyde sofralık zeytin pazarındaki payı düşük olmasına karşın bölgesel bazda çok daha yüksektir.⁹¹

Marmarabirlik'in 1995–2012 yılları arasındaki ürün alım miktarlarına ilişkin veriler Tablo 12'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Marmarabirlik'in yıllar itibariyle alım miktarlarında bir dalgalanma olduğu görülmektedir. Söz konusu dalgalanma zeytin ürününde görülen periyodisite (var yılı/yok yılı) olayından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 12: Marmarabirlik'in Toplam Ürün Alım Miktarı

Yıllar	Toplam Zeytin Alım Miktarı (ton)
1995/1996	28.052
1996/1997	30.300
1997/1998	19.742
1998/1999	32.909
1999/2000	42.315
2000/2001	43.952
2001/2002	17.337
2002/2003	35.991
2003/2004	17.700
2004/2005	34.711
2005/2006	49.539
2006/2007	28.015
2007/2008	30.767
2008/2009	37.183
2009/2010	31.159
2010/2011	29.357
2011/2012	44.702

Kaynak: TBMM, "Zeytin ve Zeytinyağı ile Diğer Bitkisel Yağların Üretiminde ve Ticaretinde Yaşanan Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan", **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Dönem: 23, Yasama Yılı: 2, Temmuz 2008, s. 168; Marmarabirlik kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁹⁰ www.marmarabirlik.com.tr/tr/index.asp?cmp=43ec517d68b6edd3015b3edc9a11367b (29.12.2012).

⁹¹ Dayanıkl, a.g.tz., s. 104.

Tablo 12’den görüldüğü gibi 1995/1996 kampanya döneminde toplam 28.052 ton ürün alımı yapan Marmarabirlik, yıllar itibariyle ürün alım miktarlarını sürekli arttırarak 2011/2012 kampanya döneminde bir önceki kampanya dönemine göre % 52,3’lük bir artış ile 44.702 ton ürün alımı yapılmış ve karşılığında 80 milyon TL tutarında ödemede bulunulmuştur. Marmarabirlik tarafından satın alınan zeytinlerin yaklaşık % 15’lik kısmı ihracata gitmektedir.⁹²

2.2.2.5. Ürünün İşlenmesi, Satış ve Pazarlama

Marmarabirlik, Marmara Bölgesi’nin hâkim çeşidi olan Gemlik çeşidi zeytin ile Edincik Su çeşidi zeytinleri naturel olarak işlemektedir. Toplam kalite anlayışı ile çalışan Marmarabirlik, varoluş sebebi ve sahibi olan zeytin üreticilerinin en iyi şartlarda yetiştirdiği, en kaliteli zeytinleri almaktadır.⁹³

Marmarabirlik aldığı zeytinlerin bir bölümünü yağlık olarak işlemekte olup, bununla ilgili veriler Tablo 13’de verilmiştir. Marmarabirlik’in yıllara göre yağlığa ayırdığı zeytin miktarları ile üretilen zeytinyağı miktarları aşağıdaki gibidir.⁹⁴

Tablo 13: Marmarabirlik’in Yağlığa Ayırdığı Zeytin Miktarı

Sezonlar	Alınan Zeytinden Yağlığa Ayrılan (Kg)	Üretilen Zeytinyağı Miktarı (Kg)
2002/03	1.517.128	411.470
2003/04	3.286.676	727.749
2004/05	5.092.311	1.035.800
2005/06	5.537.604	1.383.265
2006/07	3.674.294	780.847
2007/08	6.446.900	1.614.958
2008/09	1.428.180	311.891
2009/10	1.516.336	301.028
2010/11	3.502.768	639.190
2011/12	16.815.000	1.500.000

Kaynak: T.C.Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **2011 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu**, Ağustos 2011, s. 12.

⁹² TBMM, “Zeytin ve Zeytinyağı ile Diğer Bitkisel Yağların Üretiminde ve Ticaretinde Yaşanan Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan”, **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Dönem: 23, Yasama Yılı: 2, Temmuz 2008, s. 168.

⁹³ Karacan, a.g.e., s. 123.

⁹⁴ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **2011 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu**, Ağustos 2011, s. 12.

Marmarabirlik'in 90.000 tonluk salamura havuzları, 100 ton/yıl ezme tesisleri, 100 ton/yıl yağ işleme tesisleri, 120 ton/gün ambalaj tesisleri ve 100.000 ton/günlük 2 kontüni tesisleri bulunmaktadır.⁹⁵ Birlik'in 70.000 ton depolama kapasitesi mevcut olup, sofralık zeytinin 1 yıl salamura depolarında bekletilme zorunluluğu da göz önüne alındığında, bu kapasitenin her yıl ancak 35.000 tonuna yeni hasat zeytin depolanmaktadır. Ayrıca Marmarabirlik lisanslı depoculuk faaliyeti göstermek üzere 5.000 tonluk zeytinyağı deposu ve 13.000 tonluk sofralık zeytin deposu inşa etmiştir. Marmarabirlik bu depoları ile sektörde önemli bir kapasite oluşturmaktadır.⁹⁶

Tablo 14: Marmarabirlik Tesis Kapasiteleri

Ürün Cinsi	Entegre Tesislerinin Yıllık Üretim Kapasitesi*
Zeytinyağı	1.980 ton/yıl
Sofralık Siyah Salamura Zeytin	70.000 ton/yıl
Ezme	300 ton/yıl
Yağlı Pirina	4.950 ton/yıl

Kaynak: Marmarabirlik kayıtları

* Entegre Tesislerinde, yağlık zeytini zeytinyağına dönüştürme işlemi kampanya dönemi olan üç aylık dönemde gerçekleştirilmektedir. Bu dönemde ortalama 9.000 ton yağlık zeytin sıkılarak ortalama 1.980 ton zeytinyağı ve 4.950 ton pirina elde edilmektedir.

Marmarabirlik, 70.400 ton depolama ve olgunlaştırma kapasitesi ve kurulu modern tesislerinde, hijyenik ortamda yaklaşık 150 ton/gün kapasiteli zeytin ambalajlanması, 220 ton/gün zeytinyağı ve 200 ton/yıl zeytin ezmesi üretim ve dolumu yaparak 167 ambalaj çeşidi ile Türk ekonomisine katma değer sağlayan çok önemli bir sanayi kuruluşudur.

Gemlik, Mudanya, Erdek, Orhangazi, İznik, Edincik, Mürefte ve Marmara Adası'nda kooperatifleri bulunan Marmarabirlik, alımını yapmış olduğu zeytinleri, 1993 yılında hizmete geçen modern Entegre Tesislerinde salamura siyah zeytin, yağlı salamura siyah zeytin, yağlı sele zeytin, sele zeytin ve az tuzlu salamura zeytin olarak işlemekte, hijyen ve ürün kalite güvenilirliğinden taviz vermeden ambalajlayıp müşterilerinin beğenisine sunmaktadır.⁹⁷

⁹⁵ T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 4 Doğu Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, 2007, s. 181.

⁹⁶ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, **2010 Zeytin ve Zeytinyağı Raporu**, Ağustos 2010, s. 14.

⁹⁷ Karacan, a.g.e., ss. 123–125.

Marmarabirlik'in işleyip mamul mal haline getirdiği bu ürünlerin pazarlanmasına gelince, ürün satışları Birlik'in Bursa'da bulunan Genel Müdürlüğü'ne bağlı Ticaret Müdürlüğü'nce koordineli bir biçimde yapılmaktadır. Depolama ve olgunlaştırma kapasitesi 70.400 ton olan Marmarabirlik'in yurtiçi satışları sözleşmeli olarak çalıştığı 78 ildeki toplam 58 bayisi ve Birlik'in sahip olduğu perakende satış merkezleri ile resmi kuruluşlar tarafından ülkemizin tamamına yapılmaktadır. Yurtiçi zeytin sevkiyatının tüm nakliye tutarları Birlik tarafından karşılanmakta ve Türkiye genelinde her kalite ürünün tek satış fiyatı olması, ülkenin en uzak yöresinde dahi aynı fiyattan zeytin yeme imkânının sağlanması amaçlanmaktadır.⁹⁸

Marmarabirlik ürünlerinin yurtdışı satışları ise Almanya, Danimarka, İsviçre, KKTC, Bulgaristan'daki sözleşmeli alıcı firmalar ile Avrupa'nın tamamına, bunun yanında Amerika başta olmak üzere Kanada ve Avustralya piyasasına çoklu bayilik sistemi ile yapmaktadır. Birlik tarafından yapılan ihracatta en büyük pazarı Avrupa Birliği ülkeleri oluşturmaktadır. Marmarabirlik, gücünü üreticiden alan yönetim kadrosu ve 405 kişiden oluşan kalifiye personeli, bağlı kooperatif ve işleme tesisleri ile yüz binlerce yurtiçi ve yurtdışı tüketiciye hizmet veren, ülkemizdeki en güçlü 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan, en büyük zeytin üreticisi kuruluşlardan biridir.⁹⁹

⁹⁸ Dayanıklı, a.g.tz., s. 123.

⁹⁹ Karacan, a.g.e., s. 123.

2.3. TRAKYABİRLİK VE MARMARABİRLİK'İN ULUSAL EKONOMİYE KATKILARI

Kooperatifler, her ülke ekonomisinde önemli bir yaklaşımdır. Modern sanayi devletlerinde ve birçok yükselmekte olan ekonomilerde birbirinden farklı yapılardaki kooperatifler, önemli rol oynamaktadır.¹⁰⁰

Kooperatif türlerimizden biri olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinden bazılarının ülkemizin ilk 500 büyük sanayi kuruluşları (İSO-500 büyük sanayi kuruluşu 2011 listesinde 76. Trakyabirlik ve 418. Marmarabirlik) listesine girebilmesi (Tablo 15), bazılarının piyasa etkinliklerinin ciddi oranlara ulaşması ve bu kuruluşların ülkemiz ihracat şampiyonları içinde yer alabilmesi kayda değer gelişmelerdir (Tablo 16).¹⁰¹

Türkiye’de kooperatifleri ekonomi içinde tümüyle değerlendirebilecek istatistikler yeterli değildir. Bununla birlikte bazı rakamlarla kooperatiflerimizin ekonomideki durumlarını vurgulamakta yarar vardır. Örneğin Marmarabirlik ve Trakyabirlik’in yıllık cirosu 1 milyar TL civarındadır; bu birlikler 1.594 kişiye istihdam sağlamaktadır.¹⁰²

Ülkemizin ilk 500 büyük sanayi kuruluşu arasına girebilen tarım satış kooperatifleri ve birliklerinden biri Trakyabirlik’tir. Amerika Birleşik Devletleri’nde dünyanın en prestijli şirketlerini net satışlar, net kar ve özkaynaklar açılarından değerlendirerek sıralamasını gerçekleştiren “Fortune 500” dergisi, Türkiye’de imalat, ticaret, hizmet ve inşaat sektörlerini kapsayan ve referans bir çalışma olan “Fortune Türkiye 500” çalışması yapmaktadır. Bu çalışma sıralaması sonuçlarına göre, 2011 yılında Trakyabirlik ilk 500 kuruluş arasına girme başarısını göstermiştir. Trakyabirlik bu çalışmada 873.568.504 TL tutarındaki net satışları, 276.401.091 TL’lik özkaynak varlığı ve 20.567.000 TL’lik dönem sonu net karı ile 120. sırada, aynı çalışma içinde yer alan yaş ve kuru meyve ve sebze sektörü ile ilgili kurumlar sıralamasında ise 2. sırada yer almıştır.¹⁰³

¹⁰⁰ Murat Yercan, “Dünya’da ve Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi”, www.ebso.org.tr/b2b/ebso/dergi/resimler/sunum_muratyercan.ppt (13.06.2013).

¹⁰¹ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, “Kooperatifler Küresel Devlerle Yarışıyor”, www.turkiye2012koop.org/index.php?option=com_content&view=article&id=172:koopdevlerleyarisiyor&catid=79:son-haberler&Itemid=519 (13.06.2013).

¹⁰² Ayhan Çıkın, “Kooperatifler 21. Yüzyılın Favori İşletmeleri Olacak”, www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=3215 (10.07.2013).

¹⁰³ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 118, Edirne, Haziran 2012, s. 3.

Bunun yanında, İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından düzenlenen “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Araştırma Raporu”nda, 2011 yılında ilk 500 kuruluş içinde yer almayı başaran Trakyabirlik, yaptığı başarılı çalışmalar ve satışlarla ilk 100 şirket arasında yer almıştır. Araştırmada kuruluşlar üretimden satışlara, satış hâsılatı, katma değer, özsermaye, net aktifler, dönem karı ve zararı, ihracat ve istihdam gibi ana başlıkları altında değerlendirilmekte olup, üretimden satışlara göre yapılan değerlendirme sonuçlarına göre, Trakyabirlik 814.243.694 TL’lik net ciro ile 76. sırada yer almıştır (Tablo 15). Ayrıca araştırma kapsamında özel sektör kuruluşları arasında yapılan sıralamada ise 70. olmuştur. Trakyabirlik İSO–500 Büyük Sanayi Kuruluşu listesinde 76. sırada yer alarak hem bulunduğu bölge hem de ülkemiz için önemli bir ekonomik değer olduğunu kanıtlamıştır.¹⁰⁴

Ülkemizin ilk 500 büyük sanayi kuruluşu arasına girebilen tarım satış kooperatifleri ve birliklerinden bir diğeri de Marmarabirlik’tir. Marmarabirlik’in son beş sezonda genel olarak satışlardan elde edilen gelirlerine bakılacak olursa; 2007/2008 sezonunda Birlik’in toplam 133.502.779 TL’lik cirosuna karşılık, 2008/2009 sezonunda Birlik’in cirosu 144.221.519 TL’ye yükselirken, 2009/2010 sezonunda Birlik’in cirosu 173.564.557 TL’ye yükselmiştir. 2010/2011 sezonunda elde edilen ciroya baktığımızda 187.613.106 TL’ye, 2011/2012 sezonunda ise 190.725.278 TL’ye yükseldiğini görmekteyiz. Buna göre, “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Araştırma Raporu 2011” değerlendirme sonuçlarına göre, 2009 yılı üretimden net satışlar kategorisinde 144.221.519 TL’lik net cirosuyla 345. sırada bulunan Marmarabirlik, 2010’da 173.564.557 TL’lik net satış rakamıyla sıralamada 5 basamak tırmanarak 340. sıraya yükselmiş, 2011 yılındaki 187.613.106 TL’lik net cirosu ile ise ilk 500 kuruluş içinde 2010 senesine göre 78 basamak gerileyerek 418. sırada yer almıştır. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası’nın (BTSO) 2010 yılının 250 büyük firması araştırmasında da Marmarabirlik, 2009’a göre 3 basamak yükselerek 37. sırada yer almıştır. İSO’nun sıralama yaparken baz aldığı üretimden net satışlar kategorisinde Marmarabirlik, Bursa sıralamasında 28’den 26’ya yükselmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Trakyabirlik Gazetesi, Aylık Yayın Organı, S. 119, Edirne, Temmuz 2012, s. 1.

¹⁰⁵ Yakup Demirtaş, “Marmarabirlik, Lezzette de Büyüklükte de Şampiyon”, **Tarafsız Gazetesi**, (30.07.2011).

Tablo 15: Türkiye’de En Büyük İlk 500 Sanayi Kuruluşu İçinde Trakyabirlik ve Marmarabirlik’in Yeri (1993–2011)

Yıllar	TRAKYABİRLİK		MARMARABİRLİK	
	Sıra No.	Üretimden Satışlar (Net)	Sıra No.	Üretimden Satışlar (Net)
1993	185	771.467 TL	471	281.747 TL
1994	184	1.576.235 TL	469	569.278 TL
1995	94	5.175.344 TL	-	-
1996	135	7.542.266 TL	-	-
1997	60	28.615.904 TL	-	-
1998	27	77.170.884 TL	480	7.523.307 TL
1999	85	52.785.542 TL	-	-
2000	38	142.548.659 TL	447	19.085.052 TL
2001	110	116.191.415 TL	-	-
2002	60	261.850.002 TL	409	51.681.775 TL
2003	60	327.847.179 TL	421	61.253.935 TL
2004	167	182.296.875 TL	384	84.086.623 TL
2005	126	262.176.217 YTL	475	73.670.634 YTL
2006	118	332.341.176 YTL	364	116.108.788 YTL
2007	82	504.244.238 YTL	388	122.042.901 YTL
2008	101	490.390.304 TL	401	133.502.779 TL
2009	65	625.258.605 TL	345	144.221.519 TL
2010	76	658.595.170 TL	340	173.564.557 TL
2011	76	814.243.694 TL	418	187.613.106 TL

Kaynak: T.C. İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2011”, **Ekonomik Araştırmalar**, www.iso.org.tr/tr/web/BesYuzBuyuk/Turkiye-nin-500-Buyuk-Sanayi-Kurulusu--ISO-500-raporunun-sonuclari.html (15.06.2013); www.turkiye2012koop.org/images/genel_haberler/haber71_2.jpg (13.06.2013) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.3.1. Birliklerin İhracatı

Marmarabirlik üretici ortaklarından satın aldığı ürünleri katma değer yaratarak ülke içerisinde yanı sıra ülke dışında da değerlendirerek ülkeye döviz girişi sağlamaktadır. Marmarabirlik’in 2001–2010 yılları arasındaki sofralık zeytin ihracatı gelirleri ve bunların toplam sofralık zeytin ihracatı gelirleri içindeki payları Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: MARMARABİRLİK'in Yıllar İtibariyle Sofralık Zeytin İhracatı ve Türkiye Toplam Sofralık Zeytin İhracatı İçindeki Payı

Yıllar	Türkiye	MARMARABİRLİK	Marmarabirlik'in Zeytin İhracatı İçindeki Payı (%)
	Toplam Sofralık Zeytin İhracatı (Bin \$)	Sofralık Zeytin İhracatı (Bin \$)	
2001	28.280	766	0,27
2002	27.885	3.632	1,30
2003	44.130	6.585	1,49
2004	69.527	11.386	1,64
2005	78.688	9.771	1,24
2006	76.803	10.554	1,37
2007	99.166	13.734	1,38
2008	104.296	17.195	1,65
2009	103.387	18.440	1,78
2010	126.798	21.507	1,69

Kaynak: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, “2010 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu”, Ağustos 2010, s. 10; Meltem Duran, “Zeytin/Zeytinyağı Sektör Raporu”, Dış Ticaret Uygulama Servisi, Temmuz 2006, <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-106.pdf> (03.07.2013); T.C. İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye'nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”, **Ekonomik Araştırmalar**, www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Besyuz_Buyuk_Gecmis_Yillar.aspx (03.01.2013) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 16'dan görüleceği gibi Türkiye'nin 2001–2010 yılları arasında gerçekleştirdiği sofralık zeytin ihracat geliri 28.280.000 dolardan 126.798.000 dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Marmarabirlik'in sofralık zeytin ihracat gelirinde ise 766.000 dolardan 21.507.000 dolara bir artış gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi 10 yıllık periyotta Türkiye'nin sofralık zeytin ihracat gelirinde % 448,37'lik bir artış yaşanmışken Marmarabirlik'in sofralık zeytin ihracat gelirinde % 2.807,70'lik bir artış meydana gelmiştir. Buna göre Marmarabirlik'in bu dönemde ülke sofralık zeytin ihracat gelirlerine % 625,93'lük bir katkısı olmuştur. Dolayısıyla Marmarabirlik'in yarattığı katma değer ve ihraç ettiği ürünler karşılığında elde ettiği döviz gelirleri ile ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Trakyabirlik'in faaliyet gösterdiği alanda ihracatı bulunmamaktadır.

2.3.2. Birliklerde İstihdam

Tablo 17'de Türkiye'de 1993–2010 yılları arasındaki dönemde istihdam edilen kişi rakamları ve bu rakam içinde Marmarabirlik ve Trakyabirlik'in çalıştırdığı kişi sayılarının yüzdesel dağılımları verilmiştir.

Tablo 17: TRAKYABİRLİK ve MARMARABİRLİK'in Çalıştırdıkları Kişi Sayısı ve İstihdama Katkıları

Yıllar	TÜRKİYE	MARMARABİRLİK	Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)	TRAKYABİRLİK	Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)
	Toplam İstihdam (Bin Kişi)	Ücretli Çalışan (Kişi)		Ücretli Çalışan (Kişi)	
1993	18.499	414	0,002	2.529	0,014
1994	20.006	461	0,002	2.200	0,010
1995	20.586	-	-	2.099	0,010
1996	21.194	-	-	1.994	0,009
1997	21.204	-	-	1.900	0,009
1998	21.778	395	0,002	1.176	0,005
1999	22.048	-	-	1.092	0,005
2000	21.581	657	0,003	1.665	0,008
2001	21.524	-	-	1.000	0,005
2002	21.354	547	0,003	881	0,004
2003	21.147	429	0,002	836	0,004
2004	19.632	348	0,002	1.058	0,005
2005	20.066	321	0,002	1.130	0,006
2006	20.423	398	0,002	1.476	0,007
2007	20.738	409	0,002	1.327	0,006
2008	21.194	453	0,002	1.044	0,005
2009	21.277	494	0,002	1.008	0,005
2010	22.594	624	0,003	970	0,004

Kaynak: T.C. TÜİK, "İstihdam, İşsizlik ve Ücret", **İşgücü İstatistikleri**, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=25 (20.06.2013); T.C. İstanbul Sanayi Odası, "Türkiye'nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu", **Ekonomik Araştırmalar**, www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Besyuz_Buyuk_Gemis_Yillar.aspx (03.01.2013) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de 1993 yılında 18.499.000 kişi istihdam edilirken 2010 yılında istihdam edilen kişi sayısı 22.594.000’dir. Aynı dönemde Marmarabirlik’in çalıştırdığı kişi sayısı 414’ten 624’de yükselmişken, Trakyabirlik’te çalışan kişi sayısı 2.529’dan 970’e gerilemiştir. Marmarabirlik’teki çalışan sayısındaki artış son yıllarda yaptığı kapasite artırma yatırımlarına, ürününü pazarladığı ülke sayısındaki artışa vb. gelişmelere bağlanabilir. Trakyabirlik’teki çalışan sayısındaki azalmayı ise, temel faaliyetlerin verimlilik ve karlılığı, üretim maliyetinin özel sektör düzeyine indirilmesi amacı ile personel sayısı azaltılıp personelin niteliklerinin artırılması politikasına bağlanabilir. Tablo 17’de Marmarabirlik’in 1993–2010 yılları arasında istihdam içindeki payının % 0,002 ile % 0,003 arasında, Trakyabirlik’in ise aynı yıllar arasında istihdam içindeki payının % 0,014 ile % 0,004 arasında değiştiğini görüyoruz. Bu değişme, birliklerin çalışan sayısını azaltma ve artırma politikalarının yanı sıra ülke istihdam seviyesindeki değişmeye bağlıdır.

2.3.3. Birliklerin Gelirleri

Tablo 18’de Marmarabirlik ve Trakyabirlik’in son 10 yılda ulusal ekonomiye sağladıkları katkılar incelenmiştir. Marmarabirlik ve Trakyabirlik’in yıllar itibariyle ciro rakamlarını ülke GSYH rakamlarıyla karşılaştırarak bu birliklerin ülke ekonomisindeki yerlerini görmek mümkündür. Tabloda belirtilen oranlar bu birliklerin rolü ve bunların ekonomiye yansımalarının en açık göstergesidir.

Tablo 18: MARMARABİRLİK ve TRAKYABİRLİK’in Ulusal Ekonomiye Katkıları

Yıllar	TÜRKİYE	MARMARABİRLİK	Oran (%)	TRAKYABİRLİK	Oran (%)
	Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)	Net Ciroosu (YTL/TL)		Net Ciroosu (YTL/TL)	
2002	350.476.089	51.681.775 TL	0,14	261.850.002 TL	0,74
2003	454.780.659	61.253.935 TL	0,13	327.847.179 TL	0,72
2004	559.033.026	84.086.623 TL	0,15	182.296.875 TL	0,32
2005	648.931.712	73.670.634 YTL	0,11	262.176.217 YTL	0,40
2006	758.390.785	116.108.788 YTL	0,15	332.341.176 YTL	0,43
2007	843.178.421	122.042.901 YTL	0,14	504.244.238 YTL	0,59
2008	950.543.251	133.502.779 TL	0,14	490.390.304 TL	0,51
2009	952.558.579	144.221.519 TL	0,15	625.258.605 TL	0,65
2010	1.098.799.348	173.564.557 TL	0,15	658.595.170 TL	0,59
2011	1.297.713.210	187.613.106 TL	0,14	814.243.694 TL	0,62
2012	1.416.816.801	190.725.278 TL	0,13	873.568.504 TL	0,61

Kaynak: T.C. TÜİK, “Cari Fiyatlarla GSYH-İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Temel Fiyatlarla”, **Ulusal Hesaplar**, www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=16 (20.06.2013); T.C. İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye’nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”, **Ekonomik Araştırmalar**, www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Besyuz_Buyuk_Gecmis_Yillar.aspx (03.01.2013) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’nin son 10 yıllık GSYH’sı incelendiğinde yıllar itibariyle genelde azalan oranda arttığı görülmektedir. Şöyle ki, GSYH 2002 yılında 350.476.089 bin TL iken 2003 yılında 454.780.659 bin TL’ye yükselmiştir. GSYH’da % 1,29’luk bir artış olmuştur. 2004 yılında GSYH 559.033.026 bin TL’ye yükselirken görüleceği gibi artış oranı bir önceki yıla göre % 1,29’dan % 1,22’ye gerilemiştir. Aynı şekilde 2005 yılında GSYH 648.931.712 bin TL’ye yükselirken artış oranı bu kez % 1,22’den % 1,16’ya düşmüştür. Ancak genel olarak ülkenin 2002–2012 yılları arası GSYH’sına bakıldığında % 404,25’lik bir artış meydana geldiği görülmektedir.

2002–2012 yılları arası Türkiye GSYH’sı bu şekilde artarken, Marmarabirlik ve Trakyabirlik’in net ciroları sırasıyla 51.681.775 TL’den 190.725.278 TL’ye (% 369,04’lük bir artış) ve 261.850.002 TL’den 873.568.504 TL’ye (% 333,61’lik bir artış) yükselmiştir.

Marmarabirlik’in 2002–2012 yılları arasında cirosunda % 369,04’lük bir artış gerçekleşirken GSYH içindeki payı yıllar itibariyle % 0,13 ile % 0,15 arasında, Trakyabirlik’in cirosunda % 333,04’lük bir artış sonrasında ise % 0,32 ile % 0,74 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu dalgalanmanın sebebi Türkiye GSYH’sının yıldan yıla artış oranındaki değişim ile birliklerin net cirolarındaki yıldan yıla artış oranındaki değişim sonucudur.

2002’de Türkiye GSYH’sı 350.476.089 bin TL iken, Marmarabirlik 51.681.775 TL Trakyabirlik ise 261.850.002 TL’lik ciroları ile ekonomiye sırasıyla % 0,14 ile % 0,74’lük bir katkı sağlamaktadırlar. Tablodan da görüleceği gibi 2002’den 2003’e geçilirken GSYH’da % 1,29 oranında bir artış yaşanırken Marmarabirlik cirosunda % 1,18’lik Trakyabirlik cirosunda ise % 1,25’lik bir artış gerçekleşmiştir.

2003’ten 2004’de geçilirken GSYH büyüme oranında % 1,29’dan % 1,22’ye bir azalma söz konusudur. Aynı yıllarda Marmarabirlik’in cirosunun büyüme oranında % 1,18’den % 1,37’ye bir artış, Trakyabirlik cirosunun büyüme oranında ise % 1,25’ten % 0,55’e bir azalma karşısında ekonomiye katkılarında Marmarabirlik’te % 0,13’ten % 0,15’e bir artış, Trakyabirlik’te ise % 0,72’den % 0,32’ye bir azalma meydana gelmiştir. Aynı şekilde 2004’ten 2005’e geçilirken GSYH büyüme oranında % 1,22’den % 1,16’ya bir azalma söz konusu iken, bu kez Marmarabirlik’in cirosunun büyüme oranında % 1,37’den % 0,87’ye bir azalma, Trakyabirlik cirosunu büyüme oranında ise % 0,55’ten % 1,43’e bir artış karşısında ekonomiye katkılarında Marmarabirlik’te % 0,15’ten % 0,11’e bir azalma, Trakyabirlik’te ise % 0,32’den % 0,40’a bir artış meydana gelmiştir.

Buradan da anlaşılacağı gibi, GSYH artış oranları ile birlik ciro artış oranları arasında bir ilişki söz konusudur. Yani GSYH artış oranı birlik ciro artış oranlarından düşük olduğu senelerde birliklerin ulusal ekonomiye katkıları artmaktadır ve tersi.

3. TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN DEĞERLEMESİ, TEMEL SORUNLARI VE ÖNERİLER

3.1. KOOPERATİFÇİLİĞİN DEĞERLEMESİ

Serbest piyasa ekonomisi kurum ve kurallarının hâkim olduğu ülkelerde kalkınmanın gerçekleştirilmesinde, temel ekonomik politikaların uygulanmasında değişik organizasyonlar faaliyet göstermektedirler. Bu organizasyonlar içinde, devlet sektörü ile özel teşebbüslerin yanında, fertlerin güçlerinin sınırlı olmasından dolayı ortak menfaatlerin korunması ve ekonomik problemlerin çözümlenmesi için kendi hür iradeleri ile kurdukları kooperatiflerin önemli yeri olmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkeler daha 19. yüzyılın ortalarında kooperatifçiliği ülkelerinin kalkındırılması için bir araç olarak görmüşler ve kooperatifçiliğin gelişip yaygınlaşması için her türlü çabayı sarf etmişlerdir.

Serbest piyasa ekonomisi esaslarına göre yönetilen ülkemizde de kooperatifleri piyasa sistemini işler hale getirmek üzere bir araç olarak kullanmak günümüz ihtiyaçlarına tamamen uygun düşmekte ve uygulanan ekonomik politikaya yardımcı olmaktadır. Bu itibarla, kalkınma hareketimiz içinde kooperatif işletmelerden önemli katkılar beklenmektedir.

Nitekim kooperatifçiliğimizin geliştirilmesi beş yıllık kalkınma planlarımızda ilke olarak benimsendiği gibi, Anayasa'mızın 171. maddesinde de kooperatifçiliğimizin geliştirilmesi hususu yer almış bulunmaktadır.

Ülkemizde bugünkü anlamıyla kooperatifçilik hareketi ilk defa 1863 yılında çiftçinin kredi ihtiyacını sağlamak üzere “Memleket Sandıkları”nın kurulması ile başlamıştır. 1863'te başlayan “Memleket Sandıkları” hareketi 1888 yılında son bulmuş, yerine bugünkü Ziraat Bankası kurulmuştur. 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmış, 1935 yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri Kanunları yürürlüğe konulmuştur. 1969 yılında ise 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Mehmet Akif Paksoy, “21. Yüzyılda Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerindeki Gelişmeler, Sorunları ve Çözüm Yolları”, **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 31 Ekim–2 Kasım 2002, ss. 66–67.

Dünyadaki gelişim ve değişimler ve bu gelişim ve değişimlerin etkileri altında olmakla beraber Türkiye'deki kooperatiflerin kendine özgü farklılıkları bulunmaktadır. Genel olarak kooperatifçilik konusu ele alındığında görülmektedir ki, bugün Türkiye'de kooperatiflerin sayısal olarak bir sorunu olmadığı, Batı ülkelerinde olduğu gibi sayı olarak yeterli olduğu fakat kalite, yapı, fonksiyon ve etkinlikleri bakımından incelendiğinde gelişmenin yeterli olmadığı, hatta kurulmuş birçok kooperatife gerçek anlamda kooperatif bile denilemeyeceği ve Türkiye'ye özgün çok önemli sorunların olduğu görülmektedir.¹⁰⁷

Türkiye'de sayısal olarak bakıldığında oldukça yüksek seviyede tarımla ilgili kooperatiflerin varlığı göze çarpmaktadır. Sayısal olarak belli bir büyüklüğe gelen kooperatiflerin, ülke ekonomisine katkıları aynı seviyede olduğu söylenemez. Avrupa Birliği ülkelerindeki kooperatifçiliğe göre etkinlikleri istenen düzeyde değildir. Avrupa Birliği ülkelerinde kooperatifler girdi tedarikinde yemde % 13–60, tohumda % 16–65'dir. Tarımsal ürünlerin pazarlamasında ise sütçülükte % 38–100, tahıllarda % 15–85, meyve ve sebze % 28–80, ette % 25–94 ve tavukçulukta % 55–73 arasında paya sahiptirler. Türkiye'de ise belirtilen konularda kooperatifler % 1–40 arasında, oldukça düşük bir paya sahiptir.¹⁰⁸

Bir kooperatifi gerçek bir kooperatif yapan, onun kooperatif adını taşıması değil, gerçek bir kooperatifte uygulanması gereken ilkeleri uygulayıp uygulamadığıdır. Ülkemizde kooperatifler bu yönden incelendiği zaman birçok kooperatifin kooperatif ilkelerine uymadıkları görülmektedir. Şöyle ki, sadece serbest giriş ilkesi bütün tarım kooperatiflerimizde tam uygulanmakta, ortağın demokratik yönetimi, ortağın ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık ve kooperatifler arası işbirliği ilkeleri kısmen uygulanmakta, kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ilkesi ise bütün tarım kooperatiflerimizde hemen hemen hiç uygulanmamaktadır.

Görüldüğü gibi ülkemiz kooperatifçiliğinde tarım kooperatiflerimizde kooperatif ilkeleri tam uygulanmamaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Rehber, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 361.

¹⁰⁸ Necdet Bilgin, "AB'ye Katılım Müzakeresi Sürecinde Türk Kooperatifçiliğinin Yapısı", **Karınca Kooperatif Postası**, S. 833, Yıl: 71, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2006, ss. 8–9.

¹⁰⁹ Cennet Yıldız-Ziya Gökalp Mülayim, "Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması", **Kooperatif Dünyası**, S. 277, Yıl: 24, Ankara, Nisan 1994, ss. 21–30.

Türkiye’de kooperatiflerin kalite yönünden gelişmemesine neden olarak yürürlükteki mevzuat gösterilmiş ve 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa, demokratik kooperatifçiliğin gelişmesinde olumlu rol oynamaktadır. Fakat ülkemizde son yıllara kadar tamamen güdümlü olan iki önemli tip kooperatif (tarım satış ve tarım kredi) bu yasanın dışındadır. 1995 yılında Tarım Kredi, 2000 yılında ise Tarım Satış Kooperatiflerini içeren yeni yasalar bu iki önemli kooperatif tipinde özerkleşmeye dönük bazı çok önemli adımları atmışsa da demokratikleşmeyi henüz tam sağlayamamıştır. Bu nedenle ülkemizde mevzuat çalışmaları ve tartışmaları halen sürmektedir. Türk kooperatifçilik hareketinin başlangıcından itibaren kooperatif ortakları, seçilmiş ve atanmış yöneticileri kooperatifçilik ilkeleri ve tekniği yönünden eğitilip yetiştirilmemeleri gibi sosyal yönlerin ihmal edilmiş olması da kooperatifçiliğimizin kalite yönünden gelişmemesinde önemli rol oynamaktadır.¹¹⁰

Kooperatiflerin gelişebilmesi ve etkilerinin artırılabilmesi için “kooperatiflere iş ahlakını (Ahi’lik teşkilatlarında olduğu gibi) yerleştirmek ve böylece kooperatif üyelerinin birbirlerine veya yönetimlerine olan güvenlerini arttırmak” gerekmektedir.¹¹¹

3.2. KOOPERATİFÇİLİĞİN SORUNLARI VE ÖNERİLER

Kooperatifçiliğin sorunları sadece Türkiye’de değil, dünyanın her yerinde, daha doğrusu kooperatiflerin var olduğu her yerde daima söz konusudur. Ancak gelişmiş ülkelerde eğitim öğretim seviyesi yüksek, sosyal yapısı sağlam ve ekonomik durumu iyi olan toplumlarda herhangi bir alandaki problemler hem fazla değil, hem de çözümleri zor değildir.¹¹²

Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin yapısal sorunlarının başında, piyasada ekonomik etkinliğin zayıf olması gelmektedir. Zira kurulan kooperatifler üreticilerin düşük eğitim düzeyi, başarılı iyi örneklerin az olması, kadınların işletme dışı faaliyetlerde aktif olmamaları, yayım çalışmalarının etkin olmaması gibi temel nedenlerden ekonomi içinde özel sektör gibi etkinlik gösterememektedirler. Türkiye’de üreticiler, kooperatif hareketin

¹¹⁰ Mülâyim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 502–504.

¹¹¹ Yakup Durmaz, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Geleceği”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 813, Yıl: 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Eylül 2004, s. 44.

¹¹² Celal Battaloğlu, “Kooperatifçiliğin Sorunları”, **Karınca Kooperatifçilik Postası**, S. 816, Yıl: 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2004, s. 3.

ekonomik önemini ve gücünü yeterince kavrayamadıklarından rekabet gücünü koruyamamaktadırlar. Birim düzeyde ortaya çıkan bu durum üst örgütlenme için de geçerli olmakta ve kooperatifçilik hareketi gelişmiş ülkelerde ekonomi içinde etkinliğini yakalayamamaktadır.¹¹³

Yıllardan beri yapılan araştırma ve incelemelere göre, Türk kooperatifçilik hareketinin, bütün sayısal artışlara rağmen, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında ve gelişmesinde başarılı ve etkili olamayışının asıl nedeni, kooperatifçiliğimizin bazı temel sorunlarının bugüne kadar çözülememiş olmasına bağlanabilir. Gelecekte, ülkemizdeki kooperatifçiliğin gelişmesine katkı sağlayacağına ve çözülmesi gerektiğine inanılan bu temel sorunları beş başlık altında toplamak mümkündür. Bu temel sorunlar: finansman sorunu, üst örgütlenme sorunu, eğitim ve araştırma sorunu, mevzuat sorunu ve denetim sorunudur.¹¹⁴

3.2.1. Finansman Sorunu

Finansman sorunu, Türk kooperatifçiliğinin en önemli sorunlarından birisidir. Kooperatifler, genellikle mali güçleri yetersiz kimselerin karşılıklı dayanışma esasına göre kurulmuş teşkilatlar olduğundan ortaklarına hizmet sunabilmesi için finansman yapılarının iyi olması ve bu bakımdan desteklenmesi gereklidir. Ancak, gerek özsermaye yetersizliği gerek kredi olanaklarının yetersizliği nedeniyle finansman sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar.¹¹⁵

Genelde kooperatiflerin finansal kaynakları kurumsal olarak “özkaynaklar (iç finansman kaynakları)” ve “yabancı kaynaklar (dış finansman kaynakları)” olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır. Daha belirgin bir şekilde ifade etmek gerekirse kooperatiflerin finansman kaynakları ortaklardan toplanan aidatlar, özel ya da resmi kurumlardan temin edilen krediler, sübvansiyonlar ve hatta vergi muafiyetleri de dolaylı olarak finansman kaynağı olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı finansman sorununu iki şekilde

¹¹³ Gülen Özdemir-Gülşen Keskin-Haşim Özudođru, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi”, **Tekirdağ Ziraat Fakóltesi Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Tekirdağ, 2011, s. 111.

¹¹⁴ Ziya Gökalkp Mülayim, **Türk Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ekonomi ve Toplum, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990, s. 13.

¹¹⁵ H. Cemil Akın, “Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin Çalışmaları ve Kooperatifçiliğimizin Geliştirilmesi İçin Öneriler”, **Kooperatif Dünyası**, S. 271, Yıl: 23, Ankara, 1993, s. 16.

değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi iç finansman meselesi diğeri ise dış finansman meselesidir.¹¹⁶

Kooperatiflerin özkaynakları, ortakların düşük ortaklık payı yüklenmeleri, ortakların yüklenmiş oldukları düşük ortaklık paylarını ödememeleri, kooperatiflerde sermaye birikimini özendirerek unsurların sınırlı oluşu nedeniyle, ciddi bir biçimde yetersizdir. Kooperatif ortaklarının taahhüt ettikleri sermaye paylarını zamanında ödeyememeleri, kooperatifleri kredi kullanmaya zorlamaktadır. Kooperatiflerin kredi olanakları ise, kooperatiflerin kendilerini yeterli krediyle destekleyecek özel bir finansman kuruluşlarının olmayışı, kooperatiflerin kendi finansman kuruluşları vasıtası ile mevduat kabul edememeleri nedeniyle yetersizdir. Kooperatiflere kredi açılma koşullarının ağırlığı ve daha çok ticari usullere göre olması nedeniyle kooperatifler kredi olanaklarından fazla yararlanamamaktadırlar. Diğer taraftan, kooperatiflere verilen kredilerin kısa vadeli ve yüksek faizli olmalarıdır.¹¹⁷

Türkiye’de kooperatifçiliği ve kooperatifleri doğrudan destekleyen bir banka ve kredi kuruluşu yoktur, fakat kooperatifçiliğin ve kooperatiflerin belli bir ölçüde desteklendiği zaman T.C. Ziraat Bankası ve Halk Bankası hükümetlerin programlarına paralel olarak destek vermektedirler. Fakat bunların ötesinde kooperatifleri destekleyen ve onlara özellikle ihracata yönelik kredi veren bir Kooperatifler Bankasına ihtiyaç vardır.

Kooperatifleri yönlendirecek ve toplum kalkınmasının etkili bir aracı yapabilecek genel bir kooperatif politikasının olmayışı, kredi ve fon kaynaklarının dağınıklığına, ayrıca kooperatif kuruluşların kredi kuruluşları ve fonlarına bağlı buldukları Bakanlıklara olan kanuni veya özel ilişkilerine göre bu kaynaklardan yararlanabilmelerine sebep olmaktadır. Bu durum ise, belirli kooperatif kuruluşların bu kaynak ve fonlardan alabildiğine yararlanması sonucunu doğurmakta, buna karşılık birçok kooperatif kuruluşun kredi kuruluşlarının imkânlarından ve devlete ait fonlardan yararlanmasını güçleştirmektedir.

Devletin, kredi kuruluşları vasıtasıyla veya fonlarla yarattığı kaynaklardan, kooperatifler ve kooperatif kuruluşları, ortaklarına götürdükleri hizmetleri ve ortak sayılarını dikkate alarak yararlandırma yoluna gitmesinin, hem ayrıcalıklı uygulamaları

¹¹⁶ Yavuz Kahraman, “Konut Kooperatiflerinin Yönetim Sorunları”, *Journal of Qafqaz University*, Vol. 1, Num. 2, Azerbaycan, Bakü 1998, s. 79.

¹¹⁷ Cemil Kıvanç, *Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri*, Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 48, Efem Matbaacılık, Ankara, 1982, ss. 180–181.

ortadan kaldıracağı, hem de bütün kooperatiflerin finans sorununa kısmen de olsa çözüm sağlayacağı düşünülmektedir.¹¹⁸

Kooperatifçiliğimizin finansmanı ile ilgili bu sorunları göz önünde bulundurarak yapılması gereken ilk şey, ödenmeyen ortaklık paylarının ödenmesi için ortaklara eğitim verilmesi, ortaklık paylarını yasanın ön gördüğü oranlarda arttırma yolu ile kooperatif özkaynaklarının arttırılması ve kooperatiflerde “dönen fon” uygulamasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu sermaye artırımını özellikle yasalar ve eğitim yoluyla özendirilmesi gerekmektedir. Dönen fon uygulaması, kooperatifte ihtiyaç duyulan sermaye istenilen düzeye gelinceye kadar risturn ödemelerinin ertelenmesi veya sermayeye ödenen faiz ödemelerinin geciktirilmesi ya da ortakların kooperatife teslim ettikleri ürün bedellerinin belirli bir yüzdesinin alıkonulmasıyla kaynak yaratılmasıdır.¹¹⁹

Alınan bu önlemler finansman sorununu çözmede yetersiz kalabilir ve bu yüzden kooperatifçiliğin finansman ve kredi sorununu kesin olarak çözüme kavuşturulması, yönetim ve finansmanına kooperatifler ve üst örgütlerinin egemen olacağı bir Kooperatifler Bankasının kurulması ile mümkün olacaktır.¹²⁰ Ancak tarım alanında ihtisas sahibi Ziraat Bankasının özleştirilmesi ve bankacılık alanında yapılacak kimi düzenlemelerle farklı alternatifler ortaya konabilir. Bu sorunun çözümü için atılacak ilk adım dağınıklıktan kurtulmuş güçlü bir çiftçi örgütlenmesidir.

Gerçekte tarıma ayrılan kamu kaynakları, planlı ve rasyonel bir şekilde örgütlü tarım kesimine aktarılması bu sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır. Başka bir anlatımla özellikle yatırım kredileri bireylerden çok üretici örgütlerine yönlendirilmelidir.¹²¹

3.2.2. Mevzuat Sorunu

Türkiye’de kooperatifçilik ve özellikle de tarım kooperatifleri önündeki temel sorunlardan birisi de mevzuat yetersizliği ve karmaşıklığıdır. Türkiye’de kooperatifçiliği düzenleyen kanunlar, genellikle köklü bir araştırma yapılmadan, ülke şartlarına uygunluğu düşünülmeden ve özellikle uygulamacı kuruluşların görüşleri alınmadan hazırlandığından

¹¹⁸ Battaloğlu, a.g.m., ss. 4–5.

¹¹⁹ İnan, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, s. 268.

¹²⁰ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 507.

¹²¹ Rehber, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 367.

yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında kooperatiflerle ilgili kanunların dağınıklığı ve bu kanunların aynı kitlelere hizmet veren kooperatif kuruluşlar arasında farklılık yaratacak şekilde düzenlenmiş olması çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunlar yasa yokluğundan değil çokluğundan kaynaklanmaktadır.¹²²

Ülkemizde kooperatifçiliği düzenleyen yasalar karışık, önemli bir kısmı ise antidemokratiktir. Nitekim bugün Türkiye’de kooperatifçiliği düzenleyen 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı “Kooperatifler Kanunu”, 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” olmak üzere üç ayrı kanun ve bu kanunları yürüten üç Bakanlık mevcuttur. 1935 yılından itibaren tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri devlet güdümlü kooperatifçiliği öngören bu iki özel yasaya göre kurulup işlemişlerdir. Ancak iki yasada demokratikleşme yönünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Tarım kredi kooperatiflerinde 1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı Yasa ile devlet güdümü kısmen kaldırılmış ve daha sonra 1995 yılında 1581 sayılı yasada 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede yapılan bazı değişikliklerle oldukça demokratikleşmişlerdir. Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde ise, devlet güdümü 2000 yılında çıkartılan 4572 sayılı Yasa ile oldukça azaltılmıştır. Fakat yasayla oluşturulan “Yeniden Yapılandırma Kurulu” nedeniyle tümünden ortadan kaldırılmamış, ancak eskiye göre devlet güdümü biraz daha azaltılmıştır.

Ülkemizde tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tarım ve tarım dışı kooperatifler 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Yasaya göre demokratik kooperatifler olarak kurulup işlemektedirler. Bütün bu değişik yasalardan dolayı, ülkemizde “devlet güdümlü” ve “demokratik” olmak üzere iki farklı tip kooperatif olgusu gözlenmektedir.¹²³

Değişik kooperatif kanunları, kooperatifçilik politikası açısından farklı kooperatif tiplerini öngördüğünden karışıklığa ve kaynak israfına sebep olmaktadır. Bu durum ise kooperatifler arası entegrasyonu önlemektedir. Diğer taraftan, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri gibi özel yasalara sahip olan kooperatiflere bazı ayrıcalıklar (örnek olarak sınırsız vergi muafiyeti) tanınmasına rağmen 1163 sayılı Kooperatifler Kanununa göre kurulan tarımsal amaçlı kooperatifler bu ayrıcalıklardan yararlanamamaktadırlar.

¹²² Battaloğlu, a.g.m., s. 5.

¹²³ Nilüfer Serinikli-İlknur Kumkale, “Türkiye’deki Kooperatif Üst Örgütlerinin (Bölge Birliklerinin) Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 1, Edirne, Haziran 2012, s. 284.

Bu itibarla tarımsal amaçlı kooperatifler ile ilgili üç ayrı kanunun, gelişen ve değişen sosyal, kültürel ve ekonomik şartlar da dikkate alınarak, kapsamlı ve ayrıntılı biçimde Milli bünyemize uygun ve gelişmeye imkân veren bir şekle getirilmelidir. Getirdiği ayrıcalıkları ortadan kaldıracak ve Avrupa Birliği'nin kooperatifçilik yapısına uyum sağlayabilecek tek bir yasa altında toplanmalı, farklılıklar ana sözleşmelerle düzenlenmeli ve kooperatiflerin teşkilatlandırılması tek bir Bakanlık bünyesinde toplanmalıdır.¹²⁴ Bunun için de, kooperatifçilikte ileri gitmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak kooperatiflere, özel ve kamu sektörü yanında dengeli bir şekilde gelişme ve çalışma imkânını sağlayacak özendirici hükümler getirilmelidir.¹²⁵

3.2.3. Üst Örgütlenme Sorunu

Türk kooperatifçiliğinin diğer önemli bir sorunu da üst örgütlenme sorunudur. Kooperatiflerde üst örgütlenme, bir ülkede kooperatiflerin birim kooperatiften başlayarak birlik, merkez birliği ve ulusal birlik oluşturarak, aşağıdan yukarıya doğru piramit şeklinde, dikey olarak örgütlenmesini ifade etmektedir.¹²⁶ Kooperatiflerin güçlenmeleri ve ortaklarına faydalı olabilmeleri için birlikler şeklinde teşkilatlanmanın da ülke şartlarına uygun şekilde yapılması gereklidir. Bu gerçekten hareketle 1969 yılı ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 70. maddesi “Kooperatiflerin müşterek menfaatlerini korumak, amaçlarını gerçekleştirmek için iktisadi faaliyette bulunmak, faaliyetlerini koordine etmek ve denetlemek, dış memleketlerle olan münasebetlerini düzenlemek, kooperatifçiliği geliştirmek ve eğitim yapmak, kooperatifçilik konusunda tavsiyelerde bulunmak” gibi hizmetleri yerine getirmesi için, Kooperatif Birlikleri, Kooperatif Merkez Birlikleri ve Türkiye Milli Kooperatifler Birliğinin kurulmasını öngörmüş ve 72. madde de bu Birliklerin kooperatifler şeklinde kurulacağını hükme bağlamıştır.

1163 sayılı Kooperatifler Kanununun tanıdığı bu imkân çerçevesinde, aynı amaçlı bazı kooperatifler bir araya gelerek Birlikler kurmak suretiyle teşkilatlanmaya çalışmışlar ise de, kanun hükmüne rağmen, aynı amaçlı çeşitli kooperatiflerde arzulanan üst teşkilatlanma gerçekleştirilememiştir.¹²⁷

¹²⁴ Paksoy, a.g.m., s. 74.

¹²⁵ Battaloğlu, a.g.m., s. 5.

¹²⁶ Mülayim, **Türk Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, a.g.e., s. 20.

¹²⁷ Battaloğlu, a.g.m., s. 5.

Türkiye’de kooperatiflerin üst örgütlenmelerini tam olarak tamamlayamamaları ve kooperatifler arası işbirliğinin yeterince ve her düzeyde sağlanamaması, Türk kooperatifçiliğinin gelişmesini engelleyen ciddi bir sorun olarak ele alınmaktadır. Etkin olmayan üst örgütlenme nedeniyle birim kooperatiflere yönelik eğitim, denetim, danışmanlık ve teknik hizmet sunumunun yetersizliği, etkin, sürdürülebilir, kararlı, bütünlük içinde, birbiri ile uyumlu ve dengeli bir kooperatifçilik politikası oluşturulmasında yaşanan eksiklikler önemli zayıf yanlardan bazılarıdır.¹²⁸

Türk kooperatifçiliğinde 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun çıkması ile başlayan kooperatiflerin üst örgütlenmesinde şimdiye kadar devletin kendisine düşen görevleri tam olarak yapamadığından dolayı kurulan üst örgütler yavaş gelişmiş, büyük aracı ve tefecilerle rekabet edememiş, dış ticarete ve sanayileşmede, kooperatif eğitim ve denetiminde kendisinden beklenen görevleri de yerine getirememiştir. Bu konuda Türkiye’de atılan en önemli adım, 22 yıl sonra, 1990 yılında 2’si Merkez Birliği olmak üzere 7 Birlik tarafından Türkiye Milli Kooperatifler Birliği’nin (Türkiye-Koop) kurulmasıdır. Başlangıçta 7 olan ortak sayısı daha sonra yeni üyelerin katılımıyla bugün 7’si Merkez Birliği, 4’ü ise Birlik olmak üzere 11’e yükselmiştir. Bu sebeple Türkiye Milli Kooperatifler Birliği’nden kooperatifçilik politikasının oluşturulmasına yönelik birinci derecede rol oynaması beklenmektedir. Bunlar kısaca;

-Kendi bünyesinde bir “Kooperatifçilik Eğitim ve Araştırma Merkezi” kurarak eğitim ve araştırmalar yapması,

-Denetim sorununun çözümüne yönelik “Denetleme Kurulu” kurulması veya bağımsız “Kooperatif Denetim Birlikleri” oluşturulmasına katkıda bulunması,

-Finansman sorununun çözümüne yönelik “Kooperatifler Bankası”nın kurulmasında öncü ve itici güç olması,

-Mevzuat sorununun çözülmesine yönelik tek bir demokratik Kooperatifler Yasası için çalışmalar ve girişimler yapması,

¹²⁸ Özdemir-Keskin-Özüdoğru, a.g.m., s. 111.

-Kooperatif sektörünün üçüncü sektör olarak güç kazanmasına yönelik televizyon ve radyo dahil her türlü iletişim aracından yararlanması, şeklinde sıralanabilir.¹²⁹

Bunun olabilmesi için de devletin, Türk kooperatifçiliğini temsil eden Milli Birliğe görevlerini en iyi bir biçimde yapabilmesi için maddi olarak yardımcı olması gereklidir. Bu, devlet bütçesinden ayrılacak bir fonla olabileceği gibi, Kooperatifler Kanununun 94. maddesine göre tüm kooperatiflerden Tanıtım ve Eğitim Hizmetleri Fonu için kesilen % 1'lerin Türkiye Milli Kooperatifler Birliği'ne verilmesi de olabilir.

Sonuç olarak, Türk kooperatifçilik hareketinin geliştirebilmesi ve dünya kooperatifçilik hareketine ayak uydurabilmesi, büyük aracı ve tefecilerle yarışabilmesi, dış ticarete ve sanayileşmede etkin rol oynayabilmesi için, bağımsız demokratik üst örgütlenmelerini en kısa zamanda tamamlamaları gerekmektedir. Bunun sağlanması için kurumlar vergisi kolaylığı dışında, kooperatif yöneticilerinin bilinçlendirilmeleri gibi özendirici yasal veya ekonomik önlemler de alınabilir.¹³⁰

3.2.4. Eğitim ve Araştırma Sorunu

Kooperatifçilik eğitimi, Türkiye'de kooperatifçiliğin yüz yüze olduğu diğer bir sorundur. Gerek halkın genel eğitim seviyesi, gerekse kooperatiflere üye olan ortakların ve yöneticilerin eğitim seviyesi son derece düşüktür. Bunun önlemlerinin alınması ve mutlaka başta kooperatif yönetici ve personelleri olmak üzere insanların eğitimlerinin geliştirilmesi ve kooperatifçilik hakkında bilgilendirilmesi şarttır.¹³¹

Kooperatifçilik eğitimi Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Oysa ülkemizde kooperatifçilik eğitimine hiçbir zaman gereken önem verilmemiştir. Batı ülkeleri bir yana birçok Asya ve Afrika ülkelerinde bile, kooperatifçilik eğitimi için kooperatifçilik okulları bulunmaktadır. Ülkemizde çeşitli meslek okulları ve fakültelerde genel olarak kooperatifçilik dersleri ya hiç yoktur ya da bazı bölümlerde birkaç saat verilmektedir.¹³²

¹²⁹ Özlem Altunöz, "Kooperatifçilik ve Türkiye'deki Gelişimi", **Karınca Kooperatif Postası**, S. 894, Yıl: 77, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Haziran 2011, ss. 10–11.

¹³⁰ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 520–523.

¹³¹ Durmaz, a.g.m., s. 44.

¹³² Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 525.

Türkiye’de doğrudan kooperatifçilik eğitimi yapan eğitim kurumu sayısı azdır. Halen 9 Meslek Yüksek Okulunda, 9’u normal 2’si ikinci öğretim olmak üzere 11 adet 2 yıllık ön lisans programı vardır. Ülke düzeyinde, ortak ve ortak dışı yaygın bir kooperatifçilik eğitimi ise hiç yapılmamaktadır. Bu nedenle kooperatifçilik eğitimi, bugün kooperatifçiliğimizin en önemli temel sorunlarından biri olarak çözüm beklemektedir.

Gerek birim kooperatifler gerekse üst örgütlenmelerdeki eğitim sorununun çözümü devletin oluşturacağı eğitim politikası ile birlikte, az sayıda faaliyet gösteren kooperatifçilik okullarının ülke geneline yaygınlaştırılmasıyla ya da buna alternatif olarak, yaygın şekilde eğitim yapan Ziraat Fakülteleri ve Meslek Yüksek Okullarının ders programlarında kooperatifçilik konularına yer verilmesi ile olanaklı olabilecektir.¹³³

Kooperatifçilik eğitimi sorununun çözümü için önerilen diğer önemli önerilerden birisi de Türk Kooperatifçilik Kurumunun eğitime verdiği; paneller, seminerler, konferanslar vb. gibi faaliyetlere diğer kooperatiflerimizin de katılmaları ve kooperatif üst örgütleri tarafından kooperatifçilik okulları veya kooperatifçilik eğitim merkezlerinin açılmasıdır. Bu yolla buralarda, ülkemizde halen var olan ve kurulacak olan binlerce kooperatif ve üst örgütünde gereksinim duyulan eğitimli ve profesyonel kooperatif yöneticileri (müdür, muhasebeci, pazarlamacı vb.) yetiştirilebilir.¹³⁴

Kooperatifçilik eğitimi sadece devletten beklenilmemeli, devletin kooperatifçilik eğitimi yanında kurulmuş ve kurulacak olan kooperatif üst örgütlerin de yurt çapında ortak ve ortak dışı kooperatifçilik eğitimi yapmaları gerekmektedir. Kooperatif üst örgütleri, aynı zamanda kooperatif yöneticisi ve personeline dönük hizmet içi eğitim programları da uygulamalıdır. Bu eğitim görevlerini yerine getirebilmeleri için de kooperatif üst örgütleri yeterli olanaklara kavuşturulmalıdır.¹³⁵

Genel olarak, ilkokuldan üniversiteye kadar bütün okul programlarında kooperatifçilik derslerine özel bir yer verilmeli, özellikle üniversiteler bünyesinde tarafsız kooperatifçilik araştırmaları yapılmalıdır.¹³⁶

¹³³ Rehber, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 370.

¹³⁴ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 525–526.

¹³⁵ Hakan Koç-Haşim Özudoğru, “Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 8, Yıl: 8, Ankara, 2000, s. 150.

¹³⁶ Altunöz, a.g.m., s. 11.

Fakat bu konularda ne devletin, ne üniversitelerin ve ne de kooperatif üst kuruluşlarının yeterli gayreti vardır. Devlet, yani hükümetler kooperatifçilik eğitimi ve öğretimine gerekli önemi vermediği gibi var olan “Milli Kooperatifçilik Enstitüsü”nü de kapatmışlardır.¹³⁷

Türkiye, dışa açılma hususunda genelde çekingen bir tavır içinde olmuştur. Bu tavır kooperatifçilik konusunda terk edilmelidir. Bundan hareketle, diğer ülkelerin kooperatifleri ve kooperatifçilerinden başta eğitim olmak üzere destek ve yardım alınmalı, ICA’nın her türlü çalışma ve oluşumlarının yanında aktif olarak yer almalı ve birlikte hareket edilmelidir.

Türk kooperatifçilik hareketinin gelişmesi için şart ve aynı zamanda temel kooperatifçilik ilkelerinden bir tanesi olan kooperatifçilik eğitiminin karşı karşıya olduğu sorunlar, yukarıda belirtilen önlem ve öneriler yerine getirildiğinde çözüme kavuşmuş olacaktır.

3.2.5. Denetim Sorunu

Türk kooperatifçiliğinin gelişimi ile yakından ilgili olan bir diğer konu da denetim sorunudur. Hangi tür işletme olursa olsun, işletmelerde denetim, yönetimin vazgeçilmez unsurlarındandır. Denetim, kooperatif yöneticisinin başarısını test etmesi ve alınması gerekli önlemler için son derece gerekli bir faaliyettir. Ayrıca bir de kooperatif ortaklarının menfaatleri açısından önemi vardır ki o da eksildiğinde hukuksal olarak sorunlara neden olmaktadır.¹³⁸ Türk kooperatifçiliğinde etkili bir denetim söz konusu değildir. Hâlbuki etkili bir denetim kooperatif ortağının en büyük güvencesidir. Etkili bir denetim, kooperatiflerin iyileştirilmeleri ve sağlıklı bir bünyeye kavuşturulmaları için de gereklidir. Türkiye’de kooperatifçiliğin başarılı olabilmesi için etkili bir denetim şarttır. Bunun için en başta devletin, kooperatif denetiminde yasal denetim görevi alması sağlanmalıdır. Esasında bu yasal denetim görevi devlete 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile verilmiş bulunmaktadır. Nitekim 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 86. maddesinin 2. fıkrasında, ilgili bakanlığın “kooperatifleri, birlikleri, merkez birliklerini ve Türkiye Milli Kooperatifler Birliğini teftiş etmek, denetlemek veya denetlettirmek” görevi ve yetkilerine

¹³⁷ Battaloğlu, a.g.m., s. 4.

¹³⁸ Yercan, “AB Sürecinde Kooperatifçilik Hareketimizin Değerlendirilmesi “, a.g.m., s. 5.

sahip olduğu ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere, Kooperatifler Kanununa göre devlet, kooperatifleri yasal olarak denetleme görevi ve yetkisine sahiptir. Ancak, etkili bir yasal denetim için devletin, birim kooperatif ve üst örgütlerinin yönetimlerine karışmamalıdır. Diğer bir deyimle devletin denetimde rol alması, güdümlü bir kooperatifçilik biçiminde olmamalıdır. Bunun için Türkiye’de bir taraftan kooperatiflerde seçimle gelen denetim kurulu üyelerinin öz denetimin bilincine vardırılmaları için eğitilmeleri gerekmektedir.¹³⁹

Türkiye’de gerek bağımsız bir Kooperatifler Bankasının kurulması, gerekse kooperatiflerin bağımsız demokratik üst örgütlerinin tüm kooperatifleri kapsayacak biçimde geliştirilmesi, kooperatiflerin etkili denetimi yönünden önem taşımaktadır.¹⁴⁰

Bu nedenle, etkili denetimin sağlıklı işlemesi açısından denetimin hem bağımsız organlar hem de kooperatif üst birlikleri tarafından yapılması en iyi yoldur. Devletin binlerce kooperatifi denetleyecek ne elemanı ne de maddi gücü bulunmaktadır. Almanya’da kooperatifler, “denetim birlikleri” kurmuşlardır. Bu birlikler sadece üye kooperatifleri denetlemekle görevlidirler.¹⁴¹ Türkiye’de kooperatif üst örgüt denetimini daha sistematik ve bağımsız hale getirmek için, Almanya’da olduğu gibi “kooperatif denetim birlikleri” oluşturulması da düşünülebilir.¹⁴²

¹³⁹ Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., ss. 536–537.

¹⁴⁰ Altunöz, a.g.m., s. 11.

¹⁴¹ Yercan, “AB Sürecinde Kooperatifçilik Hareketimizin Değerlendirilmesi “, a.g.m., s. 5.

¹⁴² Mülayim, **Kooperatifçilik**, a.g.e., s. 536.

SONUÇ

Çağdaş anlamda kooperatifçilik hareketi, 19. yüzyılın ortalarında gittikçe artan kapitalizmin ağırlığından bunalan insanların ekonomik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla bir araya gelmeleriyle ortaya çıkmıştır. İngiltere’de başlayan ve buradan tüm dünyaya yayılan kooperatifçilik hareketi Türkiye’de de Mithat Paşa ve Memleket Sandıkları ile ilk belirtilerini göstermiştir. Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin gelişimine baktığımızda belli dönemlerde büyük ilerleme gösterdiği gibi, dönemin koşullarına ve politikalarına göre önemini zaman zaman yitirdiği de görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik hareketine bakıldığında Atatürk’ün fikirsel açıdan öncülük ettiği, yasal düzenlemelerde güçlenen ve ilerleyen bir kooperatifleşme hareketi görülmektedir. Cumhuriyet yıllarında Atatürk’ün kooperatif kuruculuğuna gösterdiği özen, kooperatif hareketinin gelişimini hızlandırmıştır. 1950’li yıllara gelinceye kadar kooperatifçilik hareketinde yaşanan bu hızlı gelişim, daha sonraki yıllarda kanunlarda ve planlarda kendini göstermeye başlamıştır. Kalkınma planlarında kooperatifçilik hareketine yer verildiği fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı gelişmenin bu yıllarda daha az yaşandığı görülmektedir. O dönemde hukuksal varlığını Ticaret Kanunu’ndaki ortaklıklarla ilgili hükümlere göre sürdüren kooperatifler, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun çıkarılması ile kooperatifçilikte önemli bir yeri olan üst örgütlenmeyle güçlenmeye başlamışlardır.

1970’li yıllarda Köy Kalkınma Kooperatiflerinin ilerleme göstermesi ve Köy-Koop Hareketi, dönemin önemli gelişmelerinden olmuştur. Bu yıllarda kooperatifçilik, sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlayan en önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir.

1960 yılından itibaren sayıları artan kooperatiflerin gelişmesinde kamu politikaları önemli rol oynamışlardır. Doğru politikaların belirlenerek uygulamaya konulduğu dönemlerde kooperatiflerin daha başarılı olduğu görülmektedir. Ancak; kamu kesiminin zaman içerisinde örgütlenme yaklaşımındaki farklılaşmalar nedeniyle uzun dönemli istikrarlı bir politika benimsenerek uygulamaya konulamaması, (yabancı ülkelere işçi gönderilmesinde kooperatif üyelerine öncelik verilmesi örneğinde olduğu gibi, olumsuz sonuçlar doğurabilecek uygulama mekanizmaları benimsenmesi) kooperatifçiliğin gelişmesini ve performansını olumsuz yönde etkilemiş, üreticilerin örgütlenmelere karşı güveninin azalmasına ve örgütlenme isteğinin zayıflamasına neden olmuştur.

Daha sonraki yıllarda Köy-Koop'un kapatılması yaşanan olumsuz gelişmelerden olmuştur. 1581 sayılı Yasanın tekrar düzenlenmesi, 1163 sayılı Kanun'un bazı hükümlerinin değiştirilmesi, 1980 yılından sonraki önemli yasa düzenlemelerdendir. 2000 yılında çıkarılan Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri ile ilgili kanun, bu kooperatiflerde yeniden yapılanma için yasal bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır.

Çok uzun bir geçmişi olan kooperatifçiliğimiz, çoğu ülkede olduğu gibi ülkemizde de tarımsal kooperatifçilikle başlamış ve gelişmiştir. Bunda ülke nüfusunun önemli bir kısmının tarımla uğraşması ve tarımın milli gelirdeki payı en önemli etken olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllarda kooperatifçiliğin bir araç olarak benimsendiği ve devletin kooperatifçiliği geliştirmek ve yaymak için kurumsal oluşumlara giriştiğini, temel olarak da tarımsal kooperatifçiliği hedef aldığı görülmektedir.

Kurulmuş kooperatiflerimize bakıldığında dikkat çeken en önemli husus, çoğu kooperatifin kuruluşunun devletin kredi vb. teşvik ve desteklerinin uygulama yıllarına rastlamasıdır. Tarımsal kooperatiflerin bizzat devlet tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bu da ülkemizde kooperatifçiliğin devletin özel teşvik ve desteklerine sıkı sıkıya bağlı olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu sonuç, ülkemiz kooperatifçiliğinin yaşaması ve gelişmesinde devlet desteklerinin önemini göstermekte olup, kooperatifçiliğimiz kendi kendine sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmesinde, örgütlenmenin tabandan gelen harekete dayalı olarak gelişmesini sağlayıcı eğitim ve yayın faaliyetlerinin büyük katkısı olacağı açıktır. Tabandan gelen harekete dayanarak kooperatifçilik ilkelerine uygun, üreticilerin girdi ihtiyaçlarının sağlanması, ürünlerin değerlendirilip pazarlanması, çeşitli konularda tesisler kurarak tarımsal sanayinin gelişmesine ve istihdam imkânlarının artırılmasına katkı sağlaması gibi amaçlarla kurulmuş olan tarımsal kooperatifler, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sayı olarak giderek artmış olmasına rağmen ekonomi içerisinde yeteri kadar yer almamaktadır. Ancak özellikle Tarım Satış Kooperatifleri ülkemizde en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında yer almasının yanı sıra, kırsal kesimdeki üreticilere götürdüğü hizmetler açısından önem taşımaktadırlar.

Türkiye'de özel mülkiyet anlayışı ile gelişen kooperatifçilik, bir taraftan halkın gönüllü katkılarını ülke kalkınması için bir araya getirmekte, diğer taraftan milli gelirin kişiler arasında daha adil dağılımına yardımcı olmaktadır. Kooperatiflerin ülke

ekonomisine katma değer, istihdam ve döviz geliri sağlama yönlerinden önemli katkıları olmaktadır. Ülkemizde bugün 8 milyondan fazla kooperatif ortağı ile yaklaşık 85.000 kooperatifin bulunması, kooperatifçiliğin sosyal ve sayısal yönden önemli ölçüde geliştiğinin göstergesidir. Buna göre ülke nüfusunun yaklaşık % 10'u kooperatif ortağıdır.

Ülkemizde kooperatifçilik, geçmiş başarılı dönemleri dikkate alındığında bir durgunluk dönemi yaşamakta olduğu söylenebilir. Ülkemizdeki kooperatifçilikle ilgili rakamlar incelendiğinde kooperatifçilik faaliyetlerinin tarımsal ve konut kooperatifçiliği alanlarında bir toplanma olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda çok başarılı uygulamalar gerçekleştirilmesine rağmen kooperatifçilik uygulamalarının etkin ve verimli olarak algılanması mümkün olmamaktadır.

Ülkemizde çeşitli konularda çalışan 13.000'in üzerinde tarımsal amaçlı kooperatif ve kooperatiflerin 4.500.000'u aşkın ortağına karşın, ülkemizde kooperatifçilik hareketi henüz istenilen düzeye gelmiş değildir. Kuruluş faaliyetlerini tamamladığı halde faaliyete geçememiş veya faaliyetini çeşitli nedenlerle yarıda kesmiş, çok sayıda tarım kooperatifi vardır. Bunların çoğu ön etüt yapılmadan ve ekonomik bir ihtiyaç duyulmadan kurulmuş kooperatiflerdir.

Türk kooperatifçiliğinin bugünkü gelişmesi daha çok sayısaldır; nitelik ve etki yönünden çok yetersizdir. Ülkemizdeki kooperatiflerin sayısal çoğunluğuna rağmen başarı yakalanamamıştır. Bütünüyle Türk kooperatifçiliği ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesinde ve kalkınmasında, sanayileşmesinde ve demokratikleşmesinde kendisinden beklenen görevleri yerine getirememiştir. Bunun nedeni, Türk kooperatifçiliğinin finansman, üst örgütlenme, eğitim ve araştırma, mevzuat ve denetim olarak saptanan temel sorunlarının olmasıdır. Kuşkusuz, genel olarak Türk kooperatifçiliği ile ilgili saptanan bu temel sorunlar çalışma konumuzu oluşturan Marmara Bölgesindeki tarım kooperatifleri için de geçerlidir. Kooperatifçiliğin yaşamış olduğu bu sorunların temelinde, kooperatif harekete ve düşünceye gereken önemin verilmemesi yatmaktadır. Kooperatifçilikle ilgili saptanan bu sorunların varlığı, kooperatiflerin kendi varlıklarını bağımsız bir şekilde devam ettirmelerini zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmada, Trakyabirlik ve Marmarabirlik Tarım Satış Kooperatif Birlikleri incelenmiş, faaliyet gösterdikleri alan ve konulardaki etkileri, bölge ve ülke ekonomisine ve istihdamına sağladıkları katkılar ortaya çıkarılmıştır.

Türkiye'nin en büyük üretici birlikleri arasında yer alan Trakyabirlik ve Marmarabirlik'in, özellikle yağlık ayçiçeği ve sofralık siyah zeytin fiyat oluşumunda önemli ölçüdeki etkilerini ülkesel boyuta taşıyarak piyasa fiyatının oluşmasında etkili olmaları, bu birliklerin sektör içindeki dengeleyici rollerini göstermektedir. Bu birlikler ülkemizde ayçiçeği yağı, zeytin ve zeytinyağı gibi temel gıda maddelerinin üretiminde en büyük sanayi kuruluşlarını bünyelerinde barındırmakta ve son derece başarılı çalışmalar yapmaktadırlar.

Trakyabirlik, yağlık ayçiçeği ve ham ayçiçeği yağı sektöründe hâkim konumda bulunmakta ve yıllara göre değişmekle birlikte genelde Türkiye yıllık ayçiçeği üretiminin % 30-50'sine yakını satın alarak işleyip değerlendirmektedir. Trakyabirlik bölge çiftçisini destekleyerek bitkisel yağlarda dışa bağımlı olan ülkemizi bu bağılılıktan kurtarmaya ve üretimi arttırarak döviz kaybının önüne geçmeye çalışmaktadır.

Marmarabirlik sofralık siyah zeytinde piyasanın üreticiler lehine düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu birlik Türkiye'de sofralık siyah zeytinde düzenleyici, fiyat belirleyici, piyasa oluşumunu yönlendirici ve organize edici, bilgilendirici ve yeniliklerde öncü rol oynama görevlerini yerine getiren, sektör ve ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir kuruluştur.

2001–2012 yılları arasında Marmarabirlik sofralık siyah zeytin alım ve ihracat fiyatları ile ürün alım miktarlarında yıllar itibariyle cari olarak sürekli artış görünürken, reel olarak bazı yıllarda düşme görülmektedir. Gerçekleşen bu fiyat artışlarına rağmen zeytin üreticisi tatmin olmuş görülmemektedir. Nitekim üreticinin, düşük kaliteli ürününü piyasa değerinin üzerinde kooperatife sattığı, daha kaliteli olan ürününü ise kooperatif fiyatlarının üzerinde özel piyasaya pazarladığı görülmektedir.

Aynı şekilde Trakyabirlik ürün alım fiyat ve miktarlarında yıllar itibariyle artış gözlenmekte ise de bazı yıllarda düşüş görülmektedir. Dolayısıyla bu birlikler ciddi bir alım payına sahiptirler. Bu yönüyle önemli piyasa yapıcısı ve tedarikçi kuruluşlardır. Ülkemizde tarımsal sanayinin kurulmasına öncülük eden Trakyabirlik ve Marmarabirlik, Türkiye'nin ilk 500 büyük kuruluş listesine girmektedirler.

Her yıl üretici ortaklarına aynı ve nakdi kredi dağıtarak, üretimde sürdürülebilirliği ve maliyetlerin düşürülmesine katkıda bulunan bu birlikler, aynı zamanda özellikle kırsal

aland, birer istihdam kapısı olup, 2010 yılı itibariyle yaklaşık 1.594 (970'i Trakyabirlik, 624'ü Marmarabirlik tarafından) kişiyi istihdam etmektedirler.

Kooperatif hareketin, tarihsel süreç içerisinde, günün koşullarına uyum göstermek için sürekli bir değişim ve evrim içinde olduğu bir gerçektir. Türkiye tarımının ekonomik ve sosyal gelişmesinde tarımsal kooperatifçiliğin finansman, üst örgütlenme, eğitim ve araştırma, mevzuat ve denetim olarak nitelendirilen temel sorunların günümüze kadar çözülmemiş olması dikkat çekicidir.

Türk kooperatifçiliğinin gelişmiş, demokratik ve çağdaş batı ülkelerindeki kooperatiflerde olduğu gibi büyük gelişme ve başarı yakalayabilmeleri, ekonomimizin sağlıklı işleyebilmesi ve krizlere karşı güçlü olabilmesi için kooperatifler arası sosyal diyalog kurulmalı ve geliştirilmeli, tüm kooperatifler üst örgütlenmelerini tamamlamalı, hükümetlere çözüm önerileri götürülerek özellikle mevzuat karışıklığına son verilmesi sağlanmalı, yerel yönetimlerle kooperatifler arası işbirliği yapılmalı, finansman sorununu gidermek için de Kooperatifçilik Bankası kurulmalıdır. Böylece tarımsal kooperatifçilik aracılık, tefecilik ve yoksullukla mücadelede, iç ve dış alım-satımda, ülkenin sanayileşmesinde, demokratikleşmesinde ve sosyo-ekonomik kalkınmasında kendisinden beklenen görevleri etkinlikle yaparak, kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak yerini alabilecektir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- AKAT Ömer, **Türkiye’de Kooperatifçilik**, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bursa, 1989.
- AKOVA Süheyla Balcı, **Ergene Havzasında Mekânsal Kullanımlar**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002.
- ALTINTAŞ Mükremin, **Kooperatif İşletmelerde Vergi Muhasebesi**, 2. b., yay. y., Adana, 1980.
- BAŞAR Haşmet, **Bursa’da Tarımsal Yapı Değişikliği ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Bursa Üniversitesi Yayınları Yayın No. 3-011-0028, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1980.
- BAŞAR Haşmet, **Kooperatifçilik Ders Notları**, C. I, Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bursa, 1980.
- BAŞAR Haşmet, **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1983.
- ÇETİN Bahattin-Tolga TİPİ, “Türkiye Sofralık Zeytin Üretim ve Pazarlaması”, **Türkiye 1. Zeytincilik Sempozyumu 6-9 Haziran 2000**, Üniversite Yayın No. 7-041-0324, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2000.
- ÇIKIN Ayhan-Ali Rıza KARACAN, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 511, İzmir, Bornova 1994.
- DERNEK Zeynep, **Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No. 56, SDÜ Ziraat Fakültesi Basımevi, Isparta, 2006.
- DİNLER Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 4. b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996.
- DİNLER Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, 5. b., Ekin Kitabevi Yayını, Bursa, 2000.
- DİNLER Zeynel, **Mikro Ekonomi**, 20. b., Ekin Basın Yayım Dağıtım, Bursa, 2009.
- FINDIKOĞLU Z. Fahri, **Kooperasyon Sosyolojisi, Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No. 1206, İktisat Fakültesi Yayını No. 198, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967.
- FIRAT Ahmet, **Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli Araştırması**, Ümid-Bir Yayınları No. 2, Ankara, 1979.

- GÜVEN Sami, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997.
- HELM Franz C., **Kooperatif İşletme Ekonomisi**, çev. İlhan CEMALCİLER, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No. 150/92, Pazarlama Enstitüsü Yayınları, Eskişehir, 1976.
- İLICALI Melek, **Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve Kocaeli İli Örnek Bir Kalkınma Kooperatifinin İncelenmesi**, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bursa, 2000.
- İNAN İ. Hakkı-Okan GAYTANCIOĞLU-Recep ERBAY-Fuat YILMAZ, **Gelişmiş Ülkelerde Tarım Piyasalarının Organizasyonu**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2003-53, İstanbul, 2003.
- İNAN İ. Hakkı, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, Genişletilmiş 2. b., Sektörel Yayınlar, Yayın No. 2008-73, İstanbul, 2008.
- KARA Mustafa, **Kooperatifçilik**, 1. b., Poyraz Ofset, Eduser Yayıncılık, Bolu, 2003.
- KARACAN Ali Rıza, **Tarımsal Pazarlama**, Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Yayınları No. 1, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2009.
- KARALAR Rıdvan, **Teoride ve Türkiye Uygulamasında Tarımsal Pazarlama Açısından Kooperatif İşletmeler**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1975.
- KARALAR Rıdvan, **Kooperatifçilik Teknikleri**, 2. b., Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KARLI Bahri, **GAP Alanında Üretici Örgütlenmesi ve Tarımsal Kooperatifler**, Ekonomi Forum, İstanbul, 2004.
- KAZGAN Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- KAZGAN Gülten, **Tarım ve Gelişme**, 1. b., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- KILIÇ Enver, **Kooperatifçilik İlkeleri ve Tüketim Kooperatifleri**, 1. b., Tüm Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği Yayınları: 1, İstanbul, 1999.
- KIVANÇ Cemil, **Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri**, Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 48, Efem Matbaacılık, Ankara, 1982.
- KOCABAŞ Özlem Yıldırım, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, 1. b., Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- KOÇ Hakan, **Kooperatifçilik Bilgileri**, Gözden Geçirilmiş 2. b., Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No. 250, Ankara, 2001.

- MÜFTÜOĞLU Hilal-Volkan AYDOS, **Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**, 1. b., İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2001-46, İstanbul, 2001.
- MÜLAYİM Ziya Gökalp, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, 1. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.
- MÜLAYİM Ziya Gökalp, **Türk Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ekonomi ve Toplum, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990.
- MÜLAYİM Ziya Gökalp, **Kooperatifçilik**, 6. b., Yetkin Basımevi, Ankara, 2010.
- ÖZDEMİR Necdet, **Kooperatifçilik**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayın No. 163, Ankara, 1967.
- POLAT Hüseyin-Tunç TAYANÇ, **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tüketim Kooperatifleri ve Sorunları, Fiyat Artışlarını Önlemede Tüketim Kooperatiflerinin Rolü**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 35, Ankara, 1973.
- REHBER Erkan-Bahattin ÇETİN, **Bursa Tarımının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Yayın No. 2, Bursa, 1995.
- REHBER Erkan, **Kooperatifçilik**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.
- SKOUSEN Mark, **İktisadi Düşünce Tarihi, Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatı ve Fikirleri**, çev. Mustafa ACAR-Ekrem ERDEM-Metin TOPRAK, 2. b., Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 10. b., Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2009.
- TALAS Cahit, **Ekonomik Sistemler**, Gözden Geçirilmiş 3. b., Doğan Yayınları, Ankara, 1977.
- TALİM Metin, **Tarımsal Üretim Ekonomisi**, 1.b., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 537, Ofset Atelyesi, İzmir, Bornova 1999.
- TURAN Kamil, **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994.
- TURAN Kamil, **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1979.
- ÜRPER Yılmaz, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 94, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1985.
- ÜRPER Yılmaz, **Kooperatif İşletmeciliği**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No. 75, Eskişehir, 1989.

ÜRPER Yılmaz, **Kooperatif İşletmeciliği**, Birlik Ofset Yayınları, Eskişehir, 1996.

YAVUZ Orhan-Bülent GÜRBÜZ, **Ağaköy Monografisi**, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi No. 2002/86, Bursa, 2004.

YİĞİTER Mennan, **Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Sürelî Yayınlar

AKIN H. Cemil, “Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin Çalışmaları ve Kooperatifçiliğimizin Geliştirilmesi İçin Öneriler”, **Kooperatif Dünyası**, S. 271, Yıl 23, yay. y., Ankara, 1993.

AKSOY Şerafettin, “Trakya Bölgesinde Bitkisel Sıvı Yağ ve Margarin Sanayi Sektör Analizi, Ekonomik Yapı, Darboğazlar ve Çözümler”, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Tekirdağ, Kasım 1996.

ALTUNÖZ Özlem, “Kooperatifçilik ve Türkiye’deki Gelişimi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 894, Yıl 77, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Haziran 2011, ss. 3–11.

AYKAÇ Burhan, “Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Yeni Nesil Kooperatifçilik”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 893, Yıl 76, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2011, ss. 4–18.

BABAGİRAY Zafer, “Türkiye’de Kooperatifçilik”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 840, Yıl 71, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2006, ss. 18–23.

BATTALOĞLU Celal, “Kooperatifçiliğin Sorunları”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 816, Yıl 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2004, ss. 3–5.

BAYANER Ahmet-Taylan KIYMAZ-Bülent MİRAN, “Kırsal Kalkınmaya Dönük Kamu Politikaları: Tarımsal Transferler Örneği”, **Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma**, C. 1, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya, 2012, ss. 95–102.

BİLGİN Necdet, “AB’ye Katılım Müzakeresi Sürecinde Türk Kooperatifçiliğinin Yapısı”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 833, Yıl 71, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2006, ss. 7–13.

BİLGİN Necdet-Şaban TANIYICI, “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, S. 15, Yıl 10, yay. y., Karaman, 2008, ss. 136–159.

- CANTÜRK Seyfi, “Türkiye’de Kooperatiflerin Yatay ve Dikey Örgütlenme Sistemlerinin Güçlendirilmesi”, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.
- ÇETİN Bahattin, “Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifleri”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 614, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Şubat 1988.
- ÇIKIN Ayhan, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik”, **Yar Müdaafa-i Hukuk Dergisi**, S. 62, yay. y., Antalya, Kasım 2003, ss. 25–32.
- ÇIKIN Ayhan, “Kooperatifçilik Tarihinin Kırılma Noktaları”, www.elelebizbize.com/e-kutuphane/ayhancikin/kirilmanoktaları.pdf (15.11.2012), ss. 1–3.
- ÇIKIN Ayhan, “Kooperatifler 21. Yüzyılın Favori İşletmeleri Olacak”, www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=3215 (10.07.2013).
- ÇIKIN Ayhan, “Ekonomilerde Kooperatiflerin Yeri”, www.blog.milliyet.com.tr/ss (21.03.2007).
- DEMİRTAŞ Yakup, “Marmarabirlik Lezzette de Büyüklükte de Şampiyon”, **Tarafsız Gazetesi** (30.07.2013).
- DOĞANALP Ertuğrul, “Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Yolları”, **Gazi Üniversitesi Koop-Mer 2007 Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayın No. 1, Ankara, Ekim 2007, ss. 54–58.
- DOĞAN Kadir-Metin TİMUR, “Balıkçılık Sektöründe Su Ürünleri Kooperatiflerinin Rolü ve Örgütlenme Yapıları”, **Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi**, yay. y., Şanlıurfa, 2010, ss. 854–861.
- DURAN Meltem, Zeytin/Zeytinyağı Sektör Raporu, **Dış Ticaret Uygulama Servisi**, Temmuz 2006.
- DURMAZ Yakup, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Geleceği”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 813, Yıl 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Eylül 2004, ss. 41–44.
- ERCAN Metin Kamil-İlhan KÜÇÜKKAPLAN,” Türk Kooperatifçiliğinin Gelişimi İçin Bir Kooperatif Bankası Modeli ve Kooperatifçiliğe Katkıları”, **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 2002, ss. 31–41.
- EREN İsmail Muzaffer, “Türkiye’de Kamu Açıklarının Oluşumunda Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Rolü ve Marmarabirlik Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S. 3, yay. y., İzmir, 2009, ss. 31–52.

- GERAY Cevat, “Kooperatifçiliğin Dünya’da ve Türkiye’de Nicel Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 47, S. 1, yay. y., Ankara, 1992, ss. 427–441.
- GERAY Cevat, “Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz-İşlendirme (İstihdam) Açısından-”, **Mülkiye Dergisi**, C. 27, S. 217, yay. y., y. y., ts., ss. 241–268.
- GÜLÇUBUK Bülent, “Kırsal Alanda Kredi Veren Kuruluşlar”, www.kirsalcevre.org.tr/foto/file/kirsal_kalkinma_politikalari_bulentg.pdf (14.03.2012), ss. 1–12.
- GÜVENDİ İrfan, “Avrupa Birliği Giriş Sürecinde Türkiye’de Kooperatifçilik ve Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Hizmetleri”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 842, Yıl 72, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Şubat 2007, ss. 11–15.
- İNAN İ. Hakkı-İlknur KUMKALE-Okan GAYTANCIOĞLU, “Trakya’da Kırsal Kesimin Örgütlenmesinde Tarım Kooperatifleri, Üretici Birlikleri ve Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Rolü”, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 91, Ankara, 1999.
- İNAN İ. Hakkı, “Trakya Bölgesinde Tarım ve Hayvancılığın Durumu”, **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Balkanlarla İlişkiler ve Türkiye Ekonomisi**, ed. Ömer Faruk ÇOLAK, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 157–181.
- İNAN İ. Hakkı-Burçin BAŞARAN-Gamze SANER-Murat YERCAN-Çağdaş İNAN-Ömer ÖZDOĞAN, “Türk Tarım Kooperatiflerinin AB Tarım Kooperatiflerine Uyumu ve Tarımsal Sanayiye Etkileri”, **Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1**, yay. y., Ankara, 2010, ss. 1–21.
- JENKİS Helmut, “Kooperatif Özerkliği ve Devlet Denetimi-Bir İtiraz?- Almanya’daki Deneyim ve Düşünceler”, **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 2002, ss. 48–58.
- KAHRAMAN Yavuz, “Konut Kooperatiflerinin Yönetim Sorunları”, **Journal of Qafqaz University**, Vol. 1, Num. 2, Azerbaycan, Bakü 1998, ss. 77–86.
- KAYIKÇI Murat-Sabrina KAYIKÇI, “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması (Poster Bildiri)”, **Gazi Üniversitesi Koop-Mer 2007 Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayın No. 1, Ankara, Ekim 2007, ss. 35–53.
- KIZILASLAN Halil-Mehmet MENEK, “Türkiye’de Kooperatiflerin Hukuki Statüsü ve Vergiler Karşısındaki Durumu”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 13, yay. y., Zonguldak, 2011, ss. 37–52.

- KOÇ Hakan-Haşim ÖZÜDOĞRU, “Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 8, Yıl 8, yay. y., Ankara, Aralık 2000, ss. 145–152.
- KOÇ Hakan, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer)”, **08.09.2006 Tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısında Yapılan Konuşma**, yay. y., Ankara, 2006, ss. 1–14.
- KOÇ Melda, “Ege Bölgesinde Çekirdeksiz Kuru Üzüm Fiyatlarında Dalgalanmalar ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları No. 122, Ankara, 2004.
- KOÇ Yıldırım, “Demokrat Parti, 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı”, **Teori Dergisi**, yay. y., y. y., Mayıs 2010, ss. 1–24.
- KOÇTÜRK O. Murat, “Türkiye’de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi**, C. 13, S. 2, yay. y., Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa, 2006, ss. 119–136.
- KOÇTÜRK O. Murat, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 15, S. 2, yay. y., y. y., 2008, ss. 45–54.
- KURTASLAN Temur, “Kooperatiflerin Piyasa Ekonomisindeki Yeri ve Önemi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 811, Yıl 69, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Temmuz 2004, ss. 12–16.
- ÖZDEMİR Gülen-Burçin BAŞARAN, “Trakya Bölgesinde Süt Pazarlamasında Kooperatiflerin Yeri ve Önemi”, www.dunyagida.com.tr/haberler.php?nid=416 (14.07.2013).
- ÖZDEMİR Gülen-Burçin BAŞARAN, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, S. 142, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 33–46.
- ÖZDEMİR Gülen-Yıldız ÜLGEN, “Köy-Koop Hareketinin Türk Kooperatifçiliğinin Gelişimine Olan Etkileri”, **VIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildirileri**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, ss. 305–312.
- ÖZDEMİR Gülen-Gülnur TUĞCU, “Şeker Pancarı Üreticileri Açısından Pankobirlik ve Yasal Gelişmeler”, **Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi Bildiriler Kitabı**, C. 2, yay. y., Şanlıurfa, 2010, ss. 839–846.
- ÖZDEMİR Gülen-Gülşen KESKİN-Haşim ÖZÜDOĞRU, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi”, **Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi**, S. 8, Yıl 1, yay. y., Tekirdağ, 2011, ss. 101–113.

- PAKSOY Mehmet Akif, “21. Yüzyılda Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerindeki Gelişmeler, Sorunları ve Çözüm Yolları”, **XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 94, Ankara, 2002, ss. 66–75.
- PANKOBİRLİK Dergisi, Pankobirlik Yayın Organı, www.pankobirlik.com.tr
- SEMERCİ Arif, “Trakya’da Tarımsal Yapı, Verimlilik ve Gelişmişlik Düzeyi”, **Tarım ve Mühendislik**, S. 76-77, TMMOB Ziraat Mühendisliği Odaları Yayın Organı, y. y., 2006, ss. 63–69.
- SERİN Eyüp, “Türkiye’de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Sorunları”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 797, Yıl 68, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Mayıs 2003, ss. 15–19.
- SERİNİKLİ Nilüfer-İ. Hakkı İNAN-Derman KÜÇÜKALTAN, ”Edirne Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birliğinin Bilanço Analizi”, **VIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildirileri**, Gıda İşletmeciliği, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, ss. 212–222.
- SERİNİKLİ Nilüfer-İ. Hakkı İNAN, “Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 17, S. 1, yay. y., y. y., 2011, ss. 19–27.
- SERİNİKLİ Nilüfer-İlknur KUMKALE, “Türkiye’deki Kooperatif Üst Örgütlerinin (Bölge Birliklerinin) Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 1, yay. y., Edirne, Haziran 2012, ss. 269–290.
- ŞAHİN İbrahim-Arif SEMERCİ-Yalçın KAYA-Nesrin ÇITAK, “Ayçiçeği Tarımında Verimlilik ve Destekleme Politikalarının Etkinliğinin Belirlenmesi”, **Araştırma-Geliştirme Destekleri Proje Sonuç Raporu**, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, TAGEM 08/AR-GE/6, Edirne, Kasım 2010.
- ŞATANA Aziz, ”Türkiye ve Trakya’da Bitkisel Yağ Üretimi”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 5, İstanbul, Ocak 2002, ss. 201–224.
- TAKIM Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 67, S. 2, yay. y., Ankara, 2012, ss. 157–187.
- TARAKLI Duran, “Tarımsal Kooperatiflerimiz, Sorunları ve Çözüm Yolları”, **Özgür İnsan Dergisi**, S. 20, yay. y., y. y., Ağustos 1974.
- Tarım Kesiminde Kooperatiflerin Yeri ve Önemi, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 827, Yıl 70, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Kasım 2005, ss. 2–3.
- TUNALIOĞLU Renan-Pervin KARAHOCAGİL, “Zeytinyağı, Sofralık Zeytin ve Pirina Yağı Durum ve Tahmin Raporu”, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) Yayın No. 128, Ankara, Mart 2005.

TRAKYABİRLİK Gazetesi, Aylık Yayın Organı, www.trakyabirlilik.com.tr

ÜN Mustafa, “Dünya’da Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi”, **Dünya’da Kooperatifleşmenin Tarihine İlişkin Rapor**, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlanma Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı, İstanbul, Aralık 2007.

YASA İbrahim, “Kibbutz’un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı”, **Siyasal Bilim ve Hukuk, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 4, yay. y., Ankara, 1972, ss. 9–15.

YERCAN Murat, “AB Sürecinde Kooperatifçilik Hareketimizin Değerlendirilmesi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S. 822, Yıl 70, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Haziran 2005, ss. 3–5.

YERCAN Murat, “Dünyada ve Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi”, www.ebso.org.tr/b2b/ebso/dergi/resimler/sunum_muratyercan.ppt (13.06.2013).

YERCAN Murat, “Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 13, S. 1, yay. y., y. y., 2007, ss. 19–29.

YILDIZ Cennet-Ziya Gökalp MÜLAYİM, “Türkiye’de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması”, **Kooperatif Dünyası**, S. 277, Yıl 24, yay. y., Ankara, Nisan 1994.

Diğer Kaynaklar

II. Tarım Şurası X. Komisyon, **Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme**, www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf (02.01.2012).

2010 Yılı Kooperatifçilik Çalışmalarımız, www.kirklareliitarim.gov.tr/kooperatifcilik.htm (25.03.2012).

ARSLAN Yalçın, Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifinin Finansal Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2007.

ASMA Ali, Uzun Köprü İlçesindeki Kooperatiflerin Mali Rasyoları ve Rantabilite Açısından Değerlendirilmesi, Tekirdağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2005.

AYTAÇ Halil, Türk Siyasi Partilerinin Kooperatiflere ve Kooperatifçiliğe Bakışı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

- BAŞARAN Burçin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Yeni Kooperatif Standartları ve Ülkemiz Kooperatiflerinin Uyumu: Trakya Bölgesi Tarım Kooperatifleri Örneği, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2003.
- BAYRAKTAR Emine, Tekirdağ İli Malkara İlçesi Köylerinde Trakyabirliğin Tarımsal Yayım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1997.
- ÇOBAN Emsal, Bursa İlinde Sofralık Zeytin İşleme Sanayinin Ekonomik Yapısı ve Sorunları, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1996.
- DAYANIKLI Gül Gün, Bursa İlinde Tarım Ürünleri Pazarlamasında Kooperatifçiliğin Yeri ve Önemi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.
- EKMEN M. Erhan, Avrupa Birliği Ortak Piyasa Mekanizmasının Uygulanmasında Çiftçi Örgütlerinin Rolü ve Türkiye İçin Öneriler, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- KİRACI Mehmet Ali, Tekirdağ İli Şarköy İlçesi Bağcılığının Mevcut Durumu, Üreticilerin Sorunlarının Çözümüne İlişkin Örgütlenme Olanaklarının Belirlenmesi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2001.
- KÖROĞLU Semiha, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı (AT Uzmanlık Tezi), Ankara, 2003.
- ÖZDEMİR Ayhan, Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin Kredi ve Finansman Sorunları, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1994.
- ÖZÜDOĞRU Haşim, Köy-Koop Kırklareli Birliğinin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- POLAT Öznur, Adana İli Yaş Sebze ve Meyve Toptan Fiyatlarının Analizi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010.
- TBMM, Zeytin ve Zeytinyağı ile Diğer Bitkisel Yağların Üretiminde ve Ticaretinde Yaşanan Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan, **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Dönem: 23, Yasama Yılı: 2, Ankara, 2008.
- T.C. Balıkesir Tarım İl Müdürlüğü, **Balıkesir İli Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Balıkesir, 2006.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu (Ulusal Gıda ve Eylem Planı I. Aşama Çalışması Eki İle)**,

İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayın No. DPT: 2670, Ankara, Mart 2003.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No. 2522-ÖİK: 538, Ankara, 2000.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013 Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No. 2713-ÖİK: 666, Ankara, 2007.
- T.C. Bilecik Tarım İl Müdürlüğü, **Bilecik İli Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Bilecik, 2005.
- T.C. Bursa Tarım İl Müdürlüğü, **Bursa İli Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Bursa, 2005.
- T.C. Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü, **Çanakkale İli Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Çanakkale, 2004.
- T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, **TR 42 Doğu Marmara Bölge Planı 2010–2013**, Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova, Eylül 2010.
- T.C. Edirne Tarım İl Müdürlüğü, **Edirne Tarım Master Planı**, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Edirne, 2005.
- T.C. Edirne Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2012 Yılı Çalışma Raporu**, Edirne, Ocak-Temmuz 2012.
- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şube Müdürlüğü, **2012 Yılı Faaliyet Raporu**, Sakarya, 2013.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, “Kooperatifler Küresel Devlerle Yarışıyor”, www.turkiye2012koop.org/index.php?option=com_content&view=article&id=172:koopdevlerleyarisiyor&catid=79:son-haberler&Itemid=519 (13.06.2013).
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **İdare Faaliyet Raporu 2012**.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012–2016**.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **2011 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu**, Ağustos 2011.
- T.C. İstanbul İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **İstanbul İli Tarım Master Planı**, İl Tarım Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, İstanbul.

- T.C. İstanbul Sanayi Odası, **Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2011**, Ekonomik Araştırmalar, www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Besyuz_Buyuk_Gecmis_Yillar.aspx (03.01.2013).
- T.C. Kocaeli Valiliği İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, **2011 Yılı Yatırım, Hizmet ve Faaliyet Brifingi**, Kocaeli, Aralık 2011.
- T.C. Marmara Belediyeler Birliği, **Stratejik Plan 2011–2015**, www.marmara.gov.tr/document/stratejik-plan-2011-2015.pdf (12.12.2012).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Muhasebe ve Finansman: Kooperatifler**, Ankara, 2011.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlanma Genel Müdürlüğü, **2010 Zeytin ve Zeytinyağı Raporu**, Ağustos 2010.
- T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, **Sorulu-Cevaplı Tarımsal Kooperatifçilik**, Ankara, 2003.
- T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 2 Batı Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, Ankara, 2007.
- T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **TR 4 Doğu Marmara Bölgesi Tarım Master Planı**, Ankara, 2007.
- T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **Kırsal Kalkınma Planı 2010–2013**, Ankara, 2011.
- T.C. Tarım Kredi Kooperatifleri 6. Antalya Bölge Birliği Müdürlüğü, **Tarım Kredi Kooperatiflerinin Tarihi Gelişimi**, www.tkk.8k.com/tarihce.htm (12.11.2012).
- T.C. Tekirdağ İl Özel İdaresi, **1/25.000 Ölçekli Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı**, Plan Analitik Raporu, Tekirdağ, 2010.
- T.C. Tekirdağ Valiliği Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, **2011 Yılı Tarım Raporu**, Tekirdağ, Haziran 2012.
- T.C. Türkiye İstatistik Kurumu, **Cari Fiyatlarla GSYH-İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Temel Fiyatlarla**, Ulusal Hesaplar, Ankara, 2013, www.tuik.gov.tr
- T.C. Türkiye İstatistik Kurumu, **İstihdam, İşsizlik ve Ücret**, İşgücü İstatistikleri, Ankara, 2013, www.tuik.gov.tr
- T.C. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, **Uluslar arası Kooperatifler Birliği'nin (ICA) Kuruluşunun 100. Yılında (1995) Manchester Kentinde Yapılan Genel Kurul Toplantısında Gözden Geçirilerek Kabul Edilen Kooperatifçilik İlkeleri**, www.turkiyemillikoop.org.tr/haberkosesi.html (04.05.2011).
- T.C. Türkiye Ziraatçılar Derneği, “Gıda Raporu 2011”, www.ziraatcilerderneği.org.tr/index.php/tr/Biz-Kimiz/Raporlar (03.07.2013).

TRAKYABİRLİK Gazetesi, Aylık Yayın Organı.

Türkiye’de Kooperatifçiliğin Hukuki Statüsü, Mevzuatı ve Kooperatif Kuruluş İşlemleri, www.belgeler.com/blg/5yp/turkiye-de-kooperatifciligin-hukuki-statusu-mevzuati-vekooperatif-kurulus-islemleri (15.09.2012).

ÜLPER Yılmaz, Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Eskişehir, 1984.

YILDIRIM Mehmet, Türkiye ve Bursa İlindeki Tarımsal Kooperatiflerin Önemi ve İşleyişleri, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü (Lisans Tezi), Bursa, 2011.

www.harbiforum.org/marmara-bolgesi/129080-marmara-bolgesi-haritasi.html
(03.04.2012).

www.kirklarelitarim.gov.tr/kooperatifcilik.htm (25.03.2012).

www.marmarabirlilik.com.tr/tr/index.asp (29.12.2012).

www.trakyabirlilik.com.tr

www.tuik.gov.tr

www.turkiye2012koop.org/images/genel_haberler/haber71_2.jpg

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Taner		OKUR
Doğum Yeri ve Yılı	Osman Pazarı/Bulgaristan		1982
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Bulgarca		Çok İyi
Eğitim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1996	1999	Eski Cuma Spor Ağırlıklı Lisesi
Lisans	2003	2008	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2009	2013	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum(lar)	Başlama – Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
-	-	-	-
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	tnr_okr@hotmail.com tanerokurr@gmail.com		
		Tarih	
		İmza	
		Adı Soyadı	